

c r e e d o

evangélikus folyóirat | XXII. évfolyam, 2016/2.

⊕ EGYHÁZI KÖZGYŰJTEMÉNYEK ⊕

Credo – evangélikus folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXII. évfolyam, 2016/2.

Főszerkesztő: Zászkaliczky Zsuzsanna

Rovatszerkesztő: Papp Máté

A szerkesztőbizottság tagjai

Fabiny Tibor

Prőhle Gergely

Fábri György

Réthelyi Orsolya

Ittész Gábor

Szabó T. Anna

Kézdy Pál, ifj.

Szebik Imre, ifj.

Potzner Ferenc

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház

Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Kendeh K. Péter

Olvasó- és tördelőszerkesztő: Petri Gábor

Szöveggyongozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft.

www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

A borítón Fülöp Péter *Lélekenyésző Vállalat* című fotója látható.

Kedves Olvasóink!

A Credo 2016/2. számában az európai kultúra számára legjelentősebb 2017-es esztendő évfordulóját előrevetítve, az 500 éve elinduló reformáció kezdeteire hivatkozva veszi sorra Szabó Ferenc jezsuita szerzetes azokat a katolikus reformtörekvéseket, amelyek a reformációra adott válaszokként is értelmezhetők, és amelyek mindinkább az ökumenikus párbeszéd kialakítását segítették elő. Különös „párbeszéd” indulhat el a lapszámot illusztráló Fülöp Péter-fotográfiák, illetve a különböző témájú szövegek között is (Benkóczy Péter elmélkedései vagy Béres Tamás *A szavak rendbetételéről* című esszéje). Emellett a fotóművészről, illetve alkotásairól is olvashatnak gondolatfutamokat. (Papp Máté: „*A szél ott fúj, ahol...*”) Nagyobb tematikus blokkot képez a Monok István tanulmányával bevezetett, evangélikus közgyűjteményekről, illetve azok a magyar művelődésben betöltött szerepéről szóló összeállítás. Ezúttal az irodalom is hangsúlyos szerepet kap – a Szemlében megszokott recenziókon túl – Palkovics Beáta különleges témájú értekezése (*Nomen est omen – Név és metafora Bartis Attila A nyugalom című regényében*), valamint Györffy Ákos *The Witch* című novellája által.

A szerk.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

Hány év, hány tárgy, hány történet?

Arról talán fölösleges e lap hasábjain vitát nyitni, szükség van-e ma múzeumokra, gyűjteményekre. Szüksége van-e az egyénnek, a kisebb-nagyobb közösségeknek, az oktatásnak, a társadalomnak ezekre az igen sok közpénzből finanszírozott intézményekre, „mauzóleumokra”? A cél az adornói ragadványnév sugalmazásának éppen az ellenkezője lenne: nem eltemetni a tárgyakat, a személyes és a közösségi múlt tanúit a – nemrégiben még közkeletű jelzővel – „porosodó raktárak” mélyén, jobb esetben rendszerbe, leltárba sorolva, hanem életre kelteni őket. Az Evangélikus Országos Múzeum korábbi állandó kiállításának mottója rézlemezről kivágott mives betűkkel a kiállítótér kapujában volt olvasható: *hic mortui vivunt, muti loquuntur*. Itt a holtak élnek, a némák beszélnek. A szakma legnagyobb kihívása ma, hogy a többrétegű világ valóságában megtalálja vagy megteremtse a helyét a múlt tárgyainak, történeteinek és tanulságainak.

Épp az a dolgok nyitja! Hogy a tárgyakat ne tekintsük pusztán leletnek, hanem meglássuk és megláttassuk bennük, hogy a tradíció részei vagy részesei, hogy hitelességük minden értekezésnél többet mondhat, hogy a hozzájuk fűződő történetek máig szóló tanulsággal szolgálnak. És ami a legfontosabb: ezek a tanulságok nem egy szűk szakma bogaras kíváncsiságát elégítik ki, hanem élni segítenek. A múzeumok – így az egyházi múzeumok is – a mában léteznek. Ezért elengedhetetlen, hogy a kortárs kultúra is teret nyerjen a falaik között. Ha nem akarjuk, hogy eltemetett tárgyaknak szolgáljon sírhelyül, hát energiát, pénzt és fáradságot nem kímélve kell a múlton jövőt építeni.

Az egyházi múzeumok elé frappáns példát állított a Magyar Zsidó Múzeum *100 év – 100 tárgy* című kiállítása (2016. április 9-től). Már a kezdet is beszédes: 1916 januárjában egy Hold utcai magánlakásban nyílt meg a Magyar Zsidó Múzeum. A zsidó értelmiségiek kezdeményezésére – Európában ötödikként – indult gyűjtés eredményeképpen ekkor már közel 1500 tárgyat számlált a gyűjtemény, elsősorban zsidó szertartási tárgyak és a magyar zsidók történetét bemutató történelmi relikviák. És hazánkban nem is ez volt a zsidó kultúra tárgyi emlékeinek első nyilvános bemutatása! 1884-ben az Iparművészeti Múzeum a világon elsőként válogatott be judaikákat egy nagy nemzeti tárlat, a Történelmi Ötvösmű Kiállítás tárgyai közé. Tizenkét évvel később az Ezredéves Országos Kiállításon néhány tárgyat ezek közül újra bemutattak. A tárgyak a zsidó kultúra kontextusa mellett ötvöstörténelmi, köztörténelmi, művelődéstörténelmi és vallástörténelmi kontextusokba kerülve újabb és újabb történetekkel, jelentésrétegekkel lettek gazdagabbak, miközben a tárlókban mellettük állókra is más fény vetülhetett. A következő viharos évtizedekben is egyre gyarapodott a múzeum anyaga, tükrözve a lehetőségeket, a történelmi viszonyokat, az asszimilációt és disszimilációt, de azt is, hogy a közösség önképe hogyan változott az idők során. Így a gyűjteménybe kerülés – újra feltárt – mikéntje ugyanolyan fontos információt hordoz, mint az adott tárgyban megtestesülő történetek. Az elmúlt száz évben bekerült száz nagyon különböző, egyedi tárgy együttállása finoman árnyalt képet ad a magyarországi zsidók történetéről, kultúrájáról. A kurátorok vallomása szerint: „Minden egyes kiállított tárgy története egyedi és különleges; de ha együtt nézzük és értelmezzük őket,

akkor megismerhetjük a magyarországi zsidók történetének és kultúrájának szinte minden rétegét. Mindazt, amit eleink örökségül, megőrzendő és továbbadandó értékként hagytak ránk, hogy tanulmányozásuk során újra és újra megerősíthessük és újraértelmezhessek saját helyzetünket is.”¹

Számos egyházi múzeum – ahogy az Evangélikus Országos Múzeum is – megújulás alatt vagy előtt áll. Voltak évek, amikor igen mostoha volt a sorsuk, inkább csak „főpapi kincstárnak” vagy néhány elszánt csodabogár szenvedélyének tartották őket sokan.

Ma az egyházi múzeumokra másképp tekint a közvélemény. A „vallási turizmuson” túl oktatási helyként, tájékoztatósi pontként és a társadalmi párbeszédre alkalmas térként tekintenek rájuk. Míg a hazai múzeumoknak csak közel 5%-a egyházi fenntartású, beszédes adat, hogy 2014-ben az egyik legjobban jövedelmező „múzeum” a Mátyás-templom volt (*HVG*, 2015/44. 19. o.): a központi költségvetés több milliárdjából felújított és az állam kezéről az egyházhoz csak 1999-ben visszakérült emblematikus épület és intézmény több mint félmilliárd forint bevételt hozott a katolikus egyháznak. Több belépőt (436 ezret) adtak el, mint a Szépművészeti Múzeumban, pedig az volt a Rembrandt kiállítás éve! Arról nem is beszélünk, hogy az ingyenességnek náluk sokkal szigorúbbak a feltételei, mint egy állami intézményben. Ennek 2% kontra 26% volt az aránya. De hasonlóan a tihanyi bencések is csak 3%-nak, a pannonhalmiak 9%-nak engedték az ingyenes belépést. Ugyanakkor vannak

olyan állami, leginkább megyei múzeumok, ahol 70-80% az ingyenes látogatók száma. 2014-ben a látogatottságot tekintve az első tizenöt legnépszerűbb múzeum között ott találjuk a Mátyás-templomot, a tihanyi és a pannonhalmi bencés apátságot, összesen 600 ezer látogatóval.

Nyilvánvaló, hogy minél több az ingyenes és kedvezményes belépés, állami, fenntartói támogatás nélkül annál kevésbé életképesek ezek az intézmények, de olyasmit kínálnak, amit más típusú intézmény nem tud: értéket, egyediséget, megismételhetetlenséget és nagyon gyakran élményt. A szakmának el kell érnie, hogy a múzeumok, az egyháziak is, megkerülhetetlenek legyenek. Hiszen Magyarországon 2013-ban 1000 lakosra 923 múzeumlátogatás jutott a KSH adatai szerint.² Ez is hihetetlen érték, nem csak a mintegy 32 millió leltározott múzeumi tárgy! Ugyanakkor soha nem látott lehetőség is.

A *Credo* az evangélikus gyűjtemények megújításának apropóján körkérdéssel keresett fel egyházi és világi szakembereket. A 47–60. oldalon olvashatunk arról, hogyan látják ők az egyházi múzeumok közelmúltját, jelenét és jövőjét. Érdekes múzeumi és múzeumon kívüli kontextusban is eltöprengenünk kulcsszavaikon: hagyomány, tradíció, önkép, érzékenység, gondolkodás, választás, szabadság.

Zászkaliczky Zsuzsanna

¹ http://est.hu/cikk/119188/100_100_ev_-_100_targy_-_szazeves_a_magyar_zsido_muzeum.

² <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kozgyujt/kozgyujt13.pdf>

Kincskereső

Benkóczy
Péter

„Ne gyűjtsetek magatoknak kincseket a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és elloppják, hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a moly, sem a rozsdá nem emészti meg, és ahol a tolvajok sem assák ki, és nem lopják el. Mert ahol a kincsed van, ott lesz a szíved is.” (Mt 6,19–21)

Keresés – a régi jól bevált módszert választom, amikor nem tudom elsőre a választ. Mert mi az én kincsem, amely nélkül nem tudok élni? Vagy ami lázasan foglalkoztat? Amire a figyelmem irányítom? Ez a kincs tárgyi valóság? Nem tudom! Gondolataimat hirtelen ezer és ezer kép köti le, a rendszerem szinte lefagy. Olyan sokfajta dolog...

Ki akarom bogozni! Szembe akarok vele nézni! Ezért most becsukom a szemem, és azon vagyok, hogy megjelenjen előttem az a valami, ami az én kincsem, a valódi kincsem. Hosszú perceknek tűnik ez a szempillantásnyi idő.

Regresszió – A gyerekkorom eseményei száguldoznak a szemem előtt. Iskolaköpenyben gyűjtögetett krétadarabok. Kisdobosnyakkendő és a sípom kék zsinórja. Igen, a kincseim apró kezemben. Látom az üvegyöngyöket. Hol is vannak? Emlékszem, a nagyszobában egyszer annyira szétgurultak, nem találtam meg vagy ötöt, heteken keresztül vissza-visszatértem keresni, míg egyszer megtaláltam mindegyiket az asztalon fekvő fadobozban, amelyet ha kinyitottunk, zenélt, fülbe gyökeret verő melódiát.

A szobám falán a képek, filmhősök mosolyognak rám, van egy Krisztus-arc is, a kép alatti szöveg latinul van. Könyvek, sok könyv, meselemezek. Lemezjátszója csak a bátyámnak van, aki időnként megengedi, hogy hallgassam.

Én, a kincs – Aztán keresztanyám szavai szólalnak meg bennem. Péter, arra születél, hogy édesanyád öreg napjait bearanyozd. És én ezt hiszem is meg nem is. Arra kér, tanuljak sokat, meg segítsék. De nekem ez a biztatás nem nagyon tetszik. Kiesem a gyerekkori emlékképeim sorából. Eszembe jut a kaktuszgyűjteményem. Mikor is kezdődött? Talán pont keresztanyám gangján szerettem beléjük, vagy édesapánk kaktuszhagyatéka hagyott bennem mély nyomot... Nem tudom, de nagy gyűjteményem volt. Két ablak között sok-sok emeletet építettem, hogy elférjenek, fényt kapjanak. Szerettem őket, és csak mára tudom, miért. A végtelen igénytelenségük tetszett meg nekem. Hosszan bírják víz nélkül, és amelyik elpusztul idő előtt, magára vessen.

Kapcsolatok – Észrevettem, hogy kapcsolataimat ugyanúgy kezelem, mint a kaktuszaimat, amelyik bírja, életben marad, amelyiket gondozni kellene, de nem bírja az én mulasztásaimat, az hadd menjen. Ugyan ki akar olyan kapcsolatot, amelyik túl sok odafigyelést igényel? Csak leköti. Untat. Kényelmetlen. Olyanok az emberekkel kötött kapcsolataim, mint az Istennel történő beszélgetésem... És újra becsukódott a szemem, és arcok villantak föl válogatás nélkül, perceken keresztül. Idegenek. Nincs dolgom velük. Aztán megjelentek a szeretteim, nyári ismeretségek, barátok arcai. És a családom. A legközelebbiek és távoliak, az előrementek arca. És én nem törődtem velük. És Istennel sem törődtem. Csak a képekbe beleszédült önnönmagammal. Hányingerem lett.

Szégyen – Magamat szégyelltem. A felidéződött alakok, arcok ugyanis figyelmükkel kísérték, és mondtak is valamit. Mint egy kórus a tévében, amikor le van halkítva a hang. Láttam, mondanak valamit. Nekem mondják. Nem értettem. Ott álltam süketen. Néztem az arcokat. Végül leolvastam az első arcról. „Hiszen tudok szájról olvasni” – mondtam magamban. Leolvastam a szájáról a mondatot, amit mindegyik mondott nekem. A nevemet mondta. Mind a nevemet mondta. Szelíden. Kedvesen. Vádlón. Viccelődve. Meghökkenve. Gúnyosan. Segítségül hívva engem. És még sokfajta módon. Mindenki a nevemet mondta, és mezítelennek éreztem magam. Szeretve, vádolva, gúny tárgyává téve egyszerre. Valahogy elárult voltam ott, árulóként. Vádolt szeretetként. Hűtlen segítőként.

Elveszve – Akkor most mi az én kincsem? Az üvegyöngyök? A lemezgyűjtemény? A kaktuszaim? A nevem lenne az? A gyerekkorom? A kapcsolataim? Miközben kerestem a választ, elveszítettem a fonalat. El vagyok veszve a magam számára. Kinyitom a szemem. Körbenézek. Az otthonomban vagyok, és tárgyak vesznek körül. Érzések, emlékek jutnak az eszembe. Az íróasztalomon rendetlenség. Talán még másutt is. És bogozom magam, és vágyom néven nevezni a kincsem, amelyben úgy el vagyok veszve, hogy észre sem veszem.

Mégis – Új és régebbi bútorok. Tévé – már hetek óta nem kapcsoltam be. Filmek, már hónapok óta nem volt rá időm. Tükör, látom a szarkalábaimat és az évek furcsa jegyeit az arcomon. Könyvek – egy-két oldal, és már alszom is. Órák, igen, hallgatom a másodpercmutatók egyenletes ütemét. Felváltva kattognak, quadrofonálisan hangolódnak rá az érzéseimre. A gondolataimra támaszkodva hol adják, hol elveszik az életerőmet. Katt-katt-katt...

Van egy arc. Nem veszi le rólam a szemét. Emlékszem, gyerekkorom óta kísér engem az ikon formájú Krisztus-tekintet, amelyben csak én látom, hogy mosolyog, mindenki más határozottságot és szigort fedez föl. Az arc alatt latin szöveg. El tudom olvasni, értem is, pedig latinul van. „Ego sum via, veritas et vita.” „Én vagyok az út, az igazság és az élet.” Krisztus egy könyvet mutat fel. Talán a Bibliát? Talán az élet könyvét, amelyben benne van az én nevem is, melyet egykoron majd felolvasnak. Ez a kép von magához teljesen. Életemet kísérő kincs elevenedik fel.

Vízió – Nézem őt és ő néz engem. Mosolyog. Mondom, hogy mosolyog! Szelíden int, sőt kér. De mire? Nézem őt. És ő is lát engem. Látja életem örömeit, buktatóit, szégyeneit, vágyait. Látja a könnyeimet, a féktelenségemet, a hűtlenségeimet és a kitartásomat. Minden álmom látja. Minden érzésem érzi. Nem mond semmit, és tudom, hogy valójában nem akar semmit. Vigyáz rám. Egy kép ilyet nem tud. Egy ikon ilyet nem tud. Ilyet csak az élő tud. A feltámadott tud. Megjelenni úgy, hogy ne ismerjem fel. Szólni, hogy értsem. Becsukom a szemem. A kép most eltűnt a falról, s minden más is. Nincsenek tárgyak. Nincsenek emberek. Csak ő van és én. Ez vízió? Ez valóság? Micsi van? Mi az enyém? Valóban az enyém?

„Minden nap veled vagyok!” – ezt mondja ő. „Az életed vízióiból, emlékeiből és álmaiból, szendergéseiből áttűnő valóság vagyok. Az ébrenlét vagyok. Közben te álmodsz és gyűjtögetsz. Mindegy, mit, akármit! Semmit. A teremtés egyetlen atomját sem hozhatod magaddal oda, ahol vagyok. Ébrenléted örömeiben felfedezhetnéd, hogy itt minden a tiéd. És nincs szükséged másra, csak Rám. Egyedül rám. Kizárólag rám. Csupán énrám!”

Élet vagyok – „Amiben teljessé lehetsz az állandó jelenben. Ne félj a holnaptól, de már a múltadtól sem kell félned.”

Út vagyok – „Ami elvezet valahova. Ami összeköt két egymástól távol lévő dolgot. Előttem nem volt ilyen út és rajtam kívül nem lesz több út. Aki oda szeretne eljutni, ahová én vezetlek, annak rajtam mint úton kell végigmennie.”

Igazság vagyok – „Tudd meg, valóság vagyok. Az ébrenlét vagyok. Az igazságosság vagyok. A valódság vagyok. A létezés vagyok. Az emelkedettség vagyok.”

Sursum corda – A szívem emelem fel hozzá. És az emelkedés közben szertefoszlanak az álmodozásaim. A kincs én vagyok, de leginkább az ő számára. Nem a nevem, nem a dolgaim, hanem én. Egy apró semmisség vagyok. Jelentéktelennek tűnő öröm vagyok. De neki mégis fontos! Két lábbal a földön állok. Szívemet emelem. A hang szól: „Az odafennvalókkal törődjete, ne a földiekkel.” Ez visszhangzik még bennem, miközben szívem lassan visszaérkezik mellkasom börtönébe. Átmeneti szállás ez.

De nem a végesség miatt. Hanem mert életem istentiszteletén újra és újra felemelkedhetem. Most itt vagyok. Újra itt. Porba hullt kincseim szemlélem. Csak árnyék mind. Életem dicstelen gyűjteményének darabjai.

Árnyék a falon – Eddig a puttonyom vittem. A hátamon hordoztam, a sok súly és a pánt, a vállamat kidörzsölte évek alatt. Most valami könnyebb. Talán mert mára kereket szereltem rá. Húzni fogom magam után. Nem baj, ha a tenyerem kérgesedik tőle. De már csak azt viszem, amire szükségem van. Amire még szükségem lehet.

Benkóczy Péter a Budapest-Kőbányai Evangélikus Egyházközség lelkésze.

Ecclesia semper reformanda

Szabó
Ferenc SJ

*Változások a katolikus egyházban**

Protestáns testvéreink 2017-ben emlékeznek a reformáció kezdetének 500. évfordulójára. Emlékezzünk egy „mér-földkörre” a fél évszázad óta kibontakozott ökumenikus párbeszédben: 1999. október 31-én írták alá ünnepélyesen Augsburgban *a megigazulás tanításáról szóló evangélikus–római katolikus Közös nyilatkozatot*.¹

Ezen a napon, a déli Úrangyala-ima alkalmával II. János Pál így méltatta a történelmi eseményt: „Mér-földköről van szó a keresztyének közötti teljes egység visszaállításának nem könnyű útján. Így magáért beszél, hogy ezt a mér-földkövet éppen abban a városban teszik le, ahol 1530-ban az Ágostai hitvallással (*Confessio Augustana*) a lutheri reformáció története döntő ponthoz érkezett. [...] A dokumentum értékes hozzájárulás a történelmi emlékezet megtisztításához és a közös tanúságtételhez.” (KNy 106)

Az egyháztörténelem során több korszakban elindultak reformtörekvések: így például a clunyi reformok a 10. és 11. században, majd a reneszánsz korszak utáni reformáció idején, a 16. századi trentói zsinattal, a 20. században pedig a II. vatikáni zsinattal (1962–1965).

Mindjárt a Luther által meghirdetett reform elején, a holland reformpápa, VI. Adorján (csupán egy évig szolgált: 1522–1523) levelet írt Chierigati pápai követnek, aki azt 1522. november 25-én olvasta fel a Nürnbergi diétán. Ez az irat megdöbbentő képet fest az akkori egyházi állapotokról:

„Szabadon elismerjük, hogy Isten az Egyház üldöztetését az emberek, különösen pedig a papok és főpapok bűnei miatt engedte meg. [...] Tudjuk, hogy még a Szentszéknél is számos év óta sok gyalázatos vétet követtek el: visszaélés a szent dolgokkal, a parancsolatok áthágása, úgyhogy mindez botrányba torkollott. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a betegség áterjedt a fejtől a test tagjaira, a pápáktól a prelátusokra. Mi valamennyien, prelátusok és egyháziak, letértünk az igazságosság útjáról. Már régóta senki sem cselekszi a jót, ezért mindnyájunknak imádnunk kell Istent, meg kell alázkodnunk előtte; mindegyikünknek meg kell vizsgálnia, miben bukott el, és szigorúbban kell magát vizsgálnia, mintsem azt majd Isten teszi a harag napján. Következőleg te megígéred nevünkben [ezt a nunciushoz intézi a pápa], hogy minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy elkezdjük a római [pápai] udvar megjavítását, ahonnan talán a baj származott; onnan jön az orvoslás, minthogy a betegség is onnan jött.”²

* A szerző *Krisztus megújuló Egyháza* című előadásorozatának első alkalmán, 2014. január 27-én a budapesti Párbeszéd Házában elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ *Az evangélikus–római katolikus Közös nyilatkozat a megigazulás tanításáról és ünnepélyes aláírásának dokumentumai*. Evangélikus Sajtóosztály – Szent István Társulat, Budapest, 2000. (KNy)

² SESBOÜÉ 1990, 30. o. További hivatkozás: BROSSE–LECLER–HOLSTEIN–LEFEBVRE 1975, 168–169. o.

Megdöbbenő vallomás! A tragédia az, hogy ez csupán VI. Adorján pápa bűnvallomása volt, amelyet *nem követett gyorsan az Egyház megtérése*. A katolikus reformok – válaszként a reformációra – majd a hosszú évekig tartó trentói zsinat (1545–1563) rendelkezései nyomán kezdődtek el.

440 évvel Adorján pápa vallomása után VI. Pál pápa, a II. vatikáni zsinat második ülészakának megnyitása-kor (1963. szeptember 29.), amikor köszöntötte a különvált egyházak és egyházi közösségek zsinati megfigyelőit, a következőket mondta: „Ha az elszakadás okai között nekünk is lehet vétket betudni, alázatosan bocsánatot kérünk Istentől, és kérjük a megbocsátást testvéreinktől is, akik úgy éreznék, hogy megsértettük őket. És ami minket illet: mi is készek vagyunk megbocsátani azokat a sértéseket, amelyek a katolikus Egyházat érték, és elfelejteni a fájdalmakat, amelyeket elszenvedett a viszályok és elszakadások hosszú sorozata alatt. A mennyei Atya fogadja el mostani nyilatkozatunkat, és vezessen vissza mindnyájunkat az igazán testvéri békéhez.”³

VI. Pál, kevéssel e bocsánatkérés után, a Szentföldön a kiengesztelődés békecsókját váltotta Athenagorasz ökumenikus pátriárkával, és feloldották az ezeréves kölcsönös kiközösítést. A II. vatikáni zsinattal (főleg a vatikáni Egységitikárság működése révén) felgyorsult az ökumenikus párbeszéd.⁴

Az Egyházzól szóló zsinati konstitúció (Lumen Gentium)

A II. vatikáni zsinat (1962–1965) kétségtelenül gyökeres fordulatot hozott a katolikus egyházban.⁵ Az egyháztanban is kiegészítette a politikai okokból 1870-ben félbeszakadt I. vaticanumot. Ez a zsinat a modern tévedésekkel szemben hozott határozatokat a hitről, továbbá *a pápai primátust és családokozhatatlanságot* dogmaként hirdette ki, de nem tudott tárgyalni például a püspöki kollegialitásról vagy ökumenikus kérdésekről.⁶

A *Lumen Gentium* (LG) kezdetű zsinati konstitúció hivatkozik Szent Ciprián meghatározására: „Az Egyház az Atya, a Fiú és a Szentlélek által egyesített népként jelentkezik.”⁷ A LG első fejezete (2., 3. és 4. pontok) – idézve az Újszövetség tanítását – kifejti az Egyház és az isteni személyek kapcsolatait; később még visszatér az Atya, a Fiú és a Szentlélek Egyházban való működésére. Az Újszövetségen kívül több hivatkozás is történik az egyházatyákra: Szent Cipriánon kívül Nagy Szent Gergely, Szent Ágoston, Alexandriai Szent Cirill, Szent Iréneusz stb. neve szerepel a jegyzetekben.

Világosan kivehető a *patrisztikus megújulás* eredményeinek felhasználása, és közvetve Henri de Lubac jezsuita teológus kutatásainak befolyása. Idézem a *Lumen Gentiumot* magyarázó H. de Lubac atyát,⁸ aki azt hangsúlyozza, hogy a zsinat nem volt „konzervatív” a szó pejoratív értelmében, amikor visszahajolt a patrisztikához, a hagyományhoz.

³ Idézi SESBOÜÉ 1990, 31. o. – VI. Pál beszédére hivatkozik a Nemzetközi Teológiai Bizottság 2000-es dokumentuma is: *Emlékezet és kiengesztelődés, Az Egyház és a múlt bibái*.

⁴ Ennek történetét lásd SESBOÜÉ 1990.

⁵ A zsinat egyháztanához lásd tanulmányomat: SZABÓ 2002.

⁶ Az Unitatis reintegratio kezdetű ökumenikus dekrétumról lásd KRÁNITZ–HAFENSCHER 2002.

⁷ Szent Ciprián: De Oratione Dominica 23, PL 4, 553.

⁸ *A Lumen Gentium konstitúció és az egyházatyák*. In: SZABÓ 1972, 141. o. – A zsinati egyháztanról és H. de Lubac zsinati szerepléséről bővebben lásd: SZABÓ 2014, 259–331. o. Itt érintem az ökumenikus szempontokat is. Mostani cikkem első felében Lubac-monográfiámat követem, további hivatkozások ott találhatóak.

„A *Lumen Gentium* egyháztani tanítása nem egy fontos pontban, ahelyett, hogy »konzerválná« (mereven megőrizné), teljesen felborítja egy olyan teológiai iskola tegnapi nézeteit, amely néha a hivatalos egyházi álláspont képviselőjének hitte magát. De ezt a »forradalmi« változást a zsinat úgy hajtja végre, hogy újra felfedeztetni velünk, vagy határozottan vallja a Hagymányon alapuló tétételeket. Ebben az esetben is, mint annyi más ponton – mint VI. Pál hangsúlyozta – »a Zsinat által akart reform nem az Egyház jelenlegi életének felforgatásában, sem a lényeges elemeket őrző, tiszteletreméltó hagyományokkal való szakításban áll, hanem inkább ezeknek a tradícióknak az elismerése: meg akarja tisztítani e tradíciókat mindattól, ami esetleges és fogyatékos bennük, hogy még jobban érvényre juttassa igazságukat és termékenységüket.« (VI. Pál a zsinat 2. ülészakát megnyitó beszédében.) Egészen biztos – fűzi hozzá H. de Lubac –, hogy a *Lumen Gentium* közzétett szövege – szellemében és betűjében – sokkal inkább megfelel az egyházatyák tanításának, mint a szöveg (eredeti) tervezete.”

Az 1964. november 21-én közzétett *Lumen Gentium* minden bizonnyal a legfontosabb zsinati okmány; VI. Pál „monumentálisnak” nevezte. Több mint négy év intenzív munkát igényelt, míg az eredeti tervezettől eljutottak a végleges szövegig. A konstitúciótervezet az Előkészítő Teológiai Bizottságnak kellett kidolgoznia, amelynek elnöke (az „őskonzervatív”) Ottaviani bíboros, a Szent Officium prefektusa lett. Titkárává a jezsuita P. Trompot nevezték ki, aki jelentős szerepet játszott XII. Pius 1943-ban megjelent *Mystici Corporis* kezdetű enciklikájának kidolgozásában. Nem részletezhetem itt a tervezet megvitatását és átdolgozásait a különböző bizottságokban és titkárságokban. *Csak egyetlen fontos mozzanatot említek. Már a zsinat kezdetén egyes csoportok új tervezetet javasoltak, amely – többek között – igyekezett megfelelni XXIII. János pápa eredeti óhajának, ti. hogy a zsinat keresse az egységet az elszakadt keresztény testvérekkel.*

Erre utalt vissza a később megfogalmazott ökumenikus dekrétum (*Unitatis redintegratio* = UR) bevezető mondata: „Az egység helyreállításának szorgalmazása az összes keresztények között az egyik fő célja a II. vatikáni egyetemes és szent zsinatnak.” Míg a polemikus hangvételt tükröző *első szkéma* az Egyházzól csak az elszakadt egyházak hiányosságaira figyelt, a zsinati atyák jó része (a „haladók”) a pozitív valóság, a közös keresztény örökség értékei felé fordította figyelmét: ugyanaz a hitvallás, egyes közös szentségek, a Krisztus által akart hierarchia bizonyos elemei... Ilyen és hasonló javaslatok, módosítások eredménye lett a *Lumen Gentium* tervezetének alapos átdolgozása.

VI. Pál pápa a zsinat második ülészakát megnyitó, már idézett beszédében arra buzdította az atyákat, hogy *teljesebben határozzák meg az Egyház fogalmát, dogmatikailag tisztázzák Krisztus helytartója (a pápa) és a püspökök viszonyát, továbbá jelöljék ki a papok, szerzetesek és világiak helyét az Egyházban.* VI. Pál iránymutatása, majd első, *Ecclesiam suam* kezdetű dialógusenciklikája jelentősen befolyásolta az Egyházzól szóló okmány átdolgozását. Igen vitatott volt a *pápai primátus* és a *püspöki kollegialitás* viszonyának meghatározása. Ebben a kérdésben ütközött a haladó és a konzervatív zsinati atyák (teológusok) álláspontja. Végül 1964. szeptember 16. és október 29. között az atyák, kis többséggel, bizonyos módosításokat kérve szavaztak az okmány nyolc fejezetéről. A *Lumen Gentium* végleges szövegét 1964. november 21-én szavazták meg.

A zsinat történetének figyelői arról beszélnek, hogy az első és a második ülészak között „kopernikuszi fordulat” következett be. Ennek egyik magyarázata egyes haladó zsinati atyák és szakteológusaik befolyása.

Az új szkéma úgy mutatta be az Egyházat, mint *misztériumot* és mint *összentséget/alapszentséget (Ursakrament)*. Ez elsősorban a német teológusok hatásának köszönhető: Dom Casel, Romano Guardini, Otto Semmelroth, Karl Rahner és Joseph Ratzinger egyháztani kutatásainak.

A misztérium (‘titok’) fogalmat Dom Casel bencés és iskolája vezette be az újabb teológiába, és pedig a pogány

vallásokban is fellelhető ún. *Kultmysterium* hatására. Valójában a misztérium szó már az Ószövetségben is szerepel. Az Újszövetségben a *μυστήριον* szó mindig mély teológiai jelentést hordoz. A „titok” például akkor fordul elő, amikor Jézus példabeszédeinek értelmét kutatják a tanítványok. Jézus válasza: „*Ti be vagytok avatva az Isten országa titkába, a kívülállóknak azonban mindent példabeszédekben mondok el...*” (Mk 4,11) Szent Pál leveleiben kibontja a *μυστήριον* jelentéseit, a szövegösszefüggések szerint. A régóta elrejtett és most kinyilatkoztatott misztérium nem más, mint *maga Krisztus*. Ezért írja Szent Ágoston: „Non est aliud Dei mysterium, nisi Christus.” „Nincs más misztérium, mint Krisztus.”⁹

A püspökszentelésre és a püspöki kollegialitásra vonatkozó nézeteknél a franciák kutatásai említendők: Dom Botte, Pater Lécuyer. A keresztények egységét és a világiak szerepét Yves Congar OP hangsúlyozta már a zsinat előtt és alatta. Annak idején P. Congar így jellemezte a kérdéses „kopernikuszi fordulatot”:

„A túlnyomóan jogi felfogást felváltotta a kegyelem ontológiai primátusa, a rendszer elsőbbségét a keresztény emberi személy állítása, a tekintély struktúráit az Isten népe; jobban elismerték a római monarchia mellett a püspökök egyetemes kollégiumának helyét, a helyi szervezeteket, továbbá az Ecclesia-gyülekezet eszméjét, vagyis azt, hogy az Egyház (szeretet)közösség.”¹⁰

Az Egyház kettős arca

A *Lumen Gentium* fontos, sokat vitatott 8. pontja „az Egyház látható és kegyelmi valóságának” viszonyáról szól. A zsinat a megtestesült Ige misztériumának analógiájára beszél *isteni és emberi* arculatról: a látható szervezet szolgál a tetet éltető Szentléleknek az egyházi test növekedésére. Olvassuk a zsinati szöveget:

„Az egyetlen közvetítő, Krisztus szent Egyházát – a hit, a remény és a szeretet közösségét – ezen a földön látható szervezetenként alapította és tartja fenn szüntelen, s általa árasztja mindenkire az igazságot és a kegyelmet. De a hierarchikus szervezettel ellátott társaságot és Krisztus misztikus testét, a látható gyülekezetet és a kegyelmi közösséget, a földi egyházat és a mennyei javakban bővelkedő egyházat nem szabad két valóságnak tekintenünk, hanem emberi és isteni elemekből álló, egy összetett valóságot alkotnak. Ezért nem közönséges analógia alapján a megtestesült Ige misztériumához hasonlít. Amint ugyanis az isteni Igének a fölvetett természet mint az üdvösség Vele elválaszthatatlanul egyesült élő szerve szolgál, ugyanígy szolgál az Egyház társadalmi szerkezete az őt éltető léleknek, Krisztus Lelkének a test növekedésére (vö. Ef 4,16).”

A zsinati konstitúciónak ez a 8. pontja az Efezusi levélen kívül kétszer hivatkozik a jegyzetekben XIII. Leó *Satis cognitum* kezdetű és XII. Pius *Mystici corporis* kezdetű körlevelére. A zsinati atyák attól a tévedéstől akartak óvni, amely szétválasztja az egyetlen isteni-emberi valóságot, miként ezt az első századokban a krisztológiai eretnekségek tették Krisztus istenemberi valóságával. Már XIII. Leó figyelmeztetett: veszélyes tévedésben vannak, akik a saját fantáziájuk szerint alakítják egyházképüket, és az egyházat teljesen rejtettnek, láthatatlannak képzelik, de tévednek azok is, akik az egyházat kizárólag emberi intézménynek, látható szervezettel, jogi renddel, szertartásokkal ellátott

⁹ Augustinus, Epist, 187, II, 34.

¹⁰ Yves Congar OP 1975 decemberében a *La Croix* című katolikus napilapnak adott interjújában.

szociológiai valóságnak tekintik. XII. Pius is és most a II. vatikáni zsinat is megismételte a figyelmeztetést, hiszen napjainkban is tapasztalható az az irányzat, amely úgy oldja fel az egyház paradoxonát, hogy mellőzi vagy tagadja akár az isteni, akár az emberi oldalt.

Ismeretes, hogy a *katolikus és protestáns egyházfogalom* ezen a ponton eltér. Pázmány Péter a reformátorokkal vitatkozva részletesen kifejti, jórészt a trentói zsinatot követve, hogy az Egyház láthatatlan (kegyelmi) és ugyanakkor látható közösség.¹¹

A reformátorok a lelki, pneumatikus, láthatatlan egyházat hangsúlyozták, és a látható szervezetet lebecsülték vagy elvetették. Az újabb időkben – részben az ökumenikus párbeszéd hatására – kezd módosulni ez a szemlélet. Az Újszövetségben semmi sem sugallja a (kizárólag) láthatatlan egyház eszméjét. Nem redukáljuk Krisztus (titokzatos)¹² testét a római egyház kereteire, de nem is oldjuk fel ezt az Egyházat valamiféle teljesen „misztikus” testben. Valljuk azt, hogy az Egyház titokzatosan túlmutat a saját láthatósága határain, és hogy – mintegy lényegénél fogva – mindig önmagán túlra utal. Igaz, az első zsinati szkémán érezhető volt az az egyoldalú szemlélet, amely az Egyházat szinte kizárólag hierarchikusan szervezett közösségnek, jogi intézménynek tekintette, homályban hagyva a dinamikus kegyelmi közösséget, amelyet a feltámadt Krisztus Lelke éltet. Ez az egyháztan csaknem „hierarchialógia” volt. A zsinat viszont hangsúlyozta: az Egyház „a hit, a remény és a szeretet közössége”, amelyet Krisztus Lelke éltet. Továbbá: az Egyház „Krisztusban mintegy szentsége (szakramentuma), vagyis jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberi nem egységének”.¹³

„Ecclesia semper reformanda”

Hisszük tehát a szent Egyházat, amely a Szentlélek műve. Hisszük a látható társaságot és a misztikus valóságot, valljuk az emberi és az isteni arculat különbözőségét és egységét. Ez a hit óv meg bennünket az „egyházteni monofizitizmustól”, amely az Egyházban levő emberi elemeket tagadja vagy mintegy isteníti. *Csak így lehet beszélni az Egyház bűneiről és az állandóan sürgető megújulásról, reformokról.*

Láttuk, hogy a zsinat átvette az Egyház = Krisztus teste páli allegóriát: az egyházi testet a fő élteti, a hívők közösségének megszentelője a feltámadt Krisztus Lelke, a Szentlélek. Ezért állítja a zsinat, hogy az Egyház szent. Amint a *Hiszkegyben* valljuk: egy, szent, katolikus, apostoli. De a Megtestesülés analógiája csak bizonyos mértékig alkalmazható az Egyházra. Mert a fő, Krisztus bűn nélkül való, mert az emberi természet az istenivel tökéletesen egyesült a második isteni személyben. Az egyházi test a fő kegyelméből részesedik, de tagjai bűnös emberek. A konstitúció (LG 8) hangsúlyozza: „Krisztus »szent, ártatlan, szeplőtelen« (Zsid 7,26) – »bűnt nem ismert« (2Kor 5,21), azért jött, hogy a nép bűneit engesztelje ki (vö. Zsid 2,17) – a bűnösöket is magába foglaló Egyház viszont egyszerre szent és mindig megtisztulásra szorul, ezért szüntelenül a bűnbánat és a megtisztulás útját járja.”

¹¹ Pázmány egyháztanáról és a reformátorokkal folytatott párbeszédéről lásd monográfiámat: SZABÓ 2012, 199–257. o. Itt rávilágítok a harcos hitvitázó kevéssé ismert „ökumenizmusára” is.

¹² A „corpus mysticum” a középkorban az eucharisziát jelölte; a „misztikus” jelző az újkor elején tevődött át az egyházi testre. Erről lásd Lubac1944, in: SZABÓ 2014, 266–270. o.

¹³ Mindezt H. de LUBAC bőven kifejti az Egyházról tárgyaló könyveiben: *Catholicisme* (1938), *Méditation sur l'Église* (1953), *La Foi chrétienne* (1969). Vö. SZABÓ 1972, 88. o. Lásd még fentebb idézett Lubac-monográfiám VIII. fejezetét: SZABÓ 2014, 259–331. o.

A patrisztikus hagyomány az Egyházat kegyelmi és látható valóságnak tekintette: Krisztus testének (Szent Pál nyomán), amelyet a Feltámadott Lelke éltet. Test tehát, vagyis látható is a papság által bemutatott szentségek révén. Isteni, láthatatlan kegyelmi valóság, ugyanakkor látható, szociális közösség is. Az egyházatyák kora folytatódik nyugaton egészen a 11. századig: főleg égi misztériumokhoz kapcsolódó valóságnak tekintették (például Szent Ciprián).

Szent Ágoston teológiájában erősen kidolgozott az Egyház mint Krisztus szeplőtelen jegyese (Ef 5,26) hasonlat. Az atyák alapvető gondolata szerint az Egyház szent, bár tagjai bűnösök. A kérdés égetően aktuális lesz Ágostonnál a donatista válság idején, amikor azt hangsúlyozzák, hogy a szentségek hatékonyságát nem befolyásolja a kiszolgáltatók bűnössége.

De ahogyan a külső, látható szervezet kifejlődött, szaporodtak a kritikák.¹⁴ Yves Congar az *Igazi és hamis reform az Egyházban* című monográfiájában kifejti: az egyházatyák, sőt az első skolasztikusok még nem dolgoztak ki tulajdonképpen egyháztant, minthogy megelégedtek azzal, amit Krisztusról, a hívek közössége szentségeiről beszéltek. Csak a 13. század végétől figyeltek jobban magára a látható egyházra, főleg annak egyre jobban kiterjedő (evilági) hatalmára.

A kritikák rendkívül felerősödtek a *reformáció idején*: hiányosságok, történelmi hibák, bűnök, az egyháziak és a pápák botránysos élete stb. Congar szerint „a 16. században, amikor a lutheri robbanás felfakasztotta az elégedetlenség régóta érlelődő kelését”, az egyház vezetői (például VI. Adorján pápa) kénytelenek voltak elismerni az Egyház alapos reformjának sürgető szükségét.¹⁵

Congar könyve harmadik részében közelebbről a *reformációval és a protestantizmussal* foglalkozik. Az Egyházban korábban is voltak reformtörekvések, például a 13. században, de az erkölcsöket akarták megreformálni, nem a tant, a hagyomány által továbbadott hitet. A 16. században Luther és más reformátorok már az Egyház életét és struktúráját is meg akarják reformálni. Kétségtelen, jegyzi meg CONGAR (1969, 325. o.), hogy kezdetben lelkipásztori szándék, a lelkek szükséglete vezette őket: „Felszabadítani a lelkiismereteket, békét adni nekik, vigasztalást, bizalmat Jézus Krisztusban, az üdvösség bizonyosságát: mindez gyakran visszatér Luthernél és Kálvinnál.” Az is kétségtelen, hogy ki akarják javítani a visszaéléseket. Bár nem túlságosan érdekelték őket a sajátosan morális visszaélések. Kálvin leszögezi, hogy a morális vétkek nem szolgálnak elég okot ahhoz, hogy másik egyházat alapítsanak. Luther is kevésbé foglalkozik kora egyházának erkölcsi hanyatlásával, sőt a saját életének rendezetlenségével sem.¹⁶

Luther és Kálvin főleg azokat a visszaéléseket bírálják, amelyek a lelkipásztori funkciót érintik: a papok nem látják el eléggé a hívek lelki szükségleteit, túlságosan az evilági ügyekkel foglalkoznak, saját hasznukat keresik. A reformátorok egyaránt bírálják a prédikációkat, és hogy a püspökök nem gondoskodnak ezek megjavításáról. Luther reformprogramjában szerepelnek még: a búcsúk, a gyónás, az ereklyék, a misemondások, a cölibátus, az áldozás gyakorlata, a monasztikus élet, Mária és a szentek tisztelete (uo. 325–326. o.). Luther azonban nem elégedett meg

¹⁴ A következőkhöz: CONGAR 1969, 63–124. o.

¹⁵ VI. Adorján pápa mehökkentő jellemzését tanulmányom elején idéztem. Itt: CONGAR 1969, 84. o. 55. jegyzet: Adrien VI: Instructions au nonce Chierigati (1522). In: Pastor: Gech. der Pápste. 4. köt. 2. 93. o.

¹⁶ CONGAR 1969, 325. o. 10. jegyzet. K. Höll művére hivatkozva hozzáfűzi: Luther ismerte saját élete gyöngeségeit, amelyeket nem kell eltúlozni. Hozzátehetjük: az utóbbi félévszázad Luther-képe (a katolikusoknál is) lényegesen különbözik a hitviták idejének, így Pázmány Péter egyes vitairatainak egyoldalúan sötétre festett Luther-képtől. Érdekes, hogy Kálvinnál általában nagyobb tisztelettel beszél.

az Egyház életének, az erkölcsöknek a megreformálásával, hanem átment a hit és az Egyház struktúrájának reformjához, a *hitújítás*hoz (uo. 328–329. o.).

Congar bősz hivatkozással a hagyományosan negatív Luther-képet igyekszik árnyalni az ökumenizmus szellemében (uo. 351–352. o.). Luther elfogadja, hogy a hithez kapcsolódóan vannak bizonyos látható jelek, amelyek az Egyház struktúráját adják: keresztség, az oltár szentsége, evangélium. Ott, ahol van keresztség és evangélium, senki sem vonhatja kétségbe, hogy vannak szentek. Másutt több ilyen jelet sorol fel.¹⁷ Luther elismeri, hogy ezek a jelek materiálisan megtalálhatók a pápának alávetett Egyházban: ez az Egyház büszkélkedik azzal, hogy van Szentírása, keresztsége, (oltári)szentsége. Még azt is hozzáfűzi, hogy birtokolja Péter és Pál apostolok székét. Luther hangsúlyozza: ami a jeleket és a külső közösséget illeti, a pápa Egyházának semmi sem hiányzik. De mindazok, akik Ábrahám nevét viselik, nem azok valóságosan. A jelek, a kommunió külső kerete csak a hittől kapják igazságukat, amely lényegében a kegyelem általi megigazulás igazsága. Az igazi Egyház aszerint különbözik a nem igazítól, hogy ismeri Istent és Krisztust, vagy nem ismeri. Márpedig – mondja Luther – a pápa nem hisz Krisztusban és nem szereti őt, bár ezt állítja, mert helyettesítette a Krisztus kegyelmében való hitet a jó cselekedetek kötelezettségével.¹⁸

Luther tehát egy idő után prófétának csapott fel, az Egyház, Isten népe ellen írt és beszélt, és reformokat sürgetett. Igazi egyháztant nem dolgozott ki. Az élet aztán helyettesítette a szöveget. Luther magatartásával és választásával a katolikus Egyházon kívülre került, amely Egyház elvetette őt.

A Kálvin művét ökumenikus szellemben újraértékelő Gánóczy Sándor *Kálvin és a pápaság* című tanulmányában¹⁹ rámutat: Kálvin elismerte, hogy évszázadokig megmaradt a pápaság evangéliumi szelleme, amely tanításban és testvéri szeretetben nyilatkozott meg. Akkor nem volt nehéz a római püspökben Péter utódját látni, még ha mindez nem is egy világosan meghatározott jogi primátusra alapult. Kezdetben nem jogi vagy intézményes, hanem hit- és erkölcsbeli tekintélye volt döntő; ami Kálvin szerint gyakorlatilag Nagy Szent Gergely koráig (540–604) észlelhető. Nagy Szent Gergely Kálvin „kedvenc pápája”, igen nagy tisztelettel idézi. A gergelyi modell alapján törekedett az egyház reformjára. A 7. századtól „romlásnak indult” a pápaság: ez csaknem ezer évig tartott: egészen VI. Sándorig, a háborúskodós II. Gyuláig és X. Leóig, aki Luther Mártont kiközösítette. Kálvin ezeknek legalább két főbűnt rótt fel: elvilágiasodásukat és a püspöki kollegialitás lábbal tiprását. A fő botrány abban áll, hogy a pápa a középkor óta önmagát teszi meg Krisztus „helytartójává”, bár egyáltalán nem követi Krisztus Péterre vonatkozó parancsait. A szakadék az ideál és a valóság között akkora, hogy – Kálvin szerint – joggal lehet a pápát „antikrisztusnak nevezni”.²⁰

Szent és bűnös Egyház?

A II. vatikáni zsinat az Egyház *bűnös tagjairól* beszél. De mondhatjuk-e azt, hogy a szent *Egyház maga* bűnös? Egyes értelmezők szerint a zsinati szöveg *többet állít*, mint azt, hogy tagjai bűnösök. Ez a hagyományos tanítás. Husz János és John Wycliffe tévedéseivel szemben a konstanzi zsinat (1414–1418) definiálta, hogy a bűnösök

¹⁷ *Von den Konziliis*, 628–643. o.

¹⁸ A protestáns és a katolikus megigazulástant összeveti és kiegyensúlyozottan értékeli, lásd SZABÓ 2012, 237–251. o.

¹⁹ GÁNÓCZY 2009, 137–147. o. Pázmány Péter a megigazulásról a Kalauz XII. könyvében, lásd SZABÓ 2012, 237. kk.

²⁰ *Vö. Institutio*, 7, 25.

az Egyház igazi tagjai maradnak, mintegy elvetve az első századok eretnekségeit (a montanizmust és a donatizmust), valamint a 12. századi katarok (tiszták) tévedését. Az egyházatyák a középkorig nemcsak az Egyház bűnös tagjairól beszéltek (ez a tanítás a trentói zsinat utáni skolasztikus teológiában vált klasszikussá), hanem szerintük *a tagok bűne kihat magára az Egyház természetére is*. A II. vatikáni zsinat is arról a *bűnös közösségről* beszél, amely az Egyházat alkotja, tehát az *ecclesia semper reformanda* helyes elvéről van szó.

Meg kell említenünk Stephan László eisenstadti püspök zsinati felszólalását: „A bűn Isten szent Egyházában.” Szakértők szerint ennek a felszólalásnak köszönhető, hogy a *Lumen Gentium* 8. pontjába belekerült a most elemzett szakasz. Karl Rahnerrel megjegyezhetjük, hogy a zsinat nem tárgyalta kielégítő módon a kényes témát. Több zsinati atya látta a probléma fontosságát ökumenikus szempontból, de teológiailag nem mélyítették el az „Egyház bűne” kérdését.

Karl Rahner és Yves Congar alaposabban tárgyalták a témát. Túllépve a zsinati szövegen röviden vázolom a két teológus nézetét.

Karl Rahner (1904–1984) jezsuita zsinati teológus szerint az LG 8. pontja nem fogalmazott elég radikálisan: elkerülte a „bűnös Egyház” kifejezést, de azért szövege mögött (más pontokat is figyelembe véve) fellelhetjük azt a gondolatot, hogy az *Egyházat magát „megsebzik”* tagjainak bűnei (RAHNER 1965a; 1965b). Erre valaki azt válaszolhatja, hogy az Egyház „sebe” formálisan abban áll, hogy a bűnök következményei társadalmilag, nyilvánosan kihatnak az Egyházra, de maga az Egyház nem alanya tagjai bűneinek. A szöveg azonban többet mond, amikor kifejezetten azt állítja, hogy az Egyház megtisztulásra szorul (*semper purificanda*), és hogy szüntelenül a bűnbánatnak és a megújulásnak útját járja (*paenitentiam et renovationem continuo prosequitur*). A *Lumen Gentium* 9. pontjában pedig ezt olvassuk: Isten kegyelme megerősíti, hogy a Szentlélek hatására „állandóan megújuljon” (*seipsam renovare non desinat*). Karl Rahner ehhez hozzáfűzi: mindez legalább az *erkölcsi* megújulást feltételezi és sürgeti, minthogy az Egyház így lesz és marad az Úr hűséges jegyese. De az Egyház nem lehet ennek az önmagát megtisztító megújulásnak az alanya, ha előzőleg nem volt a bűn és a bűnbánat alanya. Az Egyház itt is, miként másutt a konstitúcióban, a földön vándorló Egyházat jelenti, amely bűnösöket is magában foglal, és ezért állandó megtisztulásra szorul. Kétségtelen, hogy az Egyház szent, mert feje, Krisztus szent, és a Feltámadott Lelke életeti, serkenti, hogy bűnbánatot tartson, a Szentlélek megszenteli. De az is igaz, hogy a földi Egyház szentsége még nem teljes (*vera sanctitas, licet imperfecta, Lumen Gentium* 48).

Karl Rahnernél, miként Congarnál, az üdvösségtörténetben a *már* és a *még nem* dialektikája domborodik ki. Karl Rahner a nehézségekre a teljes megoldást a következőképpen keresi: Jézus Krisztus megtestesülése, keresztthalála és megdicsőülése által *már most* létezik az eszkatologikus (végső) állapot. Az Egyház, Krisztus teste részesedik a fő dicsőségében, ezért igazi, de *még tökéletlen* szentséget birtokol. Ez azt jelenti, hogy Jézus Krisztusban nemcsak az üdvösség *lehetősége* van adva a megváltott emberiség egészének, mindenekelőtt az Egyháznak, hanem azt is, hogy a ténylegesen győzedelmes kegyelem erejében az üdvösség már most megvalósulóban van, és ez meg is nyilatkozik. Istennek Krisztusban megnyilatkozó, a hit és a szentségek révén aktualizált (közvetített) győzedelmes kegyelme szenteli meg az Egyházat mint egészet és egyes tagjait.

Egyház és pápaság (Yves Congar)

Tanulmányom végén – befejezésül – éppen csak utalok az ökumenikus párbeszéd legalapvetőbb problémájára: az Egyház és a pápai primátus dogmájára és a péteri szolgálat újabb gyakorlatára.²¹

Luthertől és a reformátoroktól kezdve a legújabb időkig számtalan irányzat támadta vagy egyenesen visszautasította a pápaságot, a római pápa primátusát, egyetemes joghatóságát és csatlakozhatatlanságát. A reformátorok után a pápaságnak szembe kellett néznie a fejedelmi abszolutizmussal; a felvilágosodással megkezdődött racionalizmus (filozófiában), majd a közéletben a laicizmus és szekularizálódás; a jozefinizmus és a liberalizmus, utána a szocialista-marxista forradalmi mozgalmak mind az egyházellenes légkört fokozták.

Már 1859 óta egyre hevesebb támadás érte a pápák evilági hatalmát, 1870. szeptember 30-án pedig a piemontiak elfoglalták Rómát. Az éppen félbeszakadt I. vatikáni zsinat dogmaként hirdette ki a pápai primátust, a pápa egyetemes joghatóságát és tévedhetetlenségét: tévedhetetlen akkor, ha *hit és erkölcs kérdésében ünnepélyesen („ex cathedra”) nyilatkozik*, dogmát definiál (DH 3050–3075).

A „Péter utóda” kifejezés, Róma püspökére alkalmazva, visszautal az *egyház apostoliságára*. Ez az apostoliság nemcsak a történelemben, hanem a történelem által kristályosodott ki, ami azt jelenti, hogy ami benne „isteni jogú” (*jus divinum*), az konkrétan az emberi állapotok között létezik, *tehát relatív, tehát változhat*.

A II. vatikáni zsinat egyháztana jelentős változásokat hozott, a pápai primátus mellé állította, hangsúlyozta kiemelve a *püspöki kollegialitást*. Péter utóda, Róma püspöke mindenekelőtt *püspök a többi között*, az első, tagja a püspökök kollégiumának, és pedig felszentelése folytán az – a hit közösségében. De a kollégiumon belül Róma püspöke, mint Péter utóda, *különleges karizmát kap: a funkció (szerep) karizmáját*, amely az apostoli kollégiumban és az egyetemes egyházban birtokolt *péteri kiváltságok* örökösévé teszi őt. Felszenteltnek kell lennie a kollégium és az egyház közösségében. Jogi szempontból felsőbb és független, de *a hit közössége szempontjából függő*. Ez nagyon lényeges. Itt tehát a *szentségi rendben* mozgunk, amelyhez, úgy tűnik, az ortodox teológia ragaszkodik.

Congar nagyon helyeselte, hogy II. János Pál következetesen így jelölte magát: „Róma püspöke” és „egyetemes pásztor”. Ez utóbbi helyettesíthetné az egyetemes „jurisdikcióval”, joghatósággal rendelkezőt, anélkül, hogy azt kiiktatná, és előtérbe helyezhetné a lelki „hatalmat”: egyesíteni a testvéreket a hitvallásban és az Úr Jézus szeretetében.

Yves Congar eszmélődéseit követve örömmel állapíthatjuk meg, hogy *Ferenc pápa következetesen a „Róma püspöke” címet használja*.

A kereszténység jövője jórészt az ökumenizmustól, a Krisztus-hívók egységétől függ. Hogy milyen lesz ez a konkrét, látható egyházi egység, pontosan nem lehet meghatározni. Tény az, hogy az utóbbi pápák többször hangoztatták: *a katolikus egyház visszafordíthatatlanul elkötelezte magát az ökumenizmus útján*.

És a pápaság, *a péteri szolgálat mint a látható egység jele* a zsinat óta olyan képet kezd öltetni, amely nem az egység akadálya, hanem az egység közvetítője. A jövő egységben természetesen helyet kell hagyni a jogos pluralizmusnak, hiszen az igazi egység nem beolvaszt, hanem differenciál, megőrzi az egyes összetevők színes gazdagságát.

²¹ A következőkben főleg Yves Congar OP (1904–1995, 1994-től bíboros) kutatásaira (és közvetve az általa idézett bőséges irodalomra) hivatkozom: CONGAR 1994. A gyűjtőkötet első, 1983-as tanulmányában Congar *A pápa, Nyugat pátriárkája* címmel az ökumenizmus szempontjából egy igen jelentős történeti kérdéssel foglalkozik. Bőséges történeti dokumentációra támaszkodva relativizálja a pápaság abszolutisztikus felfogását, amely az I. vaticánumon érte el csúcspontját. Lásd teológiai tanulmányomat: SZABÓ 1993.

Ferenc pápa első megnyilatkozásai biztos reményt keltenek a hívő keresztények körében, hogy gyorsított lépésekkel haladunk előre az egység útján – a teremtő Lélek vezetésével.

Hivatkozott művek

- BROSSE, O. de la – LECLER, J. – HOLSTEIN, H. – LEFEBVRE, Ch. 1975. *Latran V et Trente*. 1. köt. Orante, Paris.
- CONGAR, Yves OP 1969. *Vraie et fausse réforme dans l'Église*. Cerf, Paris.
- CONGAR, Yves OP 1994. *Église et papauté. Regards historiques*. Cerf, Paris.
- GÁNÓCZY Sándor 2009. *Határon innen, határon túl. Teológiai párbeszéddek*. Szent István Társulat, Budapest.
- KRÁNITZ Mihály – HAFENSCHER Károly 2002. Unitatis Redintegratio. Határozat az ökumenizmusról (1964). In: Kránitz Mihály (szerk.): *A II. Vatikáni zsinat dokumentumai negyven év távlatából. 1962–2002*. Szent István Társulat, Budapest. 135–159. o.
- LUBAC, Henri de 1938. *Catholicisme. Les aspects sociaux du dogme*. Cerf, Paris.
- LUBAC, Henri de 1953. *Méditation sur l'Église*. Aubier-Montaigne, Paris.
- LUBAC, Henri de 1969. *La Foi chrétienne. Essai sur la structure du Symbole des Apôtres*. Aubier, Paris.
- LUBAC, Henri de 1972. A „Lumen Gentium” konstitúció és az egyházatyák. In: Szabó Ferenc SJ: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Róma.
- Nemzetközi Teológiai Bizottság 2000. Emlékezet és kiengesztelődés. Az Egyház és a múlt hibái. *Távlatok*, 48. sz. 179–189. o. Web: http://www.tavlatok.hu/49_elottiek/tavlatok48.htm. (Letöltés: 2016. december 1.)
- RAHNER, Karl 1965a. Kirche der Sünder. In: uő: *Schriften zur Theologie*. 6. köt. *Neuere Schriften*. Benziger Verlag, Einsiedeln. 301–320. o.
- RAHNER, Karl 1965b. Sündige Kirche nach den Dekreten des II. Vatikanischen Konzils. In: uő: *Schriften zur Theologie*. 6. köt. *Neuere Schriften*. Benziger Verlag, Einsiedeln. 321–345. o.
- SESBOÛÉ, Bernard SJ 1990. *Pour une théologie oecuménique*. Cerf, Paris.
- SZABÓ Ferenc SJ 1972. A Lumen Gentium konstitúció és az egyházatyák. In: uő: *Henri de Lubac az Egyházzól*. Magánkiadás, Róma. 141. o.
- SZABÓ Ferenc SJ 1993. A pápaság: akadály vagy remény az ökumenizmus útján? *Távlatok*, 2. évf. 1. (9.) sz. 24–32. o. Web: <http://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok09.htm>. (Megtekintés: 2016. december 1.)
- SZABÓ Ferenc SJ 2002. Lumen Gentium. Dogmatikai konstitúció az Egyházzól (1964). In: Kránitz Mihály (szerk.): *A II. Vatikáni zsinat dokumentumai negyven év távlatából. 1962–2002*. Szent István Társulat, Budapest. 91–115. o.
- SZABÓ Ferenc SJ 2012. *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*. JTMR–L'Harmattan, Budapest.
- SZABÓ Ferenc SJ 2014. *Krisztus fénye. Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe*. JTMR, Budapest. 259–331. o.

Szabó Ferenc S. J. (1931) jezsuita szerzetes, teológus, tanár, költő, publicista, rádióműsor-szerkesztő (a Vatikáni Rádió magyar műsorának egykori szerkesztője), a *Távlatok* című folyóirat főszerkesztője, a *Szív* című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. 1953-ban lépett be a jezsuita rendbe. Francia és magyar irodalmat tanult több egyetemen, rendi tanulmányait az eegenhoveni főiskolán végezte. 1966-ban teológiai doktorátust szerzett Párizsban az Institut Catholique-on. Irodalomtudományi, filozófiai és teológiai munkák fűződnek nevéhez. Tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskolán.

Az érem két oldala

Szabó B.
András

A pénz a teológia mérlegén

Annak kifejezésére, hogy valami nagyon fontos, nagyon vágyunk rá, vagy ellenkezőleg, rengeteg van belőle, és egészen minimális a jelentősége számunkra, illetve ahhoz, hogy dolgokat, tevékenységeket, de akár alkotásokat és élményeket egymással összehasonlítsunk, egyszóval értékeljünk, hosszú mondatokra, bonyolult viszonyításokra van szükségünk. Ahhoz, hogy az emberek számára elérhető javak birtoklását eldöntsük, és meghatározzuk, kinek mennyi jut érdemei vagy szükségletei szerint, egyszóval elosszuk, részletekbe menő vitákra és hosszas egyeztetésekre van szükség. Ahhoz, hogy jelenlegi javaink erejét az időben megőrizzük és összeadjuk később megszerzett javak erejével, azaz felhalmozzunk, az idő vasfogának ellenálló, stabil értékű eszközre van szükségünk. Végül ahhoz, hogy ne mindenkinek saját magának kelljen előállítania az élethez szükséges javakat és szolgáltatásokat, hanem egy-egy területre koncentráljunk, egy gyors csereeszközre van szükségünk. Ezekre az egyéni igényekre lassan 3000 éve a kezünkben vagy a zsebünkben van egy kis fémeszköz, ami a fenti feladatok megoldásával hatalmas karriert futott be a történelem folyamán: a pénz.

A pénz dönt dolgok elismeréséről, emberek biztonságáról és társadalmi helyéről, és egyszerre a hatalom alapja és célja. Három évezred alatt felépült egy globális társadalmi rend, amelynek alapja és végcélja a pénz, ezzel csodálatot és ellenérzést egyaránt bőven kivívott magának. A funkcióiban benne rejlő hatalmas potenciált lassan töltötte ki az évezredek folyamán. Már létrejött jelezi, hogy több, mint a csere hatékonyságát szolgáló segédeszköz. Mára a pénz nemcsak kitölti, de át is alakítja a befolyása alá kerülő életvilágot. Az ipar vagy üzlet kifejezést az élet legkülönbözőbb területein használhatjuk, és a sajátos gazdasági szempontok uralják a gondolkodásunkat még olyan, a gazdaságtól távolinak tűnő területeken is, mint a gyógyítás, a nevelés, a játék, a szexualitás vagy a hit.

Jürgen Habermas az életvilág gyarmatosításáról szóló híres tétele alapján a számunkra otthonos, meghitt életvilágot már idegen célracionális rendszerek határozzák meg (HABERMAS 1981, 2: 522. o.). Ezek közül a legerősebb a pénz, az életvilág monetarizációja. A pénzben rejlő társadalmi hatalom azt az érzést keltheti bennünk, hogy csak végső fogalmainkkal tudjuk megfelelően leírni. Ezért ma a már a régiek számára is találó

megállapítást még időszerűbbnek érezzük: a pénz isten.¹ A globalizált pénzpiacok meghatározta kapitalizmusban összetartó erőként tapasztaljuk a pénzt. Olyan kommunikációs eszköz, amely áthidal mindenféle távolságot földrajzi, nyelvi, vallási értelemben. Minden ereje ellenére azonban mégsem tudjuk az ember világának egészét megragadni a pénzzel. Olyan korlátba ütközünk, amely nemcsak a probléma leírásában, hanem a megoldásában is fontos szerepet enged a hitnek.

Bizalom

A pénzzel kapcsolatban – kialakulásától kezdve – kulcskérdés a bizalom. Valódi vagy hamis a pénz, amit kapok? A nemesfémből vert pénzek korában maga a fém adta az értéket, amelyet a rajta lévő hivatalos jel szentesített. A görög városállamok érméi szentélyekhez köthetők, amelyek garantálták az érme értékét. Az áldozati állat helyett is alkalmas volt egy-egy pénzérme az egész élet biztosításához szükséges vallási cselekményt megvalósítani. Az ember végső bizalmát veti az istenségbe, akivel kommunikálni lehet a pénzben megtett áldozattal. Az isteni hatalomnak köszönhetően uralkodó király egyfajta köztes szerepet tölt be az alattvaló és a mindenható között. Ez a hatalmi szakrális eredet adók és áldozat formájában nem a cserében megjelenő egyenlő szabadságot mutatja, hanem alárendeltséget és kötöttséget. A pénzbe vetett bizalom minél kevesebb anyagában rejlő saját értékkel rendelkezik, annál inkább egyfajta általános rendszerbe vetett bizalommal válik. A mai, anyagában teljesen értéktelen papírpénz és a fizikai formában nem is létező digitális jel a számlákon a rendszer iránti bizalom korábban ismeretlen fokát követeli meg a társadalom tagjaitól. Georg Simmel a ma reneszánszát élő művében, *A pénz filozófiájában* a rendszer iránti bizalomról így fogalmaz: „A személyes biztonságnak a pénz birtoklása által nyújtott érzése az állami-társadalmi szervezetbe és rendbe vetett bizalom talán legkoncentráltabb és legkielevezettebb formája és megnyilvánulása.” (SIMMEL 2004, 193. o.) Ez a bizalom a sűrűsödő válságok és a bizalom fenntartására költött hatalmas erők ellenére sem ingott meg a gazdasági válság éveitől.

A bizalom hidat jelent az időben. Megalapozott bizalmam, hogy holnap is értékkel rendelkezik a pénzem, és ezzel a pénzzel egyrészt több mozgásterem lesz, másrészt nem leszek olyan kiszolgáltatott a jövőbeli változásoknak. Ez a jövőbe irányuló bizalmi hidat képez, ez a bizalom tehát a jelen meghosszabbítása és kiterjesztése a jövőbe. Az érem másik oldala, hogy a pénz jövőbeli értékét feltételező rendszer iránti bizalom az emberi sorsot végső soron kézben tartó isteni gondoskodásba vetett bizalmamból vesz el. Jézus erre figyelmeztet a mező liliomainak és madarainak példájával (Mt 6,25–34). A pénz nyújtotta biztonságra támaszkodó ember így szerzett biztonsága hiányzik az Isten gondoskodásába vetett bizalomból. Ezért vonzóak a hívő ember számára a teljes lemondást, azaz a teljes Istenre hagyatkozást hirdető életformák. Jézus egy másik példázatában, a bolond gazdag történetében (Lk 12,16–21) egy másik bizalmi hiányra is rámutat. Az emberi lét véges, és erről szívesen elfeledkezünk. Pedig a teljes emberi létnek ezt a végességet is fel kellene ölelnie, ez lenne a bizalom legmélyebb formája, ami abban reménykedik, hogy az élet nem ér véget a halállal.

Walter Benjamin egy töredékében, *A pénz mint vallás*ban figyelmeztet a pénz, különösen a modern, belső értékkel nem rendelkező hitelpénz néhány olyan tulajdonságára, amelyek az élet végső perspektíváit érintik és a teológia számára rendkívül érdekesek. A kapitalizmus olyan vallás, amelyben nincs dogmatika, csak kultusz, és a kultuszban a hétköznapi állandó ünneppé alakul. Az ünnep eredeti különbözősége eltűnik a felfokozott ingerek és az állandó működés mellett. Egy másik, számunkra még fontosabb megállapítása, hogy a mennybe nem egy nagy

¹ Luther a *Nagy káté* első parancsolatának magyarázatában fejti ki, hogy a legnagyobb bálvány a pénz. KK 2: 96. o.

fordulaton, megtérésen, kegyelmen keresztül vezet az ember útja, hanem folyamatos, egyre gyorsuló növekedéssel mintegy keresztülnövi azt. A „mennyen átnőtt történelmi ember” (BENJAMIN 2013, 6. o.) Nietzsche *übermenschét* idézi fel. Egy minden korábbinál gazdagabb társadalom, élete végső célját és értelmét tekintve, kifejezetten szegénynek tűnik. Amennyire sokszínű vágyai és lehetőségei vannak a megvásárolható javakat és élményeket tekintve, a halállal és a halálon túl ez a vágy, fantázia és reménység elszegényedik. A keresztény hit logikája ezzel éppen szembemegy. A és előrevetíti a beteljesedés örömét.

Kapcsolat

A pénzre – elsősorban a szociológiában – lehet kommunikációs eszközként is tekinteni. A kommunikációs megközelítés a társadalmi kapcsolatokra koncentrálja figyelmünket, és a társadalom jellegét és változását írhatjuk le és követhetjük nyomon vele. A nagy társadalmi átalakulásban a gazdasági szempontok és az értékek átalakulása tetten érhető, ami az értékmérő kulturális szerepét is átalakította. Miközben a pénzre számos közgazdász gazdaságilag semleges eszközként tekint, teológiailag és kulturálisan egyáltalán nem tekinthetünk rá semlegesen. Kölcsönhatásban van a társadalommal, amelyben funkcióját betölti. Elég a nagyvárosok képét megfigyelni, ahol a katedrális épülete a középkori város építészetének csúcsa. Mellette a közösség egyéb funkciói az évszázadok folyamán emancipálódnak és ezzel teret nyernek. Ma egy nagyvárosban a nagy templomok is eltűnnek a felhőkarcolók árnyékában, amelyek bejáratánál leggyakrabban bankok nevét olvashatjuk.

Átalakult a kapcsolat, amelyben egymással vagyunk. A középkori társadalmat felépítő kapcsolat a folyamatosan fennálló személyes függésre épülő adomány. Hűbéri láncban kapják birtokaikat a nemesek, személyes katonai szolgálatért cserébe, és a jobbágyság is úgy jutnak telkeikhez, hogy személyes függésüket elfogadják. Adományokból jönnek létre a nagy egyházi birtokok, és a rászorulók támogatásáról is az egyéni adakozás révén gondoskodnak. Jóval inkább az önfenntartás, mint a munkamegosztás a jellemző, ezért a pénz szerepe nem olyan jelentős. A legtöbb gazdasági kommunikáció természetben (tized) vagy személyesen (robot, katonáskodás) teljesíthető. A személyes szolgálatok lassan pénzben megválthatóvá válnak, amivel a társadalom tagjai közötti távolság megnő, és szabadságként jelenik meg a személyes függés csökkenése (például a jobbágyból bérlő lesz). A pénz megnövekedett szerepe teszi lehetővé a kapcsolatok elszemélytelenedését, illetve a nagyobb fokú munkamegosztást. A társadalom tagjai közötti távolság növekedése kulturális szempontból is igaz. A világ egyre nagyobb részét behálózó és egyre intenzívebb gazdasági kapcsolatokban a többi kommunikációs eszköznél sokkal egyszerűbben működő médium a pénz. A kulturális, vallási, nyelvi, politikai különbségek mellett a pénz könnyű kapcsolódást és kommunikációt tesz lehetővé. Egy idegen országban két, egymás nyelvét nem beszélő ember is gyorsan kapcsolatba léphet egymással egy áru, szolgáltatás vásárlása során. A kapcsolatok monetárisan meghatározott kapcsolatok lesznek. Viszont annak a

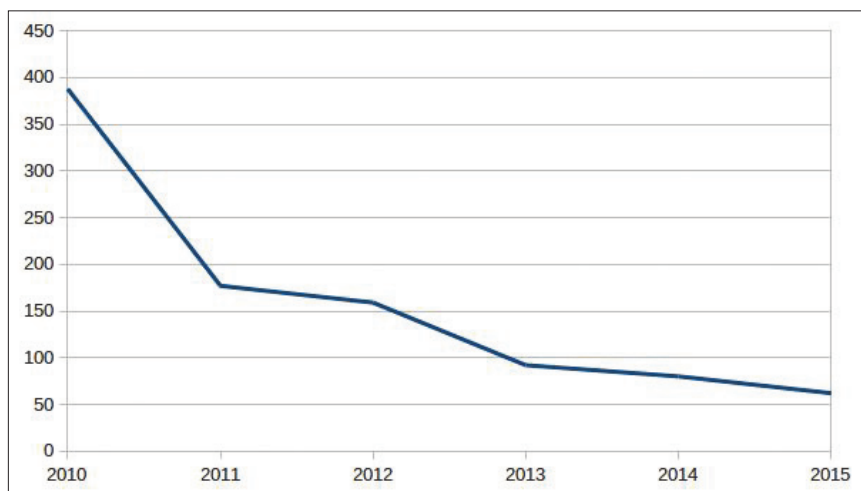

nagy hatású példáját, hogy milyen súlyos korlátokba ütközik az a szemlélet, amely mindent pénzben kifejezhetőnek és kifizethetőnek gondol, éppen a teológiatörténet mutatja. A reformáció a gazdaság és üdvösség összekapcsolása elleni tiltakozásból robbant ki az újkor hajnalán. Az egyházat a mai napig kísérti az egyes kulcsfontosságú hitéleti események és az egyház materiális fenntartásának összekapcsolása, egyfajta szolgáltatás jelleggel. Ettől a hibától elméletben a teológiai igazságérzet vagy egyszerűen a jó ízlés védhet meg.

A homo oeconomicus és a morál

A modern kapitalizmus elméleti modellje egy csupán néhány tulajdonsággal meghatározott emberképpel dolgozik, ez a *homo oeconomicus*. Egy elméleti modellben célravezető csak kevés és a modell szempontjából elsődleges tulajdonságot figyelembe venni. Azonban a kapitalizmus elméleti modellje, benne a *homo oeconomicus* nemcsak a társadalom képét formálja, hanem az ilyen átformált társadalomban élő, hozzá alkalmazkodó embert is. A *homo oeconomicus* a modell szerint racionális, és saját érdeke vezérli. A piacot a fogyasztói igények kielégítése határozza meg. A fogyasztó

minél több és magasabb igényét szeretné kielégíteni meglévő anyagi erejéből. A termelő a piaci igény pontos felmérésével, esetleg az igények gerjesztésével a legkevesebb költséggel és a legnagyobb bevétellel szeretné kielégíteni a vágyakat. Mindkét fél a haszonmaximalizálásra törekszik. A maximalizálás szándékában rejlik a folyamatos növekedés. A rendszer nem egyszerűen a szükségletek kielégítésével szeretne egyensúlyi állapotot fenntartani, hanem mindig kedvezőbb, kisebb költséggel és nagyobb haszonnal járó megoldásokat keres. Maga a pénz is alkalmazkodott ehhez az igényhez. A kamattilalom megkerülése, majd a svájci reformáció hatására történt feloldása szakít

a pénz statikus meghatározásával, a növekedés beépül a pénzfogalomba. A forma átalakulása is a növekedést támogatta. A váltó intézményével nem volt már szükség a nemesfém közvetlen birtoklására, a kereskedőknek nem kellett magukkal vinniük, elég volt egy papír: a váltó. Mára a nemesfém teljesen elvesztette pénz szerepét, minden pénz hitelpénz lett, mögötte valamilyen hitelviszony áll. A banki hitelkihelyezési gyakorlattal, az ún. pénzmultiplikátor hatással a hitelként biztosított pénz, úgy tűnik, részben a semmiből jön létre, bár a hitelpénz definíciója alapján maga a hitelviszony áll mögötte. Lényegében a nemesfém helyett egy fizetési ígéret lett a pénzrendszer alapja. A tőkepiacokon ennél sokkal elvontabb értékteremtő módszereket találunk. Lényegében a hitelpénz mögötti logika folytatásáról van szó. Mára a robbanásszerűen megnőtt pénzpiacokon kifejezett érték a hagyományos gazdaságban jelen lévő konkrét érték fölé emelkedett. Kiseb értékek gond nélkül átvezethetők a pénzpiacról a hagyományos gazdasági érték világába, de ha ez egyszerre történne, a pénzpiacokon kifejezett érték átválthatatlan lenne, köddé válik. A tőkepiacok értékképzésének inkább információs értéke van, ami visszahat a reálgazdaságra is.

Egy ilyen sok viszonylagos elemet tartalmazó bizalmi rendszer különösen sebezhető morálisan. Kezdetben a korai kapitalizmus élménye a morállal éppen ellenkező volt. Az angol ipari forradalom gazdasági robbanása morális hiányossága ellenére működött. Bernard Mandeville a *Méhek meséjében* fogalmazza meg azt a tapasztalatot, hogy miközben az egyén szintjén állandó normasértések történnek, az egyénileg önző emberek alkotta társadalom egészében mint közösségben hatalmas gazdasági fejlődés tapasztalható. Az elmúlt kétszáz évben a folyamatos fejlődésélménynek három dolog azonban határt szabott. Egyrészt az emberek feltámadó lelkiismerete és szociális érzékenysége, másrészt az újra és újra beköszöntő gazdasági válságok, és végül a folyamatot kísérő ökológiai problémák olyan falat alkotnak, ami időről időre megállásra kényszerít. Ma a 2008-at követő válság tapasztalatával a hátunk mögött azt látjuk, hogy a három akadály egyszerre jelentkezik és egymással összekapcsolódik. A probléma komplexitása megköveteli, és egyre több jele is van, hogy a gazdasági elméletnek nem ördögtől való gondolat visszatérnie saját eredetéhez, és felidéznie erkölcsfilozófiai gyökereit. A visszatérés kezdete egyrészt az egymástól hermetikusan elválasztott funkcionális területek egységben kezelése, másrészt a 18. századi angol viszonyoknál aktuálisabb, komplexebb emberkép megrajzolása lehetne. A teológiai tudás mindkét ponton értékes hozzájárulást képezhet.

A jelen nagy problémái rámutatnak, hogy messze nem annyira racionálisan viselkednek a gazdaság szereplői, mint ahogy azt a *homo oeconomicus*ról feltételezzük. A haszon mindentől független maximalizálása sem problémamentes össztársadalmi szinten. A szűken vett gazdasági racionalitás nem fedi le az emberi lelkiismeretet. Nem véletlen, hogy az elmúlt évszázad meghatározó mozgalmi és ideológiai az igazságtalanság elleni tiltakozásból indultak ki. A kritikának nemcsak lelkiismereti, hanem esztétikai jellege is van. A fogyasztást támogató esztétikai ideálképek negatív oldalát képezik az ennek eléréséért hozott áldozat legkevésbé sem esztétikus képei a környezetszennyezéstől egészen a kizsigerelt emberek látványáig. Ezzel szemben a legtágabb értelemben vett jó élet esztétikája rajzolható fel esztétikai ellenpontként, ahol a folyamatos növekedési kényszer helyett a megelégedés is szerepet kap.

Részvétel

Az ember szorong a végességtől. Ha valamiből csak annyi van, hogy nem jut mindenkinek, aki vágyik rá, a konfliktus adott. A pénz elosztása körüli konfliktus elvontabb. Az egyik nagy előnye éppen az, hogy tetszőleges kis egységekre bontható, ezért nem egyszerűen a birtoklás és nem birtoklás a kérdés, hanem a birtokolt mennyiség. Ráadásul amíg a társadalom tagjai elfogadják nagyjából állandó értéken, addig végtelennek tűnő mértékben szaporítható. Ha nem hajlandók tovább elfogadni, akkor a hiperinfláció történelemkönyvek lapjairól ismert pengőt seprő utcaseprőjének képe elevenedik meg. A pénz a valódi javakhoz jutásra feljogosító eszköz. Minél többel rendelkezik valaki, annál többet kaphat meg a javakból. Ráadásul a mennyiségi növekedéshez minőségi ugrás kapcsolódik. Georg Simmel a pénz superadditumának hívja azt a pluszt, ami a sok pénzzel rendelkező embert körüllegi. Mielőtt bármit is kiadna pénzből, érezhető egyfajta megkülönböztetett figyelem iránta, ami legalább egy kis külön kedvesség formájában megnyilvánul (SIMMEL 2004, 247. o.). A pénz meghatározta társadalomban a részvételt az dönti el, hogy valaki rendelkezik-e pénzzel. Elég a legnyilvánvalóbb különbségekre utalni, amelyek a kívülről érkezők között tesznek különbséget: komoly pénz nélkül érkező gazdasági bevándorlók és a 300 ezer eurós ún. letelepedési kötvény birtokosai között, vagy egy-egy országon belül azok között, akiknek a biztonság, a kultúra, az oktatás, az egészségügyi szolgáltatások nagyon eltérő szintjeihez van lehetőségük hozzáférni. Az amerikai katolikus püspökök 1986-os pásztorlevele nagyon világosan a részvétel biztosítását teszi a pénz és a gazdaság teológiai legfontosabb feladatává. Ezt veszélyezteti, hogy egyes régiók és országok között és az egyes társadalmakon belül is hatalmas jövedelemkülönbségek vannak.

Ráadásul a tőkekonzentráció folyamata a szükséges újraelosztás és politikai kontroll nélkül folyamatosan csak növeli a különbségeket. Nem maga a különbségek megléte a probléma, hanem az ebből következő társadalmi részvétel lehetőségének különbsége. Az alapvető létminimum nemcsak a fizikai létfenntartást, hanem a közösség életében való részvétel lehetőségét is jelenti. Ez ugyanúgy feladat ez az egyes országok szintjén, mint globálisan. Az Oxfam brit jótékonyági szervezet évente a davosi Világgazdasági Fórum napjaira időzíti jelentését a globális egyenlőtlenségekről: 2010-ben 388, míg 2016-ra 62 ember birtokolt annyit, mint a Föld lakosságának fele (1. ábra). Politikai kockázattal is jár az ilyen méretű gazdasági-hatalmi koncentráció, az állam polgárainak szabadságát veszélyeztetve.

Pénzek megkülönböztetése

Az igaz és hamis pénz megkülönböztetése nemcsak gazdasági feladat, de morálisan is van értelme. A pénzre nem egyszerűen mint természeti adottságra, hanem mint az emberi kultúra részére kell tekintenünk. A tágan vett kultúra részéről a pénz elméleti vizsgálatának akkor van igazán értelme, ha a gyakorlati életvitel szintjére is lefordítható következményeket tud leszűrni. Az egyik ilyen feladat, hogy etikai érvek alapján képesek legyünk a hangsúlyok meghatározására és a különbségtételre. A pénzre ne mindig egységes halmazként tekintsünk. A pénznek – a római császárkor óta biztosan tudjuk – nincs szaga. Gyorsan elfelejtődik, honnan érkezett, milyen módon került hozzánk. Ha sikerül ezzel az egységesítő képességgel kritikusan viselkedni, a különböző pénzben kifejezett értékek különbségét fenntartani, akkor az etikai felelősség is lehetséges. Ez a kísérlet egyáltalán nem könnyű. Példa lehet az ausztrál baptista segélyszervezet *Behind the Barcode* (A vonalkód mögött) elnevezésű akciója, amely ruházati, elektronikai termékek előállításának módját vizsgálta. Az árcímkenél jóval több információhoz és döntéslehetőséghez juttatja a vásárlót, elsősorban a termék előállítása során a dolgozók munkafeltételeit értékelve. Másik lehetséges példa a korábban idézett Oxfam-jelentés. A vagyonkoncentrációra lehet egy számsorként is tekinteni, de mögötte a készítőik által is kiemelt adózási probléma áll. Sok más tulajdonnal szemben a pénz könnyebben mentesíthető a közösség iránti felelősség alól. A jövedelmek a termelés helyéről adóparadicsomokba vándorolnak, amitől még jobban növekednek a különbségek, és az ember a jövedelem létrejöttének összefüggéseit és felelősségét elfelejti. Egy harmadik példa lehet az egyházak gazdálkodásában a különbségtétel az egyháztagoktól befolyó összegek, a gazdálkodás bevételei és az állami támogatások között. Könyvelési tételként ezek egymással felcserélhetők, de a felelősség-kiszolgáltatottság, függetlenség-függőség és végül az egyházi önértelmezés szempontjából egészen mást jelentenek. Ugyanezt a kiadási oldalon is meg lehet figyelni: mire költ egy közösség, hová helyezi a hangsúlyt erőforrásai koncentrációjával. A felelősséget ébren tartó és felkeltő, emlékező gazdálkodási gondolkodás bármely közösség és egyén szintjén is megkísérélhető.

Megélni – túlélni – élni

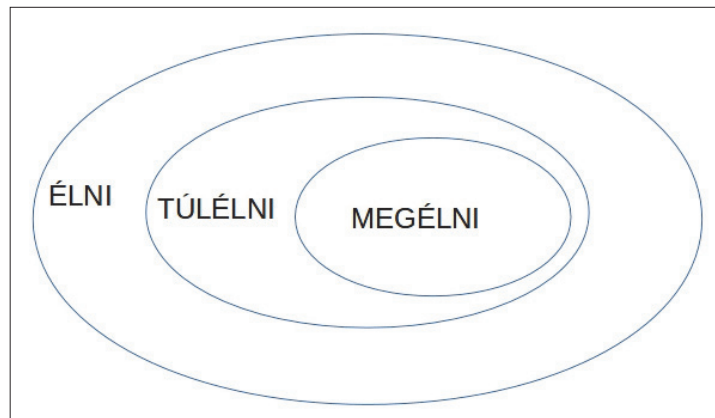
Zárásként a pénz teológiai és kulturális szerepének kutatási eredményét egy modellben kíséreljük meg összefoglalni, amely segíthet a keresztyén ember számára a pénz elhelyezésében a mindennapi életben. Három koncentrikus körben rajzolhatjuk meg a pénz szerepét az életünkben. Az első a *megélni*, a második a *túlélni*, a harmadik az *élni* köre.

Az első körben a napról napra élés, a létfenntartás kitölti az ember teljes életét. Ennek lehetnek materiális és lelki okai is. A folyamatos nélkülözésben a legalapvetőbbek hiánya és bizonytalansága az időbeli távlatokat a jelenbe zárja, és minden lelki és szellemi erőt leköt. Az emberi méltóság és a létminimum kérdésének összekapcsolása

össztársadalmi feladat, és ha ezt egy társadalom biztosítani tudja tagjainak, azzal megnyitja a jövőt az egyén és a közösség előtt is. Ugyanígy feladat a jobb, esetleg egészen kitűnő anyagi körülmények között élő emberek számára is megmutatni a tágabb életlehetőségeket, akik lelki és szellemi értelemben az első kör foglyai.

A második kör a túlélés köre, ami annyival több, hogy a megélni kizárólagos jelenidejűségéből képes tekinteni és a holnappal is számolni. A jövő veszélyeire figyelemmel nem lehet a jelen lehetőségeit a végsőkig kihasználni. A pénzben kifejezett gazdasági haszon felgyorsította materiális fejlődés fenntarthatatlan életmódot eredményezett. Miközben elméletben az emberiség nagy része tisztában van a veszéllyel és a problémákkal, adott a lehetőség, hogy saját egyéni életmódján ne változtasson, mert túl jelentéktelennek ítéli meg saját súlyát a probléma okai között.

Végül a harmadik kör az élni köre, ahol a teológiai megfontolások a leghangsúlyosabbak. DERRIDA nyomán az élet teljességét csak a halált is az életünk részének tekintve és azzal számolva élhetjük meg (1994, 8. o.). Egyénileg egészen biztosan nem lehet a végtelen túlélésre gondolni, de közösségleg sem. Egy szorosan a véghez kötött értékmérőnek a végtelen megragadására nincs lehetősége. A végtelen reménységéből és ígéretéből kiinduló keresztény gondolkodás a véges javakra (esetünkben leginkább a pénzre) csak végességük tudatában tekinthet. Nem töltheti ki az élet teljességét, hanem az élet teljességét valóban kitölteni és megadni képes istenkapcsolat összefüggésében értelmezhető és használható.

Hivatkozott művek

- BENJAMIN, Walter 2013. A kapitalizmus mint vallás. Ford. Fogarasi György. In: *Et al. – Kritikai Elmélet Online*. 1. köt. *Gazdasági teológia*. Szerk. Fogarasi György. Szeged. 4–8. o. Web: *et al. Kritikai Elmélet Online*. <http://etal.hu/kotetek/gazdasagi-teologia-2013/benjamin-a-kapitalizmus-mint-vallas/>.
- Economic Justice for All. Pastoral Letter on Catholic Social Teaching and the U.S. Economy*. United States Conference of Catholic Bishops, Washington D. C., 1986.
- DERRIDA, Jacques 1995. *Marx kísértetei: az adósállam, a gyász munkája és az új internacionálé*. Ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán. Jelenkor, Pécs.
- HABERMAS, Jürgen 2001. *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2. köt. Frankfurt am Main. *Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai*. 1–2. köt. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1957.
- SIMMEL, Georg 2004. *A pénz filozófiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

Szabó B. András (1977) a Pestújhely-Újpalotai Evangélikus Egyházközség lelkésze. 2006-ban diplomázott, 2015-ben szerzett PHD fokozatot az Evangélikus Hittudományi Egyetemen. Dolgozatának címe: *Az áldozattól a pszeudoesztakológiáig. A pénz kulturális szerepeinek teológiai értékelése*.

Béres
Tamás

A szavak rendbetételéről

Természetesen senki sem fog odamenni, hogy rendbe tegye a szavakat. Kár is volna erre várni, ahogy elmozdulni is kár volna arról a helyről, ahol vagyunk, azért, hogy rendbe tegyük őket. A szavakat mindannyian a saját helyünkön tudjuk rendbe tenni. Ott, ahol állunk, élünk, vagyunk. A szavaink ott állnak és ott élnek, ahol mi magunk is. A szavaink a mi világunk, az életvilágunk alkotóelemei.

A mi világunk, az életvilág az a legközvetlenebb közeg, amelyen keresztül a világhoz kapcsolódunk, és a világ hozzánk. A „világ” a másokkal megosztott valóság a saját perspektívánkban; azaz utazás saját életvilágunkból máséba, másokéba, és életvilágaink egymással megosztott, közös részeibe. És minthogy a világ egy utazás, a „világban való létezés”, az életünkhöz mindig az utazás maradandó élménye is társul: vagy a kölcsönös segítségéből megszülető, megváltozó viszonyok átélésének folyamatélménye, vagy a toporgás és türelmetlenség előbb-utóbb lidércnyomássá váló terhének élménye... Saját ácsorgásunk miatt... Mert úgy gondoljuk, az utazás csak azzal veheti kezdetét, hogy egyszer valaki ránk nyitja az ajtót, és akkor egyszer talán en-magunkból ten-magunkká leszünk valaki(k)nek.

A két, egymástól nagyban különböző élmény következménye épp ennyire különböző, de már látványos is: a felkaroló gondoskodás vagy a csalódást leplező versenyszerű kíméletlenség. A világhoz fordulás e két formája az emberek és létezők céljain, tervein és kapcsolatain át csaknem észrevétlenül szövi át a világot. És hogy bennünket magunkat melyik jár át inkább e kettő közül, az nagyrészt attól függ, hogy saját helyünkön, egyéni és közös metaszeteket is létrehozó életvilágunkban épp mit teszünk meg szavaink hűségéért.

Életvilágunkat eleinte nem magunk hozzuk létre. Örököljük, beleszületünk, ránk erőltetik vagy megajándékoznak velem. Egy idő után azonban, ha tetszik, ha nem, a gondolatot tükröző és cselekvést megelőző *szavaink* formálják azt. És mialatt életvilágunkban arra gondolunk, hogy „hisz’ ezek csak szavak, amelyeket pillanatnyi érdekeim szerint akár lényegükből kifordítva is használhatok, gondolataim úgyis szabadok maradnak mint a madár, és később majd újabb, valóságosabb módon kereshetem meg a hozzájuk illő szavakat”, addig a rosszul kimondott szavak és a kimondott rossz szavak a következő gondolatot is befolyásolták vagy meg is határozták már. A hűtlenül használt szavak hűtlenekké válnak, hűtlenséget közvetítenek, és a hűtlenség normáját kezdik hirdetni a világban.

Az ember pedig, akinek létét a kultúránkat megalapozó vallási szövegek szerint mégiscsak a kapcsolatiság határozza meg, és a kapcsolatokban tanúsított hűség kifelé, befelé és fölfelé, saját hűtlenségére adható egyetlen őszinte, benső, erkölcsi válaszként elszégyelli magát.

Sem a gondolat, sem a cselekvés szabadsága nem terjedhet ezentúl tovább az *elszalasztott* pillanat miatti szégyenérzet leplezésének kényszerénél. Nem választhatom meg ezentúl a gondolkodás irányát szabadon, mert a többi ember és többi létező felé vezető utat elzárja a valóság elhallgatásának, meghamisításának szégyene. És a szégyenérzet kimondásához és feloldásához kultúránk csaknem minden rétegeből hiányzik minden jó szándékú segítség, toposz

vagy intézmény. Sőt a társadalmak szerveződésének legfőbb elve gyakran minden jel szerint e szegényérzet kompenzálása. Történjék az a más emberek és népek fennmaradása ellen irányuló úgynevezett bátorság, a velünk kezdetektől eltartói viszonyban levő természet legyőzése vagy az erőszakos kulturális és gazdasági eszkaláció eufemisztikus eszményének meghirdetése formájában. De a kompenzálás történhet a szegényérzet programszerű elhallgatása révén is. Erre számos példát adnak napjaink világszerte főszerepet játszó, populista és elitista politikai programokat kitermelő társadalmi, ahol a felszínre hozott, kinyilvánított és bevallott összefüggések mögötti valóságos és a látvánnyal ellenkező természetű titokzatos hinterland oly nyilvánvaló, hogy csupán a megértésére tett kísérletek számos új foglalkozási ágat hoztak már létre és állítanak elő nap mint nap, folyamatosan (kommunikáció, piacelemzés, hatalommenedzment stb.).

A nyilvános megszégyenüléstől érzett félelem kulturálisan legnagyobb horderejű következménye, hogy ebből az állapotból csak előre lehet menekülni a kockázatos ismeretlenbe, a bizonytalanba mint életformába; az értékek nivellálásának, az indítékok relativizálásának és a teremtményeket egymáshoz fűző kapcsolatok manipulálásának helyénvalóságát hirdető és gyakorló átfogóan

vigéc programokig. Ezzel, tehát a helyükön mondott szavak elszalasztása fölött érzett szegényérzettel kezdődik a világ technikaivá tétele, technicizálása és későbbi eltechnicizálása.

Bár a problémát felismerhetjük, mégis nagyon keveset tehetünk egyénileg a minket uraló szavak feletti hatalom megszerzése érdekében. Életünket megszokott eszközeinkkel: akarattal és értelemmel nem tudjuk a szegényérzet előtti, azaz erkölcs előtti szinten irányítani. Az ehhez szükséges eszköz: a belátás gyakorlása pedig nemcsak idő- és energiaigényes feladat, hanem akkora erőfeszítést is igényelne, hogy az egyéni életberendezésen túlmenően jó pár pontján elkezdene lépíteni a jelenleg fennálló kulturális és társadalmi konvenciókat, az ún. társadalmi rendet, e szent tehenet, amelyben a közérdeket az erős szereplők finomhangolt egyéni érdekeinek eredője definiálja.

Szívesen mondanám: szerezzük vissza a hatalmat önnön szavaink fölött, de ezzel lényegében sohasem rendelkezünk. E tekintetben sincs aranykor, amikor mindenki pontosan fejezhette volna ki, amit jótékony gondolatai diktáltak. Faji mítoszaink szürke zónájába tartozik az a kérdés, hogy az ügyes *Homo habilis* és a dolgos *Homo ergaster* után miképp lett egyetemes úr a gondolatokat szavakkal reprezentáló és ezt azonnal a rendelkezésére álló térregnálására fordító *Homo sapiens*.

A ködös történelmi korok és előkorok levegőjébe szippantás helyett számomra mindennél jobban fejezi ki a

Vakablak

Genézis egyetlen rövid története azt az embert mindig is jellemző folyamatot Kain történetében, ahogy sorsfordítónak vélt nagy terveit megelőzően elnémul. Talán önmagába fordulna, ha szavainak elvesztése nem fosztaná

Ballagó idő

meg még önmaga közvetlenségének élményétől is. Ehelyett elszigetelődik, „leszegi fejét”. Ezzel a két szóval kezdődik az emberiség történetileg nem első, de mindig is érvényes egyéni és kulturális tragédiájának-sorsának leírása. Kain, a nomád idősebb testvér nem tudja elviselni öccse kulturális eredményeit, és ahelyett, hogy szóvá tenné kezdődő rossz érzését, minden őt addig eltető kapcsolatától elszigetelődve „leszegi fejét”. Ismerjük a történetet: a haragból születő vérontás elkerülhetetlen volt ezután. Jól követhető a leírásban, hogy miután a szavakat a megértésre és egyezkedésre már felhasználni nem szándékozó Kain visszavonhatatlan tette után földönfutóvá lesz, újabb esélyt kap, de nem kapja vissza már az eredeti tág

lehetőségeit. Az új esély viszont egy megszólítással kezdődik. A rövid szövegben is feltűnő, ahogy a kultúrák összecsapását is jelképező testvérgyilkosság túlélője a neki szánt szóba kapaszkodva bőbeszédű, önző, mégis őszinte panaszkodásba kezd – és ez a megnyílás alapozza meg újabb, szűkebb, de a méltó életet még lehetővé tevő további életét homlokán az őt védő bélyeggel, Édentől Keletre, idegenben, Nód földjén.

Mit értek ezután a szavak rendbetételének nehézségén és lehetőségén? Azt, hogy az elhallgatott vagy rosszul használt szavakkal felperzselt történelmi, kulturális és egyéni múlt tanulságainak ismeretében, szegényünket közösen és reálisan felmérve, még épen maradt szavainkkal talán utolsó esélyként induljunk el léttársaink életvilága felé. Társadalmi programok helyett átlátható közösségekben tegyük világossá egymás számára cselekvésünk indítékát. Abban a tudatban mindenképpen meg is tehetjük ezt, hogy ha esetleg jelenlegi kultúránkat megmenteni nem is fogjuk, de ez a feladat nehezen tűr halasztást. Történjék bármily kis területen Édentől, az emberiség megajándékozottságának egyetlenes jelképétől bármely irányban.

Béres Tamás evangélikus lelkész, rendszeres teológus, egyetemi tanár. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem Rendszeres Teológiai Tanszékének vezetője. A Karátson Gábor Kör alapító tagja.

The Witch

Győrffy
Ákos

Délután három körül értem fel az erdőnkbe. Ez az erdőnk valójában az anyám erdeje, amit a rendszerváltás környékén kapott vissza, mert a nagyszüleitől elvették a negyvenes évek végén. Persze nem annyit kapott vissza, mint amennyit elvettek a szüleitől, hanem jóval kevesebbet. Időközben valahogy eltűnt egy darab a földből, a térképen egy kissé összezsugorodott. Így is majdnem háromezer négyzetméter. Nagyszüleim idejében málnás volt, rendszeresen művelt földdarab, mára elhanyagolt, bozótos, itt-ott beerdősült területté változott. Nagy nehezen rászántam magam, hogy kijöjsek végre fát vágni. Nyár eleje óta készültem rá, de valahogy mindig eltolódott az időpont. Először rá sem ismertem a helyre, annyira megváltozott legutóbbi ittlétem óta. A környező telkekről letarolták az erdőt, csak néhány elvadult gyümölcsfát hagytak meg. Viszont kihámozták a bozótból a régi dűlőutat, ami jócskán megkönnyíti a dolgomat, már ami a fa elszállítását illeti. Mert korábban úgy volt, hogy egy kétkerekű kocsival kellett letolnom a kivágott fát a jóval távolabbi új dűlőútig. Magam vágtam egy ösvényt a kiskocsinak, és úgy furikáztam le-föl a hegyoldalra. Amíg furikázhattam, mert tavasszal ellopták a kiskocsit. Amit nagyapám csinált még egyébként. Remek jószág volt, erős kerekkel, stabilan összehegesztett vázzal. Bár most, hogy újra járható a régi út, nem is lenne már szükségem rá. Elég, ha odakészítem az út mellé a fát, jön az UAZ, feldobáljuk és kész. Egyelőre a régi, lábon kiszáradt fákat vágom csak ki. Ahogy elnézem, ez az idén még elég lesz, de jövőre neki kell majd mennem az élő fáknak is, mert a lábon álló száraz fák fogytán vannak már. Délután három körül járhat, lepakolok a kis tisztáson, amit még tavaly tavasszal pucoltam ki. Egy idősebb tölgyfa áll a közepén, nem messze egy hatalmas, öreg vadcseresznye, körben növendék gyertyánok. Ezt a tisztást a Jóisten is egy kunyhó helyének teremtette. Egyszer meg is csinálom majd. Feltöltöm benzinnel a láncfűrész, töltök a lánckenőolajból is, aztán rágyújtok, és megnézem sorra a mára betervezett fákat. Szoktam büszkélkedni vele (leginkább magam előtt), hogy soha nem félek egyedül az erdőben. Aludtam már kint egyedül, sokszor sötétedett rám mindenfelé a Börzsönyben, de nagy berezelések sosem voltak. Nem mintha olyan hihetetlenül bátor lennék, de ez valahogy kimaradt, olyan nevetségesnek is tűnt mindig, hogy félni az erdőben. Mitől kéne félni? Nekiálltam az egyik vastagabb, duplatörzsű, kiszáradt fának, de nem számítottam ki pontosan a dőlésszöveget, nem jó irányba dőlt a törzs, nem az út felé, hanem be, a sűrűbe, a fiatal fák és a vadrózsabokrok közé. Fenn is akadt, kezdődhetett a kínlódás vele. Valahogy le kell húzni talajszintre. És ekkor, a nagy kínlódásba belekezdve éreztem meg, hogy a hátam mögül valaki figyel. Leállítottam a fűrész, hátrafordultam és benéztem a sűrűbe. A terület belső része szinte járhatatlan, bele sem merek gondolni, hogyan fogom egyszer kipucolni. Ebbe a sűrűbe néztem bele, és persze nem láttam semmit, csak a beszűrődő délutáni napfényt a ritkásabb részekben. A fűrész rettenetes hangja után szinte letaglózott a csend. Térerő nincs ebben a völgyben, akármi történik az emberrel, könnyen bajba kerülhet. Ha belevágok a lábamba a fűrészszel, itt vérzek el. De valaki közben tényleg mintha figyelne. Szokatlan érzés volt, és cseppet sem kellemes. Mert bár fogalmam sem volt, ki figyelhet, és őszintén szólva biztos voltam benne, hogy csak bebeszélem magamnak ezt a figyelmet, mégis rossz érzéseket keltett. Volt benne valami, amitől kirázott a hideg. És tényleg szó szerint kivert a hideg veríték. Nem láttam semmit és senkit, de innentől kezdve

képtelen voltam meggyőzni magam arról, hogy csak képzelem ezt az egészet. Beindult az agyam, különféle jelenetek bukkantak elő mindenféle rémisztő filmekből, leginkább a nemrég egy éjszakai ügyeitem alatt látott *The Witch* című filmből, amely különben meglepően jónak bizonyult, de most mégsem esett jól felidézni némely részletét. Mégis felidéztem, ha akartam, ha nem. Beláttam, hogy a legjobb lesz, ha most abbahagyom a munkát, és szépen eltűnök innen, nincs mit tenni. Szégyen vagy nem, de berezelttem. Aki látta egyébként a fent említett filmet (*The Witch: A New-England Folktale*, rendezte Robert Eggers), az tudhatja, hogy a vadnyulak (illetve egy bizonyos vadnyúl) kitüntetett szerepet kap benne, persze sajátos módon. Ahogy kiléptem a régi-új dűlőútra, hogy visszamenjek a nagy

tölgyfánál hagyott cókókomhoz, az első, amit megpillantottam, egy vadnyúl volt. Ott ült a szomszédos irtás közepén, a kiforgatott gyökércsonkok között, és engem nézett. Tényleg nem mondhatok mást, mint hogy megfagyott bennem a vér. Néztük egymást mozdulatlanul. A hegygerinc öreg tölgyesében harkály kopogott. Nehéz lenne megmondani, mennyi idő telt el, mire a nyúl megmozdult, és öles ugrásokkal eltűnt az irtást szegélyező bokrok között. Hangosan nevettem magamon, hogy hát micsoda egy nevetséges alak vagy te, így megijedni egy nyúlról. Miközben hangosan nevettem, tapasztalnom kellett, hogy a jéghideg verejték bizony továbbra is patakokban folyik az ingem alatt. Anyám

mesélte, hogy a nagyanyám többször mondta neki, hogy a közelben lévő Király-kútnál lánykorában egyszer látta az ördögöt. Ott álltam verejtékben fürödve, fűrészporos arccal a dűlőúton saját mélységes tudatlanságom és gyávaságom centrumában. Ez vagy te, jól nézd meg magad, mondtam hangosan a völgy csendjének, és nekivágtam a hazafelé vezető kaptatónak.

Györfly Ákos (1976) József Attila-díjas magyar költő. Szociális munkásként hajléktalanokkal foglalkozik az Oltalom Karitatív Egyesületnél. 1996 óta jelennek meg versei jeles irodalmi folyóiratokban, *Holmi*, *Alföld*, *Mozgó Világ*, *Élet és Irodalom*, *Litera*. 2000 óta önálló kötetekkel jelentkezik. Művei: *A Csóványos északi oldala* (2000); *Akutagava noteszéből* (2004, németül: *Aus Akutagawas Notizblock*, 2006); *Nem mozdul* (2007); *Havazás Amiens-ben* (2010); *Haza* (2012); *A hegyi füzet* (2016).

Nomen est omen

Palkovics
Beáta

Név és metafora Bartis Attila A nyugalom című regényében

Hol van egyáltalán nyugalom *A nyugalom*ban, amelynek majd minden mondatában érződik a feszültség? Rolf Spinnler, a mű egyik német kritikusa a ciklon belsejében uralkodó csendként értelmezi a regénybeli „nyugalmat”, hiszen miközben az ábrázolt ’80-as évek végi Magyarországon zajlik a rendszerváltás, addig a Weér család lakásában megáll az idő (SÁROSSI 2006). A szerző a címet a *Nyugalom tengere* szókapcsolatból származtatja, amely a holdra szálláshoz kapcsolódik (BARTIS–KEMÉNY 2010, 119. o.). A „Nyugalom tengere” (Mare Tranquillitatis) az első hely, ahol először lépett ember a Holdra. A regényben a holdra szállás tárgyköre allegorikus módon a szeretkezés témájával párhuzamosan tematizálódik,¹ valamint a szabadság ugyancsak hangsúlyos motívumkörébe is beilleszthető. A szabadság motívuma *A nyugalom*ban több helyen is felbukkan, s – az említett erotikus áttételen túl – rendszerint összekapcsolódik az írás aktusával. Például akkor, amikor Andor diktálni kezdi Eszternek a novelláit, és kifakad: „Nincs szánalmasabb, mint amikor az ember összetéveszti az agya kozmányos szüleményeit a szabadsággal.” Az írás egyfajta kitörési kísérletként is értelmezhető, menekülésként, szabadulásként a bezárt létben való szorongásból, ami viszont nem jelent igazi kitörési pontot, inkább sajátos önbecsapásként lepleződik le a szövegben. Erre az elbeszélő is reflektál: „Amennyit tudok a szabadságról, azt akkor tudtam meg, amikor elköszöntem Berényinétől, és elindultam a Kálvin tér felé.² Már abban az esetben, ha a szabadság alatt nem a berepülő pilóták eufóriáját értjük, vagy a választási jogot, vagy, hogy erkölcsi normáink szerint ítéelhetünk és dönthetünk, s e döntés ráadásul kivételesen egybevág a legtitkosabb vágyainkkal és érzelmeinkkel. Ha a szabadság nem a fehér papír fekete tintával. Ha nem négy kifeszített húr, vagy tízezer orgonasíp. [...] Szóval a legjobb, ha szabadság alatt most valami olyasféle állapotot képzelünk el, amelyben immár semmi nem köt a minket körülvevő világhoz. [...] Furcsa, leginkább jellegtelen állapot a szabadság. Semmi köze ahhoz, amikor minden mindegy, mert amögött mégis ott lapul a székelyen vagy a remény. [...] Úgy is mondhatnám: a szabadság nem embernek való állapot.”

Andor az Eszter iránt érzett szerelemben sem képes igazán „feloldódni”, szabaddá válni, hiszen nem tudja elengedni korábbi életét, nem tudja magára hagyni anyját, aki mindvégig büvökörében tartja őt. A nevek többek közt azért is töltenek be fontos szerepet a regényben, mert – a *nomen est omen* szellemében – mégis megpróbálnak feloldani valamit viselőik magukba zártóságából. Olga Frejdenberg szerint a hős azt teszi, amit a neve szemantikailag jelent. A személyek a regényben tehát megszemélyesített motívumok, a szereplők nevében kifejtett jelentés pedig cselekvéssé válva bontakozik ki (FREJDENBERG 2000, 57–59. o.). (A név, annak viselője, cselekvései és története egyébként a mitikus gondolkodásban lényegileg azonosak.)

¹ A holdra szállás motívuma Bartis Attila más műveiben is megjelenik, például első regényében, *A sétában*, ahol egy nagy teliholdas képhez kapcsolódóan ábrázolódik; *A kéklő párában* egy egész novella, a *Neil története* tárgyalja ezt a kérdéskört.

² Ez a szövegrészlet Ottlik Géza *Iskola a batáron* című regényére való rájátszásként értelmezhető. Medve számára a Kálvin tér jelenti a szabadságot, a két hős közötti kapcsolatot pedig mindkettejük író volta erősíti.

Az anya neve az ószövegségi hagyományban jelenik meg először: *Rebeka* Izsák gyönyörű felesége, aki ikreket szül neki. A név szemantikája éppen innen ered, hiszen egyik jelentése: 'feltáplál', a másik pedig 'megigéz, megbabonázó' (TOKAREV 1988, 2: 262. o.). Bartis szövegében a *Rebeka* nevében kifejezett tartalom frejdenbergi értelemben véve cselekvéssé válik, a névben rejtett történetet a szöveg újfent aktivizálja és kibontja (FREJDENBERG 2000, 57. o.), a regénybeli Rebeka ugyanis szintén ikergyermeknek ad életet, akik közül azonban csak egy marad vele: Andor. Az *Andor* az *András* régi változata, mely az *Andorjás* név rövidülése során jött létre, jelentése 'férfi, férfiak legyőzője' (LADÓ-BÍRÓ 1998, 28. o.). Az *Andor* névben rejlő szemantikum tematikus szinten megkérdőjeleződik, mivel anyja a fiát *sosem szólítja a nevében*, s ha szól hozzá, a mondat végére mindig odateszi a *fiam* szót. Andor így nem tud autonóm személlyé válni, mindig az anyjától függésben létezik, az anya a *megnevezéssel is* birtokolja őt. Kapcsolatuk már a születésnél negatív módon determinálódik. A szülés-születés élménye meghatározza a szülő-gyermek kapcsolatot, hiszen az anya még arra sem emlékszik, hogy a fia vagy a lánya született-e előbb. Később a párttitkár hiába keresi az *anyai szív Achilles-sarkát*, azt csak a nő hiúságában találja meg; miután megalázza a színpadon, Rebeka hazarohanva saját fiának karjaiban köt ki. A narrátor Antonius és Kleopátra epizódjaként írja le a történeteket,³ de ez a textuselem Oidipusz és Iokaszté történetét is megidézi: „Tényleg, miért van az, hogy Iokaszténak voltál a leggyatrább, anyám?” Iokaszté a görög mitológiában a thébai Laiosz király felesége, Oidipusz anyja, majd később felesége, aki gyermekeket is szült neki.⁴ Andort Oidipuszhoz kapcsolja a vakság motívuma (Oidipusz, amikor megtudja, hogy saját anyjával hált, köntösének csatjával kiszúrja saját szemét). Andor gyermekkorában, hogy magára vonja anyja figyelmét, és beteljesítse a nevébe kódolt sorsát, vagyis legyőzze az anyja testét élvező többi férfit, vaknak tetteti magát. A szövegben reflektálódó ödipális komplexus a vérfertőzés motívumát hívja elő, amelynek pszichoanalitikus magyarázata az anyaméhbe való visszatérés utáni vágy. Andor tettét tehát nem a szexuális vágy motiválja, hanem az anyjával kialakuló szorosabb kapcsolat, az egyesülés igénye.

Andor személyisége egyfelől ellentétes a nevébe kódolt vérszimbolikával; a vér elsődlegesen az életet, az életerőt jelképezi, másfelől realizálja annak negatív szemantikai aspektusait is. Az irodalomtól ugyanis távolról sem idegen e jelkép negatív jelentésének hangsúlyozása, hiszen a vér gyakran a tragikus magány, az idegenség és a bizalmatlanság előrevetítőjeként jelenik meg (PÁL-ÚJVÁRI 2001, 504–505. o.). Az álomban előforduló vér pedig a pszichológia szerint a lélek szorongásokban megnyilvánuló sérülésére utal. Andor álmaiban többször is megjelenik a vér. A keresztény hagyományban a vér azoknak a vértanúknak az attribútuma, akik inkább meghaltak, mintsem hogy elárulják Krisztust. Andor nem hisz Istenben,⁵ ez a motívum mégis szorosan kapcsolható az alakjához, egyetlen dolog van ugyanis, amihez gyűlölködő magatartása ellenére is szorosan kötődik, és amitől nem tud szabadulni – eszelősen próbál összetartani egy „szellemcsaládot”. A család az – és benne főként az anya –, akiért a regény végén feláldozza magát, ily módon beteljesítve a nevében rejlő sorsszerű történetet. Ezt csak meg-

³ „Ahogy maga Antonius sem látta még Kleopátrát sírni soha, még akkor sem, amikor meghozta a hírhózó az első levelet a Keleti partról. Tulajdonképpen most jött rá, hogy Kleopátrának igazából nem mentolos, hanem sós ízű a könnye [...] Aztán bement Antonius a fürdőbe a Valerianáért meg egy vizes törülközőért, megoldotta Kleopátra lábán a saru szíját [...] Aztán letörölte Kleopátra kezéről a szétszakított párna tollpíhéit [...] Ez jó, mondta Kleopátra és megfordult, hogy Antonius hozzáférjen az arcához tapadt tollpíhekhez [...] a hosszú nyak lüktető ütőeréhez [...] Ne sírjon, anyám, mondta Antonius, és kendőjével végigsimította a hasnak a mellkastól kezdődő völgyét, le egészen a köldök alatti aranypántig...” (50–52. o.)

⁴ Oidipusz és Iokaszté sorsának sötét titkára Theiresziász, a vak jós világit rá, és amikor Iokaszté felfogja, mit tett, öngyilkos lesz. Vö. TOKAREV 1988, 1: 695–696. o.

⁵ Bár Isten neve kétségtelenül gyakran előfordul a szövegben, amelynek ő az elbeszélője.

erősíti a *Weér* család egykori címerében lévő, az önfeláldozás szimbólumaként megjelenő, fiókait önnön vérével itató pelikán. (A legenda szerint az állat felhasította saját mellét, hogy kihulló vérével táplálni tudja fiókait.) Bartis Attila regényében ez a legenda nem a közismert, tradicionális értelmében, azaz nem az anya önfeláldozó szeretetében, hanem a római hagyomány szerint a szülő iránti odaadásként, a krisztusi önfeláldozásként (*pietas*) jelenik meg.

Fehér Eszter nevében a fehér aszociációinál fogva magában hordozza az egyszerűséget, a tisztaságot és a tökéletességet, szimbolikája pedig magában foglalja a női princípium szűzi aspektusát és a földi világ dualitását is. Mivel a fehér szoros kapcsolatban áll a halállal és az ahhoz kapcsolódó rituális tárgyakkal, a szellemeket és kísérteteket idézi fel.⁶ Eszter a regényben Andor női párja, a színvilághoz kötődő szimbolikája azonban ezen túlmenően alátámasztani látszik azt a meglátást is, miszerint ő Andor ikertestvérenek, Juditnak az alteregója a regényben. Nagy Hajnalka a két szereplő azonos jelzőivel magyarázza a

Kapcsolat

figurák közötti egyezést: mindketten úgy állnak, mint a jegenyefák, akik mellé az Úristen elfelejtett virágot teremteni,⁷ s mindkettejük hasonlítottjaként a pompeii üregek szolgálnak⁸ (ezeket a narrátor Eszter testéhez, illetve Judit zeneőrületéhez társítja).⁹ A két nő nevének keresztény mitológiában betöltött szerepe is erősíti azonosságukat: az ószövetségi hagyományban mindkét név olyan nőt jelöl, aki megmentette népét a veszedelemtől (TOKAREV 1988, 2: 233., 248–249. o.). A történetben Eszter és Judit is Andor gyámolítóiként jelennek meg.

Az *Eszter* név etimológiája viselőjét a sumér mitológiában a szerelem, a termékenység és a háború istennőjének tartott Istár alakjához is közelíti (FERCSIK–RAÁSZ 2009, 282–284. o.). Istár első irodalmi feldolgozása a *Gilga-*

⁶ Vö. PÁL–ÚJVÁRI 2001, 144–145. o.; HOPPÁL et al. 2000, 205. o.

⁷ Juditra vonatkoztatva: „– Hallgass – mondta, és olyan egyedül állt a színpadon, *mint aki mellé az Úristen elfelejtett virágot teremteni.*” (149. o.) „Aki csak percekig látta játszani, annak minden bizonynal unalmasnak tűnt, hogy úgy áll valaki a színpadon, *akár a jegenyék,* de ez a látvány egyre félelmetesebb lett, és végül már azt kívánta az ember, hogy roskadjon össze.” (168. o.) Eszternél: „Befészkelte magát a nagykabátom alá, de a csendjével ott is ugyanolyan egyedül maradt, *mint aki mellé az Úristen elfelejtett virágot teremteni.*” (167. o.) „Beragygott a nap a megsüllyedt felhők alá, pofozta a szél a sirályokat, és lobogó kabátjában úgy állt ott az a nő, *mint a jegenyék.*” (123. o.)

⁸ Eszternél: „Mint a pompeiek, akikből a láva mélyén csupán egy embernyi üreg maradt, úgy feküdt a fekete matracon.” (145. o.)

⁹ Nagy felteszi dolgozatában a kérdést, hogy beszélhetünk-e egyáltalán szerepekről, vagy pusztán anya és fia megszemélyesített énförmulái jelennek meg a műben.

mes-eposzban jelenik meg: Gilgames – aki kétharmadrészt isten és egyharmadrészt ember – állandó *építkezései* miatt magára haragította Uruk városát, amelynek lakói az istenek segítségét kérték, hogy legyőzzék őt. Az istenek ezért megteremtették Enkidut, a vadembert, hogy legyen ellenfele Gilgamesnek. A közismert történet szerint Gilgames egy Istár nevű szerelempapnót küld Enkiduhoz, hogy az szerelme által „civilizálja” őt. A küldetés sikeres, Enkidu az emberi élmény hatására elidegenedik barmaitól, akik között eddig élt, és elmegy Gilgameshez békét kötni. A regényszövegben Eszter épp a neve jelentésében rejlő két világ – az emberi és az állati szféra – közötti átvezető szerepet nem tudja teljesíteni, mivel nem képes Andort saját ösztönszerű, állatias világból kimenekíteni, s nem tudja hozzásegíteni ahhoz, hogy megépítse autonóm szubjektumát.

Istár istennőhöz egy másik történet is kötődik, amely Eszter nevének metaforikus jelentéseire is rávetíthető. Az i. e. első évezredi *Istar alvilágjárása* című eposz – amelynek történetét a magyar irodalomban elsőként Weöres Sándor dolgozta fel *Istar pokoljárása* címmel – Istarnak, a termékenység istennőjének alvilági útját és visszatérését teszi témájává. Istar nővére, az Alvilág istennője rettegett testvére jövetelétől, azt hitte, hogy a hatalmára tör, ezért megparancsolta, hogy az Alvilág kapujának őrei bánjanak úgy vele, mint a halottakkal, fosszák meg öltözetétől, és úgy vezessék elé. Istar, amikor nővére elé kerül, magyarázatot kér a fogadtatás miatt, de testvére szajhának nevezi, bebörtönzi, és mindenféle bajt küld rá. Voltaképpen ugyanez történik Fehér Eszterrel is, amikor megpróbálja átlépni a Weér-lakás mitikus, alvilági terének küszöbét. Rebeka fenyegetve érzi pozícióját tőle, így megszegyenti és kiutasítja. Eszter sorsa metaforikusan más pontokon is kapcsolódni látszik a nevébe kódolt Istar (a szerelem, a háború és a termékenység istennője) sorsához, illetve tulajdonságaihoz. Ő jelenti Andor számára a szerelmet, teherbe is esik tőle, ám a viszály és az anya tiltása elválasztja őket egymástól. Eszter azonban képes továbblépni, visszamegy hazájába, Erdélybe: ő az egyetlen, aki a mű végén szembe tud nézni saját tragikus múltjával, bármennyire szörnyű is volt az. Valójában ez a változtatni tudó és a szembenézést vállaló képesség az, ami elválasztja őt Andortól, nem az anya tiltása és átkai. Andor tehát megragad abban a Weér Rebeka által alkotott világban, amellyel nem képes azonosulni, de amelyből – bár megvolt a lehetősége rá – nem képes kilépni.

Eszter és Judit mellett Andor gyámolítói közé sorolhatjuk Lázár atyát is, aki kétszer jelenik meg a szövegben, olyan misztikus alakként, aki mindig akkor tűnik fel, amikor Andornak pártfogóra van szüksége. Először az egyik vidéki felolvasáson találkozunk vele, ahol Andort a polgármesternél eltöltendő kínos és unalmas estétől menti meg, s feltárja előtte az egykori Weér-kúria titkait. Ezt a szövegrészt rendre a narrátor arra vonatkozó reflexiói szakítják félbe, amelyek azt hangsúlyozzák, mennyire ragaszkodik Rebeka az ősi családi mítoszhoz. Az atya arról beszél Andornak, miként tért meg, amikor elkeseredésében Szent Ágoston *Vallomásait* vette le a könyvtár polcáról. A plébános neve is nyilvánvalóan beszélő név, az olvasóban a keresztény hagyomány „Lázárjait” idézi fel. (A Bibliában Lázár az az ember, akit Jézus Krisztus a halálát követő negyedik napon feltámasztott.) Lázár atya történetében mintegy megismétlődik bibliai „előképének” története: megtérésekor szinte újjászületik, miután a tornatanár, aki miatt felesége elhagyta, csaknem agyonveri.

A keresztény tradícióban azonban egy másik Lázár-történet is jelen van: *Példázat a gazdag emberről és a szegény Lázárról* (Lk 16,21). A szegény Lázár a szegénység megtestesítője, akit a túlvilági életben Isten megjutalmazott.¹⁰ A *Lázár* név jelentése: 'Isten segített' (TOKAREV 1988, 2: 356. o.). A plébános az első találkozásakor egy könyvet

¹⁰ Életében a gazdag ember kapuja előtt ült és éhezett, halála után azonban Ábrahám ölébe került, a gazdag ember pedig a pokol tüzére; onnan kérte Ábrahámot, hogy küldje el Lázárt, hogy ujjá hegyét vízbe mártva hűsítse nyelvét, így enyhítvén gyötrelmeit, vagy legalább küldje el őt testvéreihez, hogy figyelmeztesse őket, térjenek meg.

ad Andornak – ő azt hiszi, hogy a *Vallomásokat* tartja a kezében... Később a vonatúton megnézi a könyvet, és látja, hogy a lapjai üresek. *A nyugalom* Lázár atyája ily módon teljesíti nevébe kódolt küldetését: segít Andornak, amikor szüksége van rá, és ezzel a gesztussal terelgeti az önmegértés és az önmegismerés felé, amely a későbbiekben előkészíthetné az anyjától való elszakadást. Azáltal, hogy „tisztá lapokat” (tabula rasa) tesz Andor elé, Lázár atya arra ösztönzi a főhőst, hogy tegye meg új, saját életének első lépéseit.¹¹

A keresztény szimbolika mögött antik kulturális tradícióra utaló nyomokat is észlelhetünk a Weér család történetében, ha jobban megvizsgáljuk a szereplők közötti viszonyokat, különös figyelemmel a szűk család felépítésére. Az ókori görög mitológiának meghatározó istenei Zeus és Létó ikergyermekei, Apollón és Artemisz, akiknek életéből szinte teljesen kimarad az apjuk, míg anyjukat semmiért sem hagynák magára, rendkívül kötődnek hozzá és vigyáznak rá. A regényben is felfedezhető ez a motívum: Weér Rebeka két gyermeket szült, Andort és Juditot, akik még a látszat ellenére sem képesek elszakadni tőle. A történet további részleteiben is rendkívüli hasonlóságokat mutat a görög mitológia említett darabjával. Artemisz – közvetlenül saját születése után – segédkezik testvére megszületésében is, ily módon megfeleltethető Juditnak, aki a műben az idősebb testvér, és bár nem közvetlenül Andor világra jövetelében van szerepe, de a nevelésében nélkülözhetetlen támasza anyjának. Juditot további tulajdonságai is a vadászat istennőjéhez kapcsolják, ilyen például a kitartása, amelynek leírása a regényben több helyen megjelenik.

Ehhez hasonlóan Artemisz is bármilyen közeli vagy távoli célt szemelt ki, tudta, hogy nyíla tévedhetetlenül el fogja találni azt. Az érdeklődésüknek vagy érdekeiknek megfelelő tevékenységre olyan erővel tudnak összpontosítani, hogy sem a saját szükségleteik, sem másokéi, sem az esetleges versenytársak megjelenése nem zavarja meg őket.¹² Judit ikertestvérének, Andornak egyes cselekedetei és tulajdonságai pedig Artemisz testvérének, Apollónnak történetére utalhatnak. Elsődleges összekapcsoló jegyük a költészet, az alkotás, amelynek Apollón istene a görög mitológiában, Andor pedig művelője a regényben.¹³ Apollón mítoszának része az a történet, miszerint megölte nyilaival Titüloszt, az óriást, aki meg akarta erőszakolni anyját, Létót. Ebből kitűnik, hogy a költészet istene nem tűrte, hogy anyját bárki bántsa, illetve bárki túl közel kerüljön hozzá. (Mint fentebb már említettük, Andor is így reagál ezekre a szituációkra, elegendő arra az esetre gondolnunk, amikor rajtakapja Rebekát Effenbach Tamással.) Apollón legendája szerint pusztító tettein kívül gyógyít is, megvéd a bajtól és a betegségektől. Ez a tulajdonsága szintén megmutatkozik Andor történetében; erre vonatkozó példaként említhetjük a regénynek azt a részét, amely az Eszterrel való találkozás után a nő gyógyulásáról szól. Andor ekkor odaadóan gondoskodik róla és ápolja, annak ellenére, hogy szinte nem is ismeri. A két hős közös jegyeihez kapcsolódóan érdemes még azt megjegyeznünk, hogy alakjukban összekapcsolódik a racionális világosság és a

¹¹ A bibliai Lázár alakja Bartis prózájában ismétlődő motívumnak tekinthető, elég a *Lázár apokrifek* című 2005-ben megjelent tárcagyűjteményére gondolnunk.

¹² Juditnál ez a következőképpen jelenik meg: „Biztosan megnyered – mondtam. Tudom – mondta. Mégis félsz – mondtam. Nagyon – mondta.”

¹³ Itt megemlíthetünk egy történetet, amely azon az állításon alapul, miszerint Apollón és Hermész sok fontos funkciót felcserélt, illetve megosztott egymással. A mítosz szerint Hermész, miután véletlenül talált egy teknősbékát, a páncéljából elkészítette az első kéthúrú lantot, és lantmuzsika kíséretében dalokat rögtönzött. Apollón rábeszélte, hogy adja neki, Hermész ezt meg is tette, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy Apollón a költészet istene legyen. Ehhez hasonló módon, mint a dolgozatban azt már említettük, Andor *A nyugalom*ban Lázár atyától kap egy üres lapokat tartalmazó könyvet, amit a pap a segélycsomagokban talált, ezzel ösztönözve az író saját történetének megírására. E szerint a történet szerint Lázár atya funkciója Andor életében megegyezik azzal a szereppel, amelyet Hermész töltött be Apollónnál. Az említett mítoszt lásd: TOKAREV 1988, 1: 641–644. o.

sötét ösztönös erő – ez a szövegben Andornál többször tetten érhető, elég a Jordán Éva-epizódok állatiasságának és a felolvasások konzekvens írójának ellentétére gondolnunk.

Kevésbé fontos, mégis említésre méltó közös vonásuk a növényekhez való kapcsolódás is, amely mindkettjük életében főként a nőkel való viszonyukban jelenik meg. Apollón szerelmével üldözi Daphnét, de miután eléri, szerelmük nem teljesedhet be, mert Daphné babérfává változik. Az Andorhoz kötődő összes nő kapcsán előfordul az, hogy valamilyen növényhez hasonlítva jelennek meg a szövegben. Judit és Eszter esetében ez a fentebb már említett jegenyefa-motívum, Jordán Éva és Weér Rebeka alakjához pedig a mandula kapcsolódik. A mandulaillat, amely az anya minden lépését övezi, egyértelműen a képzőművészetben használatos mandorla-motívumra utal, amely mandula alakú dicsfényt jelent, amellyel a szentképeken vagy egyes domborműveken Szűz Mária alakját veszik körbe.

Apollón matriarchális vonásai jelentkeznek anyai elnevezésében (Létoidész) is, állandóan viseli az őt világra hozó Létó nevét. Ehhez hasonlóan – mint arról e fejezet első részében már szóltunk – Andor is újra meg újra „magán viseli” az anyát, nem képes tőle elszakadni, Rebeka ugyanis nem hívja őt a nevéen, akármit mond neki, a végére mindig odabiggyeszi azt, hogy „fiam”. Ha a regény végét Apollón mítosza felől interpretáljuk, ismét feltehetjük a kérdést, hogy a történettel együtt Andor élete is véget ér-e. Apollónnak ugyanis, miután megölte Püthont, a sárkánykígyót, aki a delphoi jóshelyen pusztított, vezekelnie kellett bűneiért. Le kellett szállnia az alvilágba, ahol aztán új erőre kapott. Ily módon Andornak is „meg kell járnia a poklot”, miután saját megítélése szerint meggyilkolta anyját. A pusztításból, amivel a bútorok lakásból való eltávolítása járt, tehát ennek megfelelően nem saját maga elpusztítása következik, hanem sokkal inkább az újjászületés.

Hivatkozott művek

- BARTIS Attila – KEMÉNY István 2010. *Amiről lehet*. Magvető, Budapest.
- FERCSIK Erzsébet – RAÁSZ Judit (szerk.) 2009. *Keresztnevek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FREJDENBERG, Olga 2000. Motívumok. *Helikon*, 45. évf. 1–2. sz. 55–62. o.
- HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György (szerk.) 2000. *Jelképtár*. Helikon, Budapest.
- LADÓ János – BÍRÓ Ágnes 1998. *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest.
- PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.) 2001. *Szimbólumtár*. Balassi, Budapest.
- SÁROSSI Bogáta (vál. és ford.) 2006. *Bátor*, tragikus könyv. Válogatás Bartis Attila A nyugalom című regényének német kritikáiból. *Élet és Irodalom*, 50. évf. 7. sz. február 7. 28. o.
- TOKAREV, Sz. A. (szerk.) 1988. *Mitológiai enciklopédia*. 1–2. köt. Gondolat, Budapest.

Palkovics Beáta 2012-ben diplomázott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán. Kritikusként és irodalomtörténészként főként kortárs magyar prózával foglalkozik. 2014 óta *Cseppkönyv* címmel saját blogot vezet, mellyel az olvasás örömét népszerűsíti.

„A szél ott fúj, ahol...”

Papp
Máté

Fülöp Péter 100 Blues és 100 Csend című fotóalbumairól

Blues és *csend* – a vizualitás fogalomköréből kilógó szavak; leginkább a hangok világához köthetőek, jelenségszinten pedig mintha az artikulált belső beszédhez és az elhallgatott vagy némasággal körülvelt üzenethez közelítenének. Fülöp Péter egy interjúban – saját fényképeiről, illetve az alkotás koncentrációkészségéről nyilatkozva – objektív, némileg távolságtartó látásmódról, ezzel együtt közvetlen, felfokozott jelenlétről beszél, egyszerre villantva fel a személytelen tiszta szemlélet, valamint az előhívott benső képzetek egymásra vetített rétegeit.

Keresztbekötött spirituális-szellemi tereket is jelentenek ezek a rétegek, amelyek Fülöp lecsupaszított forma-világú fotográfiáin szétválaszthatatlanul jelennek meg, szinte észrevétlenül olvadva bele az exponált, kimerevített jelenetekbe. Így képesek felmutatni esszenciálisan a láttatott alakokban-alakzatokban testet öltő, kontúrokat kapó *tények mögötti valóságot*, melyet többek közt a Rilke-i költészet tekintett legerendőbb anyagának. A Fülöp-féle címadások jelentésgazdag tartalmi foglalata vajon mennyiben tudja lefedni (az ebből az anyagból véttetett) szavakon túli jelenéseket, s miként foglalja magában a tulajdonképpen befogadhatatlan, lefedhetetlen valódi látványt? Azt a végső soron láthatatlan – Pilinszky szavaival élve – *metaformát*, amely minden kép mögött ott lebeg. Akárcsak az a sóhajnyi suhanású angyal az egyik csendéleten.

„A szél ott fúj, ahol akar, hallod a zúgását, de nem tudod, honnan jön és hova megy. Így van vele mindenki, aki a Lélektől született” – szól az Írás (Jn 3,8). E fényképek szemlélése közben folyamatosan hallani lehet ezt a zúgást és látni mindazt, amit ez a szél összehord, felkap vagy csak meglegyint: az omladozó falak málló vakolatát,

az ipari tájak monstrumainak törmelékeit, a nagyvárosi utcárszletek „plakátmagányát”, a kocsmai, várótermi, buszmegállóbeli életképek időszilánkjait, fák sziluettjét egy-egy épületrészleten. Sokféle érzéket mozgat meg az a látvány, amely elénk tárul e képeken keresztül, pontosabban ami elrejtje magát bennük; miközben persze mindig a konkrét kép ég bele a szemünkbe, nem a már említett, sokatmondó címek által sugallt szellemkép. Ebből a szempontból érdekes kettőség figyelhető meg a szemlélt tárgyakat illetően: úgy tűnhet, hogy egyszerre veszik

Angyal

fel és dobják le magukról a belőlük előhívott/belőlük vetített képzeteket, mintegy tanúskodva arról az áhított színéváltozásról, ami csak egy pillanat erejéig történhet meg. A fotóművészet pedig a pillanat „megörökítéséről” szól, jelen esetben átmenetet képezve a tények és a transzcendencia között – felmutatva egyben azt is, hogy transzcendens tények nem léteznek. „*A hit (...) a nem látottakról való meggyőződés.*” (Zsid 11,1) Vagyis csak a hit

mélységessége az, ami kiemelheti a kompozíciókból azt, ami több, mint a pusztán látvány. Mert a középpontba helyezett tárgyak és testek szikár szárazsággal, szinte szenvtelenül állnak előttünk, akkor is, ha éppen mozgásban vannak, vagy ha éppen kifelé tartanak a képkeretből. Ahogy mi is kilépünk belőlük lapozás közben, hogy aztán egyet-egyet felidézzünk majd közülük, immáron belső képként.

És hogy mi az, ami újra meg újra a bensővé tett képek előhívására ösztönöz? Az urbanizált, kiüresedő élettér és a magánvalóságban élő természet tétova kapcsolata adja meg azt a teremtő feszültséget, amely által újabb asszociációk indulhatnak el a nézőben, újabb rétegek lesznek felfejthetőek (nem csupán a képeken, a befogadóban is). Mert egyfajta meditatív aura lengi körbe Fülöp Péter fotóalbumait; akár zen

Ima

gyakorlatokként, az elidőzés, a visszatisztított érzékelésmód terepeként, a külső világ szellemivé szublimált, ugyanakkor elemi módon megragadott térképzeteként is felfoghatók e képek, melyben az ember a legesendőbb és legelvezettebb kreatúra. Csak a szél zúgását hallja – látja, a fák hogyan hajolnak meg előtte. Egy pillanatra megáll. Nem tudja, hogy honnan jön és hova megy. Fáradtan sóhajt, mielőtt tovább indulna... (Észrevétlen meglegyinti egy angyal szárnya.)

Papp Máté (1987) esztéta, szerkesztő, szabadúszó kritikus. A Szegedi Tudományegyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Pannon Egyetemen tanult magyar nyelv és irodalmat, valamint esztétikát. 2010 és 2013 között a *Kultúra és Kritika* internetes folyóirat Zene rovatának szerkesztőjeként dolgozott. 2013-tól az *Új Forrás* folyóirat állandó munkatársa, versrovatának szerkesztője. 2015-től a *Credo* irodalmi és kritikai rovatát szerkeszti, valamint a Luther Kiadó számára végez szerkesztőmunkákat.

Az evangélikus közgyűjtemények szerepe a magyar művelődésben

Monok
István

Az intézmények Janus-arcúak. Mindenfajta intézményre igaznak tartom ezt az állítást. Bármilyen gondolat, ügy, törekvés intézményesül, a létrehozott önálló entitás elkezd életét a társadalomban, a politikumban. Megfogalmazódnak érdekei, amelyek mindig a létrehozók, illetve az ott tevékenykedők érdekei lesznek. Nem *Kastély*-á válik (a karkai értelemben), hanem az emberi természetet követi. Ebből következően az *institutum semper reformandum est*. Ahogyan az intézmény fenntartójának is, amelyek egyikéről, az egyházzal – egy történelmi legenda szerint – éppen az a reformátor mondta ki ugyanezen véleményét, akinek fellépte 500. évfordulójára emlékezik a világ a 2017-es esztendőben.

Milyen arcai vannak a közgyűjteményeknek mint intézményeknek? Beszélhetünk-e evangélikus közgyűjteményekről, milyen értelemben lehet konfesszionális jellegük? Ilyeneként pedig milyen üzenetet hordoznak az egész magyar és magyarországi művelődéstörténetet tekintve?

Több szempont alapján választottam a kérdés elméletibb megközelítését. Egyrészt egyetlen rövid írásban lehetetlen egy intézményi rendszer történeti áttekintése, hacsak nem szinte semmitmondóan vázlatosan. Másrészt a közgyűjtemények történelmi és aktuális üzenetét, csak rájuk jellemző arcuk megmutatását az általánosabb szempontok mentén lehet igazán elvégezni. Történelmi okokból többet kell beszélni a könyvtárakról, hiszen a múzeumi gondolat születése a Magyar Királyságban – még akkor is, ha néhány arisztokrata családban már a 17. században is voltak galériák – késve jelent meg (lásd Entz 1934; Viskolcz 2017). Az evangélikus múzeumi intézmény története pedig a kezdetekkor az iskolák átalakulásának a története is. A könyvtárak rendjének, tartalmi összetételének változásai pedig jól mutatják az egyháznak a gyűjteményeihez való viszonyát is.

De ne hagyjuk el a vázlatos históriát sem, történelmi okokból, a könyvtárakra koncentráltan.¹

A korai *evangélikus iskolai könyvtárak* közül kiemelhetjük a brassói, a németújvári és a soproni példát. A németújvári iskola 1569-től működött, köszönhetően Batthyány Boldizsárnak. A környék ágostonos (Németújvár) és pálos (Monyorókerék) könyves öröksége is rájuk szállt. Korabeli katalógus nem ismert, de a megmaradt közel 3000 könyv alapján a legnagyobb iskolai könyvtár volt a Királyi Magyarországon. A személyes vallásosság és a humanista szemlélet kettős értékvonala mutatható ki a könyvtár tartalmi elemzésekor. Ehhez a 16–17. század fordulóján – köszönhetően az alapvetően exulánsként ide érkező stájerországi, karintiai, majd pfalzi, felső-bajorországi és csehországi lelkészeknek, tanítóknak – az összes kortárs teológiai áramlat könyves fegyvertára is csatlakozott. A brassói iskola

¹ Nem akarjuk lábjegyzetek sokaságával túlterhelni tanulmányunknak ezt a részét. Részletes bibliográfia a <http://humanus.bibl.u-szeged.hu/human/cikk-mokka/adatbazisban> és az egyes intézmények honlapján található. Az evangélikusság művelődéstörténeti szerepéről átfogóan lásd: FABINY 1994; 1997. A könyvtártörténethez lásd: CSAPODI–TÓTH–VÉRTESY 1987; MADAS–MONOK 2003.

könyvanyaga az 1575-ös katalogizáláskor jól mutatja, hogy a város elüldözött szerzetesi közösségeinek gyűjteményeit nem semmisítették meg, hanem a város vehette át azokat. Emellett az iskola alapítói, tanárai olyan humanista egyéniségei a 16. század Magyarországnak, akik a gyűjtemény gyarapítását mindig szem előtt tartották, s így ez a könyvtár nem egyszerűen egy evangélikus iskolai könyvtár. Még akkor sem tudott pusztán azzá válni, amikor a 17. században adományok sora (Michael Weiss, Dániel Fronius, Matthias Spörer) szinte kizárólag evangélikus teológiai anyagot juttatott a bibliotéka polcaira.

A lőcsei középkori könyvtár mint a huszonnégy szepesi plébánia testvérületi gyűjteménye jött létre. A 16. század folyamán ez lett a város könyvtárának alapja, persze akkor már protestáns szellemiségű (lelkiségi, humanista, és teológiai) irodalommal bővült elsődlegesen. Gyarapítását a 16. század végén befejezték, ettől kezdve kevésbé használt állomány volt. Az 1780-as években a város a könyvtárat eladta Batthyány Ignác gyulafehérvári püspöknek, így ma is őrzik a *Batthyanaeumban*.

A Matthias Láng által a 17. század közepétől kialakított soproni gyűjtemény egészen más jellegű. A beszerzéseket a Láng számára küldött kereskedői számlákból jól nyomon tudjuk követni. A könyvtárat ezek szerint a 17. században (tehát a 16. századi örökség nem volt számottevő) a kor színvonalának megfelelően, de a szűkös anyagi keretek miatt nagyon válogatott könyvekből alakították ki. Ennek megfelelően korszakunkban ez a gyűjtemény valóban a kor követelményeinek megfelelő evangélikus iskolai könyvtár volt, evangélikus teológiai arculattal.

Annak ellenére, hogy az 1529-től kezdve gyorsan evangélikussá váló Nagyszébenben alakult ki az egyik legjelentősebb gimnázium, és a 16. század végére a Leonhard Hermann rektor idején kialakított törvények mintául szolgáltak más iskoláknak is, könyvtáráról ebből az időszakból nem ismerünk emléket. A fennmaradt 16–17. századi könyvanyag – amely könyvekben a gimnázium tulajdonosi bejegyzése olvasható – színvonalas teológiai könyvtárat sejtet.

A 17. század végére a kassai jezsuita iskola hatásának ellensúlyozására 1665-ben megalakított eperjesi evangélikus gimnázium a 17–18. század fordulóján Magyarországon még a legjelentősebb, legnagyobb vonzáskörzettel bíró iskola volt. Sajnos könyvtáráról még kevesebbet tudunk, mint a nagyszébeniről.

Az evangélikus iskolák történetében a 18–19. század inkább a stagnálás, lassú hanyatlás korszaka. Annak ellenére, hogy az ország vezető értelmiségije között jelentős számban evangélikusok voltak, a művelődési intézmények fenntartását a csökkenő létszámú közösségek már nem tudták vállalni. A középiskolák nagyobb arányban ugyan a 19. század utolsó harmadában szűntek meg (hét iskola), de előbb Nagybányán 1755-ben, Körmöcbányán 1766-ban, Lőcsén 1851-ben, Bártfán 1852-ben elemi iskolákká minősültek a 16. századi alapítású kollégiumok. Ezzel szemben ugyanezen időszak alatt csak az aszódit (1760), a szarvasit (1802) és a nyíregyházit (1806) alapították. A kiegyezés (1867) után a megmaradt nagyobb múltú iskolákban kétségtelen fellendülés tapasztalható a diákok számát illetően és a tanári kar képzettségét tekintve, ám a legtöbb 16–17. századi iskola (Brassó, Nagyszében, Segesvár, Eperjes, Sopron, Pozsony) a 19. század közepéig őrizte könyvtári értékeit, gyarapításuk adományokból, az evangélikus nyomdák termékeiből történt. Ez a gyarapodás a legtöbb említett helyen a 19. század végére a könyvállományokat 15-20 000 kötetesre duzzasztotta. Szinte mindenütt különválasztották a diák- és a tanári könyvtárat, s a 19. század második felétől ezek katalógusait is kiadták.

Külön említésre méltó Michaelis György kezdeményezése, aki Wittenbergben az ott tanuló magyarországi diákok számára 1724-ben könyvtárat alapított, folytatva ezzel a 16. századi hagyományt. A könyvtárat a népek csatája (1813) előtti hetekben szállították át Wittenbergből, a megszüntetett egyetemről a Saale melletti Halléba, amely város egyetemi könyvtárában ma is őrzik. Ezt a könyvtárat az első világháborúig Magyarországról jelentősen támogatta az evangélikus egyház.

Az egyház iskolái, és ezzel könyvtáraik jelentős részben a Magyarországon kívüli területeken maradtak az első világháború után. A legjelentősebb intézmények ugyanis a Felföldön, illetve Erdélyben találhatóak. Ezek közül külön említésre méltó az eperjesi gimnázium, majd líceum, illetve jogakadémia, amelynek a 19. század végére közel 50 000 kötetes könyvtára volt. Ennek egy része ma a miskolci evangélikus parókia könyvtárát gazdagítja. Az ugyancsak líceumi ragra jutott pozsonyi, lőcsei és késmárki gimnáziumok könyvtárai ma Szlovákiában találhatóak. Az iskolai évkönyvek rendre beszámoltak gyarapodásukról, az ajándékba kapott vagy örökséggént megszerzett magánkönyvtárakról. Állományuk általában 10 és 20 ezer kötet között helyezkedik el. A 19. század második felében a történeti könyvállományt rendre elválasztották a tényleges, a hallgatók által használt iskolai könyvtáraktól, s így alakították ki az úgynevezett tanári könyvtárakat. Ugyanez a helyzet Erdélyben is, ahol a legjelentősebb gyűjtemények Medgyesen, Besztercén, Segesvárt, Brassóban és Nagyszebenben voltak.

A Nagyszebeni Evangélikus Egyház (a nagyszebeni káptalan) és az evangélikus gimnázium (majd líceum és joglíceum) könyvtárát a 19. második felében egyesítették. A 16. századtól szervesen fejlődött gimnáziumi gyűjteményről 1854-ben választották le az ifjúsági könyvtárat, majd a megmaradt bibliotéka 1872-ben egyesült Sámuel Bruckenthal könyvtárával is. Így ma a Bruckenthal Múzeumban őrzik Románia egyik legértékesebb könyvtárát.

A mai Magyarország területén a legjelentősebbnek az a 17. század óta töretlenül gyarapodó soproni iskolai könyvtár mondható, amely a 18. század végétől két nagyobb egységre tagozódott, ugyanis különválasztották az akkor közel 10 000 kötetes tanári könyvtárat. Az 1885-ös országos könyvtári felméréskor az iskola könyvtárában közel 30 000 mű volt megtalálható. 1950-ben a könyvtárról leválasztották a teológiai gyűjteményt, s csak ezt hagyták az egyház tulajdonában mint gyülekezeti könyvtárat. A többi könyv az államosított iskolában nyert elhelyezést. 1989 után megtörtént a könyvtár újraegyesítése.

A Bonyhádi Evangélikus Gimnázium könyvtárát 1829-ben alapították Bárány János lelkész hagyatékával, majd további tanári, illetve lelkészi hagyatékokkal gyarapították. 1904-ben 3000 kötettel rendelkeztek. Az 1950. évi államosításkor a Tolna Megyei Pedagógiai Könyvtár az immár állami gimnáziumnak ajándékozott 8000 könyvet, s a könyvtár dinamikusan fejlődött. A ma ismét evangélikus gimnázium könyvtárának állománya megközelíti a 36 000 kötetet.

A Nyíregyházi Evangélikus Gimnáziumban is egy lelkész, Miklóssy Sámuel kezdeményezte a könyvtár megalapítását 1843-ban. 1867-ben a könyvtár több szervezeti egységre tagozódott, úgymint tanári, ifjúsági és önképzőköri könyvtárra, és külön kezelték a tankönyveket is. 1926-tól a gimnázium könyvtára városi könyvtár lett. A tanári könyvtár közel 10 000 kötetével és az ifjúsági könyvtár közel 4000 könyvével került államosításra.

A Békéscsabai Evangélikus Gimnázium 1865-ben kicsiny, 250 kötetes könyvtárral bírt. Az első nagyobb ado-

Az Evangélikus Országos Múzeum régi állandó kiállítása. Fotó: EOM, Véssey Endre

mány Csorba Mihály tanítótól érkezett, s példáját sokan követték. Az államosításkor közel 15 000 könyvük volt, amelynek nagyobb részét ma az ismét az egyház kezelésében működő iskola használja.

Az Evangélikus Országos Könyvtár a 20. század folyamán alakult ki régi gyűjtemények egyesítéséből, ezt garantálták tovább hagyatékokból és tudatos gyűjtéssel. 1957-ig az országos könyvtár az 1812-ben alapított Evangélikus Országos Levéltár Könyvtáráként létezett. Ide került Mária Dorottya hercegnő adománya és 1929-ben a Podmaniczky-Degenfeld Schomberg gyűjtemény is. Egyik legértékesebb része a sajkázai Radvánszky-könyvtár, amelyet a család 1949-ben adományozott az Üllői úti gyűjteménynek. 1948 után egyes megszüntetett evangélikus iskolák könyvtártöredékei is ide kerültek. A megszüntetett iskolai könyvtárak más részéből alakultak ki az egyes gyülekezeti könyvtárak, ilyen például a győri és a miskolci gyülekezeti könyvtár. Ez utóbbi a 20. század elején Miskolc egyetlen közkönyvtára volt. Az Evangélikus Országos Könyvtár 1957-ben lett teljesen önálló könyvtár.

Az Evangélikus Országos Múzeum régi állandó kiállítása.
Fotó: EOM, Véssey Endre

Az Evangélikus Teológiai Akadémia Könyvtárának alapállománya a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Hittudományi Kara Sopronba helyezett fakultásának (1923) könyvtára volt. 1955-ben a soproni teológiai kart megszüntették, a lelkészképzés Budapesten folytatódott. A könyvtár 1962-ben követte az akadémiát, és az Evangélikus Országos Könyvtár részeként működött tovább. 1975-ben fizikailag szétvált a két intézmény (a teológiai akadémia új épülettel gyarapodott), jogi szétválásuk azonban csak 1997-ben történt meg.

A gyűjtemények kialakulásának a logikája szerint a múzeummal kellett volna kezdeni, hiszen az emberi természet először a kincseket gyűjti. A kincstárakból egyszer aztán múzeum lesz. Az esztétikai érték megismerhetősége szempontjából szerencsés esetben közgyűjtemény. A tulajdont írással is védeni kell, ezért a történelemben a jogbiztosító iratok különváltak, külön, kincsként is őrizték azokat. Jogilag hatályos őrzésük mindig jó üzlet, kiváló bevételi forrás volt, így a levéltárak is kialakultak. Magánlevéltárak és hiteles helyek (*loci credibiles*). Vagyis a közgyűjtemények történetének második

lépcsője a levéltár. Mi megfordítottuk ezt a logikát, és a tudás felhalmozása folyamatában, valamint a közösség szolgálata szempontjából előrevettük a könyvtárak történetét.

Az evangélikus levéltárak a gyülekezetek, majd, a 17. század elejétől a kialakuló egyházkerületek iratainak összegyűjtéséből, felhalmozódásából keletkeztek. Az 1734-ben kialakított négy kerület megmaradt 1952-ig; 1867-ben a Magyar Királysággal újraegyesült Erdély, sajnos csak 1920-ig, kiegészítette ezt a szerkezetet. Az 1758-ban megszületett országos felügyelőség mint intézmény aztán egy központi levéltár alapításának ötletét is felvetette. Ez utóbbi 1812-ben jött létre Pesten. Ez előtt az országos illetékességű iratok gyűjtőhelye az ország akkori fővárosában, Pozsonyban volt, az ottani evangélikus líceumban. Az Evangélikus Országos Levéltár jogilag 1952-ben alakult, összegyűjtve a kerületek és az esperesi megyék iratanyagát (vö. VETŐ 1983; CZENTHE 2012). A könyvtár, ahogy említettük, 1957-ben vált el az intézménytől.

Külön múzeumi gyűjtemény kialakítását 1972-ben határozta el az evangélikus egyház. Hosszú, szakszerű előkészítő munka után 1979-ben nyitotta meg kapuit (lásd FABINY 1980; 1986). Felújítása és egy új, modern küldetésű kiállítás megrendezése a reformációi emlékévé fejeződött be.

* * *

A protestáns reformáció kezdetén annak mindkét nagyobb örökségében – a személyes lelkiség és a filologikus, tudós, humanista Isten felé fordulás hagyományában – a közgyűjtemények, első helyen a könyvtárak alapvető intézményekként tűnnek fel. Luther programja, amelyet a német nemzeti városi vezetőinek írott felhívásában² írt le, javasolja *gutte librareyen odder bücher heuser* létrehozását (WA 15: 48). Ezután a gyorsan szerveződő új egyház szabályzataiba is bekerült a könyvtárról való gondoskodás szükségessége. Johannes Bugenhagen, aki az 1528-as braunschweigi és az 1535-ös pomerániai *Kirchenordnung* összeállítója, ez utóbbiban a következőképpen fogalmaz: *Van librien. Unde sind in den steden in parhen unde klöstern etliche librien, dar denne etliche gude bökere inne sind, welcke itzunder iemmerlick unde schmelick vörkamen unde vörbrackt werden, dat men dar över ock bevelen unde vörordenen wille, dat solcke wol to hope vorsammet werden, unde in einer iewelicken stad eine gemeine liberie gehalten werde, vör de parners, predikers, scholmesters und scholgesellen etc.*³ 1531-ből Strasbourgból maradt ránk egy dokumentum, amely szerint *ein liberi anrichten... die gemein wär, das die armen gelerten sich daran üben möchten*⁴ – de szinte valamennyi protestáns várost vizsgálva sorolhatók a példák (WA 15: 48). Nagyon nagy jelentőségét látom annak a ténynek, és ezért hangsúlyozom, hogy Martin Luther a nyugati kereszténység területén jelent meg, annak a hagyományaiból született. Itt – eltérően a keleti kereszténység közösségeitől – a hagyomány átörökítésében az írott formáknak sokkal jelentősebb szerep jutott; igazából – azt hiszem – ez az egyik alapja annak, amit európaiságnak gondolhatunk. Vagyis nem a képé a hangsúly (mint a keleti kereszténységben), és nem a szóbeli örökítés, mint a véda- vagy Korán-iskolákra alapozott kultúrkörben. Ezért is olyan erős a reformáció humanista hagyománya. Erasmus, a keresztény filozófus a szöveg, a lehető legpontosabb és legrégebb szöveg alapos ismeretétől várta a kereszténység megújulását. Philipp Melanchthon ezt a gondolatot kiteljesítve a „szöveget” már a keresztény erkölcs alapjaiba beépülő ókori szerzők műveire is értette, nem csak a Bibliára vagy a korai patrisztikus irodalomra. Számára Szókratész volt a legfontosabb a Biblia mellett, persze krisztianizálva (lásd RITOÓKNÉ SZALAY 1997; 2004). Hasonló elvek alapján dolgozott Johann Sturm Strassburgban. Akadémiajában (melyet 1538-ban alapított) a hatása alapvetően abban állt, hogy a pontos filológiai tudásra (antik szövegismeretre és azok *imitatió*jára), illetve a következetesen alkalmazott módszerre alapozva, a hitről sokoldalú érvekkel vitatkozva őrizze meg az ifjakat a mély vallásosság keretében. Ahogy az iskola jelmondata is hirdeti: *Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum.*⁵ Ehhez könyvtár kellett, amely megőrzi a hagyományt, aktívan hozzáférhetővé teheti azokat a szövegeket az antikvitástól a modern teológusokig, amelyek az oktatási és a közművelődési programnak megfelelnek. Ha a brassói (1541/43, Johann Honter alapította, lásd BINDER 1996, illetve NUSSBÄCHER 2003–2010), vagy a németújvári (1569, Batthyány Boldizsár

² *An die Radheren aller Städte deutsches lands das sie Christliche Schulen auffrichtenn vnd halten sollen.* Wittenberg, 1524. (VD 16 L 3790, 3791, 3793, 3799)

³ Magyarul: „A könyvtárakról. Azokban a városokban, amelyekben kolostori könyvtárak vannak, ahol már jó néhány könyv megőrződött, amelyek közül valamennyi, vagy éppen csak némelyik jól használható, intézkedni kell azok további megőrzéséről és a gyűjtemény gazdagításáról, amit aztán az egész közösség közös használatú könyvtárává kell tenni, ahol lelkészek, prédikátorok, iskolamesterek és maguk az iskolások és mások is olvashatnak.” A braunschweigit lásd: SEHLING 1955, 396. o.; a pomerániait: SEHLING 1911, 336. o. – Ezen *Kirchenordnungok* könyvtártörténeti szempontú feldolgozását lásd RADLACH 1895.

⁴ Magyarul: „Egy könyvtár alapításáról... közös használatúnak kell lennie, ahol a szegény tanultak [olvasni tudók] is képezhetik magukat.” ROTT 1971, 145. o.

⁵ Magyarul: „Célunk, hogy a tanulással értelmes és ekesen szóló, elmélyült hitet érzünk el.” SCHINDLING 1977; SPITZ–TINSLEY 1995. Legutóbb, alapvető bibliográfiai útmutatással, összefoglaló tanulmányokkal lásd: ARNOLD–COLLONGES 2007.

alapította) iskolák könyvtáira gondolunk,⁶ jól láthatjuk a wittenbergi és a strassburgi tanítás megvalósulását. A helyi szerzetesi közösségek könyvtáraiból mindent megtartottak, a személyes vallásosság szövegeit (Szent Ágoston, Szent Bernát, *Imitatio Christi* stb.) aktívan használták is. A humanista szövegkiadások vagy a közel kortárs tudományos (filozófiai, történeti, teológiai) irodalom beszerzésében, vagyis a könyvtárak gyarapításában a lelkészek és a tanítók nem maradtak egyedül. A patrónus főúr vagy városi patrícus, illetve intézményként a városi tanács, majd a kialakuló egyház gondot viselt a könyvtárra is. Elég, ha a Barthyányakat, a Nádasdyakat, a Thurzókat vagy a Révayakat említjük, de jó példaként hozható Lőcse, Bártfa, Nagyszeben, Brassó és sok más város is. A városok és a városokban lakó tudósok élen jártak a közösségi használatú könyvtárak kialakításában is. Ezek a könyvtárak rendre az evangélikus egyház kezelésébe kerültek. Besztercebánya, Kőszeg vagy Kassa *bibliotheca publicáira* gondoljunk (vö. MONOK 1996a; 2016), vagy éppen a Christoph Lackner által alapított Soproni Tudós Társaság közös használatú könyveire (KOVÁCS 1972).

Ha csak az említett helyek protestáns, evangélikus iskolai és közös használatú könyvtárait tekintjük, azok tartalmát is megvizsgálva megállapítható, hogy ezek a gyűjtemények alapvető szerepet játszottak abban, hogy a 17. század első harmadáig a Magyar Királyság és Erdély értelmisége többé-kevésbé naprakészen követte az európai szellemi áramlatokat (MONOK 2008). A 16–17. század fordulójának irénikus teológiai, keresztény újsztoikus erkölcsi, illetve az *unio christiana* gondolatára alapozott politikaelméleti, netán az új ramista, keckermanni logika, az új pedagógia alapvető munkái éppen úgy jelen voltak a két hazában, mint a századforduló ortodoxszá váló lutheránus teológiája vagy a filozófiai szkepszis alapművei.⁷

A Giordano Bruno megégetését követő európai értelmiségi vita egyik alapvető kérdése az volt, hogy a tudománynak szabad-e olyan előfeltevéssel élni, olyan kérdést feltenni, amely ellenkezik akár a világi, akár az egyházi törvényekkel, kánonnal.⁸ A vita eredményeképpen a nyugat-európai egyetemi körök meghaladták a 17. század elejének – a fizikai, illetve a metafizikai lét, az éppen felfedezendő világ és az Isten megismerését illető – szkepszisét, és megszületett a racionalista filozófia rendszere (Marin Mersenne, René Descartes). Az emberi gondolkodásban ez egy – anakronizmussal élve – újhumanista korszak kezdete, amely a felvilágosodásban teljesedett ki. A reformáció humanista hagyományának a folytatása. Az egyház mint intézmény erre ortodoxiával válaszolt, de a személyes lelkiség hagyománya is – köszönhetően a nem elutasító, hanem alkotó értelmiségi magatartásnak – erőre kapott. Johann Arndt alapműve, a *Vier Bücher vom wahren Christentum* a filozófiai szkepszisre is válasz volt, de Philipp Jacob Spener olyan rendszert alkotott erre alapozva, amely már az evangélikus közösségeken messze túlmutató hatással tudott lenni. És ami fontosabb, August Hermann Francke a cselekvő kegyesség alapját is megteremtette a hallei központ, illetve a missziók segítségével.⁹ A 17. századnak ez a története jól mutatja egyrészt a művelődési eszmények változását,¹⁰ másrészt azt, hogy a személyes vallásosság – és nem feltétlenül az egyház mint intézmény által leírt hit, a konfesszionális keretek közé zárt vallás (amely inkább hajlik a kizárásra és ortodoxiára) – nagyon jól megfér az emberi tudás egy másik mintázatával, a racionalista, pragmatikus ismeretek és cselekvés együttesével.

⁶ LESER 1925; MAGYAR 1976; PUMM 1992. Részletes bibliográfiai összefoglalás: GRÜLL et al. 1996.

⁷ Vö. SECK 1981, benne különösen SUTTER 1981.

⁸ BOMBART 2007; vö. *Libertins érudits* 1970.

⁹ A pietizmusról felesleges itt részletes bibliográfiát adni. Lásd a hallei Franckesche Stiftungen honlapját: <http://www.francke-halle.de/>, illetve az Interdiszciplináris Pietizmuskutató Intézetét: <http://www.pietismus.uni-halle.de/>.

¹⁰ Vö. DREITZEL 2009; FREEDMAN 2016; *Säkularisierung in den Wissenschaften seit der Frühen Neuzeit* 2002–2003.

A kérdés az, hogy a Magyar Királyság és Erdély evangélikus gyűjteményei tudták-e követni ezt a változást, és ha igen, miképpen, ha pedig nem, mi okból. Jól ismerjük a 17. és 18. századi iskolai könyvtárak katalógusait, és elég sok magánkönyvtár (lelkészek, tanárok, sokféle értelmiségi és a polgárok, mesterek) jegyzékét (lásd MONOK 2015b). A lelkészek jelentős része követte az előzőekben jelzett változásokat, részben a tanárok is. Sajnos a szakértelmiségieknek nem sok lehetőségük volt könyvtáruk, így ismereteik modernizálására, egyetemi tanulmányaik végén hazatérve alig jutottak friss szakirodalomhoz. Hagyatékokból vásároltak, vagy nem képzett diákra, kereskedőre bízta a könyv kiválasztását (maguk csak ritkán utazhattak). Ismereteik archaikussá váltak, igaz, mindig volt egy-egy kiemelkedő egyéniség, aki a nyugat-európai szellemi áramlatokkal naprakészen ismerkedett meg (gondoljunk például Bél Mátyásra). Kiemelhető egy másik jelenség is az olvasmányokat szemlélve: a polgárok olvasmányai javarészt az ortodox lutheranizmust mutatják, modernség leginkább a kegyességi irodalom követésében fedezhető fel; szemben a lelkészek összetett olvasmányanyagával (MONOK 1994; 1996b).

És akkor térjünk az okokra. A 17. század erőszakos, többször állami asszisztenciával zajló katolizációs törekvéseivel szemben az evangélikus közösségek, elsőként az egyház bezárkózott. Nem kockáztathatta a belső vitákat, így az új eszmék okozhatta potenciális kontroverziákat szerette volna elkerülni. No és persze mint intézmény, nem szerette a változást. Ezért *semper reformanda est*.

Amíg Halléban kidolgozták a pietista építészeti alapelveket (lásd ZAUNSTÖCK 2010) – hiába vezette be Bél Mátyás a 18. század elején az építészeti ismereteket a pozsonyi líceum tanrendjébe –, addig a Magyar Királyságban és Erdélyben háborúk dúltak, az intézményeket rombolták, számos tüzesetben pusztultak a gyűjtemények. A protestáns közösségeket, a kialakított intézményi rendszert működésében korlátozta a császári hatalom. Vagyis a Magyar Királyságban nem érvényesülhetett az az alapvetés, hogy az épületegyüttes és annak egyes elemei, így például a könyvtár, kifejezi Isten világosságának egyszerűségét azzal, ahogyan a könyvtártermet tematikusan elrendezzük, és kialakítjuk annak fényviszonyait. Igaz, a közgyűjteménynek így is helye van az oktatás folyamatában, amely oktatás a katekézissel kezdődik, az iskolában folytatódik, majd az iskolai szertáron át eléri a múzeumba, illetve a könyvtárba. Ahogy a 17. században a templomépítésben az evangélikus liturgia nem lehetett szempont (örültek, ha volt templom), és csak a belső terek átalakításával adhattak hangsúlyt a konfesszionális jellegnek, úgy még a türelmi rendelet (1781) után is csak a katolikus templomok típussterveit alakították. Majd csak a Deák téri templom tervezési időszakában Pollack Mihály, illetve Hild József tudott csak liturgikus igény szerinti szempontokat érvényesíteni.¹¹

Fontos tehát, hogy ha alkalom adódik, mint az egyes nagyobb felújítások, akkor ne csak a templomok építésének és a liturgiai igényeket vegye tekintetbe az Egyház mint intézmény, hanem a közgyűjtemények elhelyezésének

Az Evangélikus Országos Múzeum régi állandó kiállítása. Fotó: EOM, Véssey Endre

¹¹ GUZSIK 1988. (*Az evangélikus liturgia és építészeti kerete* című fejezet Krähling János munkája.)

és tereinek tervezésekor is azok belső tartalmi igényei jussanak fő szerephez. Az egyház ugyanis, ahogy láttuk az eddigiekben, nem csupán a lelki életben játszik kulcsszerepet a társadalomban. A hatása a templomból, az iskolából kikerült már a 18. században is, és egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen könyvtárat kínál. (Ma sem mindegy tehát, hogy keresünk egy üres épületet, hogy elhelyezzünk egy gyűjteményt, vagy funkcionális újat építünk.) A tudáshoz, a kultúrához való hozzáférés biztosítása – fogalmazhatunk úgy is – stratégiai kérdés volt. A korai közösségi használatú könyvtárak az evangélikus többségű városokban az evangélikus egyház kezelésében álltak. Több helyen (Sopron, Nagyszében, Brassó) az első olvasóköröket is ebben a keretben szervezték.¹² Erdélyben a „nemzeti könyvtár és múzeum”¹³ konfesszionális alapon jött létre: Batthyány Ignác, Gyulafehérvár, 1798; Teleki Sámuel, Marosvásárhely, 1802; Samuel Brukenthal, Nagyszében, 1803. A Magyar Királyság Könyvtárát 1802-ben egy gróf hozta létre, és ahogy a könyvtár megalapításának a visszhangját elemezzük, láthatjuk, a katolikus főpapság bánta,¹⁴ hogy nem az ő egyházuknak köszönhető a létrejötte. Sokat elárul tehát egy egyházzról, hogy miként tartja fenn gyűjteményeit. Nem elég az államra mutogatni, hogy a kulturális és az egyházi támogatások maradék alapon történnek, ha egyházon belül ugyanezt tesszük a saját közgyűjteményeinkkel. (Ahogy nem elég a „központ túlkapásait” észrevenni, ha mi magunk egy szinttel lejjebb pontosan ugyanúgy központosítunk.)

A 18–19. század fordulóján már – a nemzeti kérdés mellett – a kultúra polgári nyilvánosságának a problémája került a közgondolkodásba. A művelődési eszmény ismét változott, a humanista, majd racionalista és felvilágosodás kori hagyomány ipari pragmatizmussá szélesült – fontos azonban rögtön hangsúlyozni, hogy ekkor még a humán műveltségi eszménnyel összhangban, újraolvasva és újra kiadva az ókor klasszikusait, a középkornak és a korai újkornak az új eszménnyel összhangba hozható szövegeit. Vagyis ez az új műveltségi eszmény is a hagyományon alapult, megvolt az ellensúly az újra törekvés túlkapásaival szemben.

Ugyanebben az időben az evangélikus egyház is elkezdhette a saját országos intézményei kiépítését. A közgyűjteményekét is. A levéltár (1812) keretében – ahogy az Országos Széchényi Könyvtár a Magyar Nemzeti Múzeumban – elkezdődött egy országos könyvtár gyűjtése. Az iskolai könyvtárak mellett pedig létrejöttek – a pozsonyi líceumban már a 18. század elején – a szertárak, kisebb ritkaságyűjtemények. Ezek a Jan Amos Komenský utáni pedagógiai elveknek (*orbis pictus*) pontosan megfeleltek. A diákok kezelték a gyűjteményeket a 18. század végéig (vö. MONOK 2007). Feltehetően az ismeretek irányított közlése lehetőségének megőrzése miatt a nagy líceumokban sorra szétválasztották a tanulók és a tanárok által hozzáférhető anyagot. Elsősorban a tanárok által szervezett önképzőkörök diákjai fértek hozzá a tanári gyűjtemény anyagához. A 19. század folyamán pedig, ahogy az országos, a megyei könyvtári, levéltári és múzeumi rendszer kiépült,¹⁵ az evangélikus egyház országos intézményei is gyarapodtak. Igaz, alapvetően adományokból, és nem a korszak műveltségi eszményei változásainak mentén a tudatos beszerzésekkel. Ez utóbbi feladat ismét a nagyobb iskolákra hárult, amelyek anyagi erejük, és személyi állományuk ízlése szerint teljesítették is a feladatot.

Az evangélikus közgyűjtemények története tehát sok tanulságot hordoz. Ahogyan a 16. századtól kezdve az ország is a hatalmi politika sodrásában élt és él, úgy maguk az intézmények is. Nem belső, szakmai tervezés és irányított változások mentén alakultak, valódi kezdeményező szerephez nem jutottak. Azt is próbáltam azonban megmutatni, hogy az európai szellemi áramlatok követésében, az európai műveltségi eszmények változásaiban miként tudtak a Magyar Királyság és Erdély, illetve Magyarország elsősorban evangélikus közösségének szolgálni, időnként példát adva más

¹² Bibliográfiával összefoglalóan: NEMES 2010.

¹³ Lásd a következő kötet tanulmányait: BARBIER–MONOK 2005; illetve MONOK 2015a.

¹⁴ Lásd a katolikus főpapok leveleit, amelyben megköszönték a Széchényi Ferenc által nekik küldött katalógusokat: DEÁK–ZVARA 2012.

¹⁵ *Műzsák kertje*, 2002.

konfessziók intézményeinek a hagyományokra építésben, az azokon nyugvó újítások bátor felvállalásában. A múltban tehát az evangélikus egyház gyűjteményei azzal, ahogyan a dokumentumállományukat kialakították, bővítették, bemutattak egy a hagyományra épülő, mindig modernizálódni tudó modellt. A gyűjtemények sokarcúsága szembeűnőbb, mint a katolikus vagy éppen a kálvinista kortársaiké. (Ugyanúgy, ahogy az evangélikus egyház kevéssé vált egy-egy nemzetiség egyházává a Magyar Királyságban.¹⁶) A kultúra polgári nyilvánossága megteremtésében is hangsúlyos szerepet vállaltak a közös használatú formák kialakításával. Nem teológiai arcuk volt tehát elsődlegesen konfessionális jellegű, hanem a társadalmi szerepvállalásuk a hagyományok megőrzésében és a lehetőleg aktív továbbörökítésében.

A kérdés az, hogy az elmúlt negyven év változásaiban miként tudnak helytállni, hogyan követi a változásokat maga az egyház a közgyűjteményekkel összefüggésben. A hagyomány az internetre költözik – mármint annak másolata. Az internet nagyszerű lehetőség az örökség társadalmi méretű értékesítésében, értékelésében. Már akkor, ha nem generációk sora nő fel közgyűjtemények (= a hagyomány) ismerete nélkül úgy, hogy a modern médium csak torzókban, morzsákban létezik, hibás, rossz, sokszor szándékkal torzított leíró adatokkal. Ma az írott örökségünk nem egészen 10%-a hagyott nyomot az interneten, a levéltári örökség ennél kisebb arányban, a múzeumi, tárgyi világ pedig éppen csak karcolta az új médium felületét. A modernitás korifeusai pedig hirdetik: minden megtalálható a világhálón. A képzetlen, tapasztalatok nélküli, csak a személyes kapcsolatok mentén építkező döntéshozók pedig kényelemből vagy más okból hajlamosak ennek hinni, vagy csupán „kiadjuk a jelszót”, és majd kommunikáljuk, hogy sikeresek voltunk alapon cselekszenek. Pedig a közgyűjteményi világ – ahogy semmi a reális világból – nem lehet egyszerűen igazgatási, információ- vagy kommunikációtechnológiai kérdés egyetlen fenntartó számára sem. Komoly felelősség a gyors és szakszerű digitalizálási folyamat 2004-ben történt leállítását utáni folytatása. A feladat a közgyűjteményeké, és nem az informatikai vállalkozásoké. Utóbbiak eszközök és végrehajtók. Ha nem, akkor a kultúra nyilvánossága kerül veszélybe, mert használati másolatukat privatizálják.

Modern gondolkozásnak látszik, ha közgyűjteményekről beszélünk, ahogy például az *Europeana* összehoz könyvtárat, levéltárat, múzeumot, mozgóképet és hangfelvételt. Sajnos ennek a célja nem egyfajta *consensus Europaeus* kialakítása, a közös kulturális alapok hatékony megmutatása, hanem egy technológiai attrakció megvalósítása. Minden gyűjteményi elhelyezési vagy gyűjteményigazgatási változtatás – és ez a gyűjtemények művelődési hatástörténetének a tanulsága – akkor hatékony és építő, ha a gyűjtemények hagyományából következik és azok szakembereire támaszkodik. A centralizációnak a közgyűjteményi világban vannak előnyei, de ezek akkor mutatkoznak meg, ha közben a szakemberek nem érzik úgy, hogy a fejük felett történtek a döntések, amiktől elveszítik tenni akarásukat, és passzív szemlélői lesznek a változtatásoknak.

A közgyűjtemények – levéltár, könyvtár és múzeum – anyaga együtt tudja szolgálni a kortárs művelődést. Együttes felmutatásuknak vannak intézményes lehetőségei. Ilyen az internet,¹⁷ és ilyenek a kiállítások is. Azért is, mert egy levéltári irat vagy könyvtári dokumentum is műtárgy. Ezeknek nem feltétlenül a sokszor több kiadásban olvasható tartalma a lényeges a kiállításon, hanem emlékeztető jellegük. A műveltségi eszmények változása igényli a képeket, a tárgyakat az írott emlékek mellett. Jó példa erre az Evangélikus Országos Múzeum új kiállítása.

A kiállítás üzenete egy olyan evangélikus egyház bemutatása, amely a hagyományokra épít, úgy reformál, hogy az előző generációk értékeit megőrzi. De nemcsak történetileg nyitott, hanem a mindig változó környezetére is.

¹⁶ „...a soknemzetiségű Magyarországon a reformációs ígéhirdetés is sok nyelven szólalt meg, majd a felekezetszerveződés úgy hozta magával, hogy az új irányzatok közül elsősorban a lutheri irányzat őrizte meg ezt a nemzetiségi, nyelvi és kulturális pluralizmust, míg a református és az unitárius egyházak (apró kivételektől és rövid életű missziós próbálkozásoktól eltekintve) döntően a magyar etnikum mellett köteleződtek el.” (CSEPREGI 2016, 91. o.)

¹⁷ A leginkább szembeötlő példája ennek a törekvésnek (politikai szinten) az *Europeana*: <http://www.europeana.eu/portal/hu>.

Befogadó, és nem egyszerűen pragmatikus, éppen a menteni, a segíteni akaró szándék mellett fogad el másokat, másságokat, hanem az elfogadás mélyebb, teológiai alapú. Az „elfogadó evangélikus közösség” (és nem pusztán az egyház) története került kiállításra. Az evangélikus közösségek lelki vezetői, tanáregyéniségei, amellyel, hogy féltették a kisebb közösségeket a belső viták nyilvánosságra kerülésétől, mégis kevésbé hajlottak az ortodoxiára, az új jelenségek, módszerek elfogadása jellemezte őket.

A kiállítás Luther örökségének a felmutatásával kezdődik, ráadásul olyan dokumentum utal erre, ami egyedüli a világban: Luther végrendelete. Azután a magyarhoni szlovák, német és magyar evangélikusság története áll előttünk, de nem egyszerű időrendben. A templomtól a gyülekezeti életen, az iskolákon és a kulturális élet jelentős egyéniségei arcának felvillantásán át a családi ökonómia bemutatásáig, ahogyan az egyházat alapító reformátorok is építkeztek: Luther, Bugenhagen és Melanchthon. A befogadó egyház egy példán keresztül, mintegy önálló kiállításként jelenik meg Sztéhlo Gábor, Keken András és mások áldozatvállalása felmutatásával.

Hivatkozott művek

- ARNOLD, Matthieu – COLLONGES, Julien (szerk.) 2007. *Jean Sturm. Quand l’humanisme fait école*. BNU, Strasbourg.
- BARBIER, Frédéric – MONOK, István (szerk.) 2005. *Les bibliothèques centrales et la construction des identités collectives*. Universitätsverlag, Leipzig. (L’Europe en réseaux. Contributions à l’histoire de la culture écrite 1650–1918. – Vernetztes Europa. Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918. 3.)
- BINDER, Ludwig 1996. *Johannes Honterus. Schriften, Briefe, Zeugnisse*. Kieg. Gernot Nussbacher. Kriterion, Bukarest.
- BOMBART, Mathilde 2007. *Guez de Balzac et la querelle des lettres. Écriture, polémique et critique dans la France du premier XVIIe siècle*. Honoré Champion, Paris. (Lumière classique)
- CZENTHE Miklós 2012. A budapesti Evangélikus Országos Levéltár. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Genealógia*. Tarsoly Kiadó, Budapest. 89–94. o.
- CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós 1987. *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat, Budapest.
- CSEPREGI Zoltán 2016. A magyarországi evangélikusság nyelvi és etnikai viszonyai a 16–17. század fordulóján. In: Szabó Lajos (szerk.): *Teológia és nemzetek. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther Kiadó, Budapest. 91–106. o.
- DEÁK Eszter – ZVARA Edina (szerk.) 2012. *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról*. Kossuth–OSZK, Budapest.
- DREITZEL, Horst 2009. Von Melanchthon zu Pufendorf. Versuch über Typen und Entwicklung der philosophischen Ethik im protestantischen Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung. In: Martin Mulsow (szerk.): *Spätrenaissance-Philosophie in Deutschland 1570–1650. Entwürfe zwischen Humanismus und Konfessionalisierung, okkulten Traditionen und Schulmetaphysik*. Max Niemeyer, Tübingen. (Frühe Neuzeit 124.) 321–398. o.
- ENTZ Géza 1934. *A magyar műgyűjtés történetének vázlatja 1850-ig*. Budapest. (Reprint: Miskolc, 1996.)
- FABINY Tibor (szerk.) 1980. *Evangélikusság a magyar kultúrában. Vezető az állandó kiállításhoz*. Evangélikus Országos Múzeum. Kiáll. rend. Fabiny Tibor, Péter Márta. Evangélikus Országos Múzeum, Budapest. 2. kiad. 1993.
- FABINY Tibor 1986. *Evangélikus Országos Múzeum*. Tájak, Korok, Múzeumok Egyesület, Budapest.
- FABINY Tibor 1994. *Az evangélikus egyház a magyar művelődés századaiban*. BME, Budapest.
- FABINY Tibor 1997. *A Magyarországi Evangélikus Egyház rövid története*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest.
- FREEDMAN, Joseph S. 2016. *Die Zeit um 1670. Eine Wende in der europäischen Geschichte und Kultur?* Harrassowitz, Wiesbaden. (Wolfenbütteler Forschungen 142.)

- GRÜLL, Tibor – KEVEHÁZI, Katalin – KOKAS, Károly – MONOK, István – ÖTVÖS, Péter – GUZSIK Tamás 1988. *Szagrális építészeti terek funkcióelemzése. Segédlet és ábragyűjtemény*. 3. köt. *Nyugati liturgiák és építészetük az újkortól napjainkig*. BME, Budapest. <http://www.eptort.bme.hu/doc/szakral/szakral3.html>. (Megtekintés: 2016. november 1.)
- KOVÁCS József László 1972. *Lackner Kristóf és kora, 1571–1631*. Győr-Sopron Megyei Levéltár, Sopron.
- Libertins érudités. Catalogue 210. de Librairie Paul Jammes*. Katalógus. Előszó: René Pintard. Paris, 1970.
- PRICKLER, Harald (szerk.) 1996. *Lesestoffe in Westungarn*. 2. köt. *Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740*. Szeged. 269–272. o. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2.)
- LESER, Gratian 1925. Die Schulen und Studenten. *Güssinger Zeitung*, 15. évf. 27. sz. Július 5. 1. o.
- MADAS Edit – MONOK István 2003. *A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Balassi Kiadó, Budapest.
- MAGYAR, Arnold 1976. *Güssing. Ein Beitrag zur Kultur- und Religionsgeschichte des Südburgenlandes bis zur Gegenreformation*. Graz. 115–118. o.
- MONOK István 1994. Beszterce és Sopron. Egy erdélyi és egy nyugat-magyarországi város olvasmányai a XVI–XVII. században. In: Ion Chiorean (szerk.): *De la umanism – la luminism*. Târgu Mureș. 29–42. o.;
- MONOK István 1996a. „Libri in publica libraria exules scholastici”. Kísérlet egy fejléc értelmezésére, avagy a városi közösségi könyvtárak kialakulásáról Magyarországon. In: Kecskeméti Gábor (szerk.): *Tarnai Andor-émlékkönyv*. Budapest. 181–187. o.
- MONOK István 1996b. Ortodoxia és humanitás. *Iskolakultúra*, 6. évf. 9. sz. 28–33. o.
- MONOK István 2007. Kit nevezhetünk könyvtárosnak a XVI–XVIII. századbeli Magyarországon? In: Barátné Hajdu Ágnes (szerk.): „Mert a szívnek teljességéből szól a száj”. *Könyvtártudományi tanulmányok Hajdu Géza 80. születésnapjára*. SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 156–164. o.
- MONOK István 2008. A kora újkori Magyarország olvasmányműveltségéről. Részmerleg egy hosszú alapkutatás eredményeiről. In: Hegyi Ádám – Simon Melinda (szerk.): „Apró cseppekből lesz a zápor”. *Bakonyi Géza-émlékkönyv*. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 23–43. o. (Habent sua fata libelli IV.)
- MONOK István 2015a. A központi gyűjtemények kialakulása és a nemzeti identitás épülése. *Líceumi Paletta*, pályázati különszám. 4–9. o.
- MONOK István 2015b. A Magyar Királyság és Erdély evangélikusságának olvasmányai a 16–18. században. In: Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *A reformáció kincsei*. 1. köt. *A Magyarországi Evangélikus Egyház*. Tarsoly Kiadó, Budapest. 73–77. o.
- MONOK István 2016. A könyvtárak nyilvánossága a 16–18. században. In: Dezső Krisztina – Molnár Dávid – Schmelcz-Pohánka Éva (szerk.): *Tudomány és kutatás a 240. éves Klimó Könyvtárban*. A 2014. október 16–17-én rendezett jubileumi tudományos konferencia tanulmányai. Pécs. 13–23. o. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 13.)
- Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése*. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2002. február 15. – április 30. Katalógus. Pulszky Ferenc Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest, 2002.
- NEMES Erzsébet 2010. Olvasókörök egykor és ma: hazai és határon túli olvasókörök a XVIII. századtól napjainkig. *Könyvtári Levelezőlap*, 22. évf. 7. sz. 3–12. o.
- NUSSBÄCHER, Gernot 2003–2010. *Beiträge zur Honterus-Forschung*. 1. köt. 1966–1989. 2. köt. 1989–2004. 3. köt. 2004–2010. Aldus Verlag, Kronstadt.
- PUMM, Liesbeth 1992. *Die Klosterbibliothek Güssing. Ein Zeitzeuge der Reformation und Gegenreformation im burgenländischen Raum*. Szakdolgozat (Bécsi Egyetem). Bécs.
- RADLACH, Otto 1895. Die Bibliotheken der evangelischen Kirche in ihrer rechtsgeschichtlichen Entwicklung. *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 12. sz. 153–173. o.
- RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes 1997. Miért Melanchthon? In: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Ötvös Péter (szerk.): *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. JATE, Szeged. 497–505. o. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) = In: uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi Kiadó, Budapest, 2012. (Humanizmus és reformáció 33.) 236–242. o.

- RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes 2004. Melanchthon Szophoklész-kollégiuma. *Lelkipásztor*, 79. évf. 7. sz. 259–263. o. = In: uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi Kiadó, Budapest, 2012. (Humanizmus és reformáció 33.) 210–219. o.
- ROTT, Jean 1971. Sources et grandes lignes de l'histoire des bibliothèques publiques de Strasbourg détruites en 1870. *Cahiers alsaciens d'archéologie, d'art et d'histoire*, 15. évf. 145–180. o.
- Säkularisierung in den Wissenschaften seit der Frühen Neuzeit*. 1–3. köt. De Gruyter, Berlin – New York.
1. köt. POTT, Sandra: *Medizin, Medizinethik und schöne Literatur. Studien zu Säkularisierungsvorgängen vom frühen 17. bis zum frühen 19. Jahrhundert*. 2002.
 2. köt. DANNEBERG, Lutz – POTT, Sandra – SCHÖNERT, Jörg – VOLLHARDT, Friedrich (szerk.): *Zwischen christlicher Apologetik und methodologischem Atheismus. Wissenschaftsprozesse im Zeitraum von 1500 bis 1800*. 2002.
 3. köt. DANNEBERG, Lutz: *Die Anatomie des Text-Körpers und Natur-Körpers. Das Lesen im liber naturalis und supernaturalis*. 2003.
- SCHINDLING, Anton 1977. *Humanistische Hochschule und Freie Reichstadt: Gymnasium und Akademie in Strassburg, 1538–1621*. Steiner, Wiesbaden.
- SECK, Friedrich 1981. *Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard*. Mohr, Tübingen. (Contubernium 26.)
- SEHLING, Emil (szerk.) 1911. *Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts*. 4. köt. *Das Herzogtum Preußen. Polen. Die ehemals polnischen Landesteile des Königreichs Preussen. Das Herzogtum Pommern*. Leipzig. (Reprint: 1970.)
- SEHLING, Emil (szerk.) 1955. *Die evangelischen Kircherordnungen des XVI. Jahrhunderts*. 6/1. köt. *Die welfischen Lande*. 1. rész. *Die Fürstentümer Wolfenbüttel und Lüneburg mit den Städten Braunschweig und Lüneburg*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- SPITZ, Lewis W. – TINSLEY, Barbara Sher 1995. *Johann Sturm on Education: The Reformation and Humanist Learning*. Concordia, St. Louis.
- SUTTER, Berthold 1981. Wissenschaft und geistige Strömungen zwischen dem Augsburger Reigionsfrieden und dem Dreisigjährigen Krieg. In: Friedrich Seck: *Wissenschaftsgeschichte um Wilhelm Schickard*. Mohr, Tübingen. (Contubernium 26.) 153–240. o.
- VETŐ Béla 1983. Evangélikus Országos Levéltár. In: Bán Péter (szerk.): *A levéltári forráskiadás*. Budapest. 103–107. o.
- VISKOLCZ Noémi 2017. *A gyűjtés története Magyarországon*. Kossuth, EKE; Budapest–Eger. Megjelenés alatt a *Kulturális örökség* sorozatban.
- ZAUNSTÖCK, Holger (szerk.) 2010. *Gebaute Utopien. Franckes Schulstadt in der Geschichte europäischer Stadtentwürfe*. Verlag der Franckeschen Stiftungen, Halle. (Kataloge der Franckeschen Stiftungen 25.)

Monok István Széchenyi-díjas egyetemi tanár, az MTA doktora. 1999 és 2009 között az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgatója volt, ma az MTA Könyvtár, Levéltár és Információs Központ főigazgatója. A Magyar Elektronikus Könyvtár – amely könyvtárosok öntevékenysége alapján jött létre – a nemzeti könyvtár részévé tette, ma a MEK Egyesület elnöke. A Szegedi Tudományegyetemen régi magyar irodalomtörténetet, török kori történelmet, művelődéstörténetet oktat. 1989-ben megszervezte a szegedi könyvtáros képzést, 1996-ban megalapította a Művelődéstörténeti Intézetet. 2008-ban Egerben, 2010-ben Szegeden megalapította a Kulturális Örökség Tanulmányok képzést. Közel húsz könyvsorozatot alapított, többnek ma is szerkesztője. A *Magyar Könyvszemle* főszerkesztője, de részt vesz további öt folyóirat szerkesztésében, illetve további öt

nemzetközi lapéban is, Braziliától Romániáig.

Körkérdés az egyházi múzeumokról

A *Credo* összeállításában világi szakemberek és az evangélikus egyház gyűjteményeiért felelős személyek írnak arról, hogyan látják az egyházi múzeumok múltját, jelenét és jövőjét. Szerintük melyek az elvárások, az újszerű feladatok, milyenek az eredmények. Mit gondol vajon az egyházi gyűjteményekről a civil társadalom, miben látható és hasznosítható különlegességük, milyen hozadékuk lehet a társadalomban, az oktatásban, milyen irányai lehetnek a megújulásuknak?

Kincseink – közkincsek

Evangélikus Országos Múzeumunk megújulása és az egyházunk Üllői úti székházába tervezett új látogatóközpont kialakítása komoly lehetőségeket kínál arra, hogy kincseink közkinccsé váljanak.

A reformáció közel 500 éves hazai történetének számos tárgyi és írásos emléke maradt ránk, a késői utókorra. Ezek között vannak felbecsülhetetlen eszmei értékű emlékek, mint amilyen például dr. Luther Márton eredeti kézzel írt végrendelete, de számos kézzel írt vagy ősymtatványként ránk maradt irat is, teológiai, liturgikai munkák, bibliák és énekeskönyvek, istentiszteleti használatra készült tárgyak és egyéb művészeti alkotások. Voltak evangélikus gyülekezetek, ahol gyakorlat volt, hogy az ige szolgálóiról, a lelkészekről portrét festettek. Ennek a gyakorlatnak köszönhetően több száz éve élt lelkészek is ránk tudnak nézni olyan korokból, amikor a fényképezés technikáját még fel sem találták. Amikor ezekre a régi arcokra nézünk, és elhelyezzük őket nehéz egyháztörténelmünknek abban az időszakában, amikor éppen éltek, akkor archoz kötöten is megtehet a szívünk hálával. Mert bizony közülük sokan társadalmi hátrányokat és üldöztetést szenvedtek evangéliumi hitük megélése miatt, mégsem adták fel. Helytállásuk, az evangéliumhoz és hitvallási örökségünkhöz való hűség ragaszkodásuk nemcsak tiszteletre méltó példa, de egyfajta spirituális bázis is. Eleink útmutatása arra is rávilágít, hogy az evangélium, amelyhez ragaszkodtak, megtartó erő!

A levéltárunkban őrzött bőséges anyagból kiemelem a különböző korokban végzett püspöki vizitációk alkalmával készült jegyzőkönyveket. Ezek pótolhatatlan egyháztörténelmi kincsek, amelyek gyülekezeteink százainak életébe engednek bepillantást, és segítenek megértenünk az adott gyülekezetek, egyházmegyék és egész evangélikus egyházunk helyzetét, örömeit és nehézségeit a különböző korszakokban.

Gyűjteményeink kútja sokkal mélyebb és sokkal bőségesebb, mint amit erről a legtöbben gondolnak. Személyes tapasztalataim győztek meg erről, amikor elsőként családom, majd szülőfalum, azután korábban élt lelkészeink, illetve kerületünk bizonyos eseményei és emlékei után kutattam.

A legérdekesebb személyes kutatási élményem egy évekig kibogozhatatlannak tűnő rejtély megfejtése volt.

Sokfelé és rengeteget nyomoztam utána hiába, míg évek múltán váratlanul olyan helyen találtam rá a kulcsra, ahol egyáltalán nem számítottam rá.

Szülőfalum anyakönyveiből gyűjtöttem ki a családi vonatkozású adatokat. Apai szépanyám, egy bizonyos Várady Eszter temetési bejegyzésében jegyezte meg a szolgálatot végző lelkész, hogy az elhunyt gyúrói származású. Ez azért volt számomra felettebb érdekes információ, mert szolgálatomat Tordas és Gyúró lelkészeként kezdtem. Nem volt tudomásom arról, hogy rokonai szálak kötnék oda a családomat... Megkerestem régi kedves gyúrói ismerőseimet, és próbáltam a segítségükkel kinyomozni azt, hogy melyik családdal lehetünk rokonságban. Gyúró akkoriban még nem volt anyagyülekezet, ezért anyakönyvi adatait Tordason rögzítették. A szépanyám temetésénél feltüntetett korból kiindulva a visszszámolt születési időpontban, illetve a feltételezett esküvője idején sem találtam semmilyen nyomot. Végignézttem már a testvéregyházak és a környék anyakönyveit is, de

Pécs, Dzsámi – Gyertyaszentelő Boldogasszony Plébániatemplom

sehol semmi. A szélesebbre nyitott keresés után két Várady Eszterre találtam. Érdekes módon mindkettőről kiderült, hogy református lelkész lánya. Egyikük abban az időszakban, amikor a szépapámmal a házasságát megköthette, a szülőfalum (Lajoskomárom) melletti faluba (Dég) került. Úgy gondoltam, hogy rátaláltam, de kiderült, hogy ez a szál téves. Két-három évvel később a pusztavámi gyülekezet protokollumába olvastam bele. Éppen egy 200 évvel korábbi, 1813-ban Tordasom tartott egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyvére találtam. Érdeklődve olvastam, hogy milyen ügyekkel foglalkoztak annak idején. A szövegben említettek egy bizonyos Várady András nevű gyúrói preorant (kántortanítónak lehet mondani), aki a tanítói munkája mellett megbízással bizonyos lelkészi munkát is végezhetett.

Várady András tanítóról egyébként az eddig feldolgozott gyülekezettörténet sem

Tordason, sem Gyúróon nem tudott. Azt sikerült kiderítenem, hogy volt ilyen nevű evangélikus tanító, de hogy kapcsolatba hozható-e a szépanyámmal, azt nem sikerült megtudnom. Sokáig azt sem lehetett beazonosítani, hogy a szépanyám születésének időszakában ez a tanító hol szolgálhatott. Ezt a fontos mozaikkockát az 1790-es évek közepén kiadott első, sokkötetes evangélikus egyházi névtár segítségével sikerült meglelni. Hála a digitalizálási programunknak, a Mediten elérhető névtárban rátaláltam Várady Andrásra mint ösküi tanítóra. Ösküin aztán azon a helyen, ahol lennie kellett, ott is volt szépanyám kereszteselési bejegyzése. Ezután már szép sorjában mindent fel lehetett fejteni, össze lehetett rakni a képet.

A több száz éves bejegyzések, jegyzőkönyvek, nyomtatványok segítségével összeállhatnak régi történetek, fény derülhet arra, hogy néha zavarba ejtően előttünk jár az Isten.

Soha nem gondoltam volna, hogy abban a gyülekezetben, ahol a szolgálatomat kezdtem, még családiról sem én

voltam az első. Több mint 200 évvel előttem ott járt már az egyik egyenes ági felmenőm, aki tanítói és igazgatói végzettségű volt az ottaniak között tíz éven át. Az is kiderült, hogy szépanyám még lányként visszakerülhetett Ösküre, mert előbb az édesanyja, majd az édesapja is viszonylag fiatalon meghaltak Gyúron.

Kalidos úton találtam meg a várpalotai esküvői bejegyzését is, mert abból az anyakönyvből éppen az a néhány oldal hiányzik, ahol ez eredetileg szerepelt, de ez egy másik történet.

A hosszú személyes kitérő után nagyobb családunk, egyházunk áldott örökségére térek ki. Egyenesen Isten műhelyébe pillanthatunk be, amikor a régi ordinációs anyakönyvekbe olvasunk bele. Mai fogalmaink szerint „motivációs levelet” kértek előljáróik a lelkesítő szolgálatra készülőktől. Ezekben az írásokban életútjuk rövid bemutatása mellett kitérnek arra, hogy Isten miként szólította meg, hívta el őket szolgálatába. Isten évszázadokon át úgy gondoskodott igéje hirdetésének személyi feltételeiről, hogy konkrét személyeket megszólított, elhívott, felkészített, majd konkrét személyeken keresztül konkrét helyekre megbízást kaptak, ahol hirdették az ígét, amit az Úr áldása sokak javára felhasznált.

A muzeális tárgyak, a kézzel írt és a nyomtatásban megjelent régi könyvek és iratok rengeteg értékes emléket, nyomokat és információkat őriznek. Néha csak hosszú kutatással és kitartó nyomozással lehet szóra bírni őket. Persze gyűjteményeink szakértő munkatársai a hozzám hasonló botcsinálta hobbikutatónál sokkal szakszerűbben, gyorsabban és hatékonyabban tudják elvégezni az ilyen munkákat.

Nyitott érdeklődéssel várom megújult múzeumunk és a reményünk szerint hamarosan elkészülő Üllői úti látogatóközpontunk majdani kiállításait.

A gyűjteményi ügyeket felügyelő püspökként is azt várom és remélem, hogy közös örökségünk beszédes emlékeit gyűjteményeink munkatársai a tőlük megszokott szakértelemmel és kreativitással teszik közkinccsé. Bízom abban, hogy múltunk tárgyi emlékeit úgy tudjuk bemutatni a szélesebb nyilvánosságnak, hogy az nemcsak bepillantást ad nehéz történelmünkbe, de megláttatja apáink és nagyapáink kapaszkodóit is. Az a reményem, hogy a láthatók mögött felsejlik az az egyébként nem látható, de valóságos kéz is, amely tartotta, oltalmazta és erősítette őket. Ha így lesz, akkor a gyűjtemények a maguk eszközeivel az egyház legfőbb küldetésébe, a misszióba kapcsolódnak be, mert erősítik hitünket, identitásunkat, és építik egyházunkat.

Remélem, hogy kincseink közkinccsé válnak...

Szemerei János

A szerző a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményekért felelős püspöke.

Egyházi múzeumok a rendszerváltás után

Sikerek, kudarcok és lehetőségek

2016-ban, 27 évvel a rendszerváltás után talán már van annyi rálátásunk az elmúlt negyedszázadra, hogy bizonyos tendenciákat felrajzolhassunk és bizonyos következtetéseket is megkockáztathassunk. Ha pedig ez nem minden esetben lesz lehetséges, annak is megvannak a sajátos okai. Vizsgálódásomban az érdekelt, hogy

az egyházi múzeumok tevékenységében, főbb céljaiban és célkitűzéseiben milyen változások történtek. Természetesen előadásom saját tapasztalataimon alapul, és azt a célt szolgálja, hogy konstruktív vitát generáljon a témával foglalkozók között.

Az egyházi múzeumokat megnevezés nélkül, általánosságban említem csak, és két szemszögből vizsgálom: a „mi változott” és „mi nem változott” szempontrendszerében. Nem változott az egyházi felsőbbesgtől való szoros függő viszony. A gyűjtemények helyzete az elmúlt időszakban továbbra is jelentősen függött a püspökök és a protestáns egyházaknál a világi vezetők hozzáállásától. Ez a szoros függés jelentősen befolyásolta és befolyásolja ma is a működést és a múzeumi tevékenységet.

Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmezei Gyűjtemény.
A Tejfalussy-ház kert felőli homlokzata. Fotó: Nagy Lajos

Változott viszont az egyházi gyűjtemények belső, egyházi megítélése, sőt az elmúlt rövid időszakban többször is éles fordulatokat vett ez a megítélés. A rendszerváltás előtti kiemelt szerepből az egyház és az állam szétválása után hirtelen pénznyelő, kényszerből fenntartott, elhanyagolt állapotuk miatt csak gondot és nyugót jelentő, akár bezárandó intézmények lettek. Majd pedig jött az újabb csavar, és a múzeumok a misszió, az oktatás és a nevelés újraértékelt és elismert eszközei lettek. Azonban ez az „elismerés” egyben a hagyományos múzeumi alaptevékenységekre is jelentős hatást gyakorol, és részben azok megváltoztatásával is együtt jár. A múzeumi alaptevékenységek, mint a gyűjtés, konzerválás, feldolgozás és bemutatás egyre inkább háttérbe szorulnak. Az egyházi múzeumok felé fenntartóink részéről új igényként, vagy ha nem is új igényként, de mindenképpen prioritásként jelentkezik a „látványközpontosítás”. Az egyházi múzeumokra egyre inkább úgy tekintenek, mint rendezvénytérre, és nem úgy, mint tudományos műhelyre, az elismertség fokmérője pedig egyre inkább a rendezvények száma, a látogatószám és a sajtóvisszhang lesz. Komolyan fennáll – csúnya magyar szóval – az „elkultúrháziasodás” veszélye. Félreértés ne essék, a kultúrház is fontos szerepet tölt be a társadalomban, de egy múzeumnak másnak kell lennie.

Milyennek is kellene lennie egy egyházi múzeumnak ma a 21. század elején? A kérdést inkább nyitva hagyom, hiszen nem csak egy válasz lehetséges. Csak két világi példát, illetve párhuzamot hadd említsék: az éppen felújítás alatt álló Szépművészeti Múzeum nagy „konzervkiállításainak” sokat vitatott kérdését és a PIM – néhány ott dolgozó saját bevallása szerint – kultúrkávéházzá válását.

De továbblépve vizsgáljuk meg az egyházi múzeumokban dolgozók létszámát, amely alig vagy csak szerény mértékben nőtt a vizsgált időszakban, ami első ránézésre furcsa, ha a megnövekedett feladatokat, elvárásokat és lehetőségeket nézzük. Ma is sok az úgy nevezett „egyszemélyes gyűjtemény”, ami alatt az ott dolgozó néhány szakembert értem. Az aránytalanság azonban a rendszerváltás előtti időkhöz képest is hatalmas. Pont a megnövekedett feladatok és elvárások függvényében szembeötlő a hiány. Egy-két igazlóként dolgozó szakember visz a hátán egy megújult, megszépült és új feladatokkal jócskán kibővült intézményt!

A következő, szintén tabutéma a finanszírozás kérdése. A kezdeti 15 évet leszámítva szemmel láthatóan és a

statisztikák szerint is jóval több pénz áramlik az egyházi gyűjtemények felé, mint eddig bármikor. Kevesen vannak azonban, akikhez ez hiánytalanul meg is érkezik. Kevesen rendelkezhetnek a források szakszerű elosztásáról és tervezéséről. Túl sok a közbeiktatott „szakértő”, aki a gyűjteményeknél jobban véli tudni a források elosztásának helyes módját. A kérdés megnyugtató rendezése még várat magára.

Utolsó változóként pedig a világi és egyházi múzeumok közötti kapcsolatot említeném, amely alig változott. A helyel-közzel meglévő személyes kapcsolatokon kívül hiányzik az intézményi szintű kommunikáció és együttműködés.

Visszatekintésként az elmúlt 27 évre elmondhatjuk, hogy felgyorsult világunkban a hagyományok elhalványodni látszanak, a minket körülvevő dolgok egyre gyorsabban avulnak el. A múlt, sőt már a közelmúlt is feltűnően különbözik a jelentől. A dolgok, események hamarabb és gyorsabban válnak múlttá, mint a történelem során eddig bármikor. Ebben a közegben kell az egyházi múzeumoknak helytállniuk. Fontos tehát a rendszeres önvizsgálat: Milyen célt is szolgálunk? Kikhez szólunk? Milyen lehetőségeink vannak? A tradíció és a modernitás örök korrelációjában kell megválaszolnunk ezeket a kérdéseket, de úgy, hogy mindig szem előtt tartjuk a változatlan célt, a tiszta evangélium évszázadokon és stílusirányzatokon átívelő üzenetét.

Végezetül pedig idézni szeretnék az angol múzeumi szövetség (Museum Association) egy 2013-ban megjelent tanulmányából (MACDONALD, Sharon 2013. *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*. Routledge, London), amelynek megállapításait a hazai környezetre is alkalmazni lehet. A felmérés szerint a látogatók a múzeumokat hitelesnek tekintik, mert azok a tények és az információk birtokosai és őrzői. Elvárásként fogalmazták meg a múzeumok felé, hogy az ismeretek széleskörű terjesztése legyen az elsődleges céljuk. A közölt üzenetek pedig legyenek előítéletmentesek, semlegesek, politikamentesek, és képviseljenek erkölcsi álláspontot. Ezen az úton érdemes nekünk is továbbhaladni!

Az elmúlt 27 évben az egyházi múzeumoknak újra meg kellett határozni önmagukat, az egyházban és a világban betöltött szerepüket, és nem csak egy alkalommal. Úgy látszik, hogy a folyamatos változások ezt ki is kényszerítik belőlünk. A megfontolt önmeghatározásra mindig szükség van! Remélem, hogy az alapfeladatokat szem előtt tartva minél több jó válasz fog születni.

Harmati Béla László

A szerző művészettörténész, az Evangélikus Országos Múzeum igazgatója, az Egyházi Muzeológusok Egyesületének alapító elnöke. Kutatási területe az evangélikus egyházművészet a Kárpát-medencében, a szöszékoltárok és oltárképek ikonográfiája és ikonológiája.

A Református Kollégium Múzeuma, Debrecen

A közösség tagjai, a kívülálló érdeklődők és a közömbös turisták

A kulturális intézmények között az egyházi múzeumok a szakmúzeumok csoportjába sorolhatók, a helyzetük azonban speciális. Az egyes egyházakhoz tartozó közösségek legnagyobb, múzeumban őrzendő értékei ugyanis a szertartások során használt tárgyak, illetve a közösség történetét alakító személyekhez kötődő darabok. Ezek semmi máshoz nem hasonlítható értéket képviselnek az egyház közössége számára, a kívülálló látogatók azonban – akik már azzal bizonyították nyitottságukat és érdeklődésüket, hogy beléptek egy egyházi múzeumba – a legszakosított magyarázat ellenére is másképpen dolgozzák fel a látottakat, mint a közösség tagjai.

Az egyházi gyűjtemények a nemzetközi múzeumszakma által számon tartott „kulturálisan érzékeny anyagok” kategóriájába tartoznak, amelynek „megfelelő tisztelettel” történő gondozása a múzeumok profiljától függetlenül érvényes előírás (ICOM Etikai kódex, 2.5.). Az egyházi múzeumok esetében azonban az a közösség hozta létre és működteti az intézményt, amely megkülönböztetett módon tiszteli a bemutatott tárgyakat, és azokat egyrészt a közösség tagjai számára teszi láthatóvá mint közös értéket és örökséget, másrészt viszont – a tárgyakon keresztül – az egyházat ismerteti meg a közösséghez nem tartozó látogatókkal. Olyanokkal, akikről tudható, hogy „kulturálisan érzékeny” anyagként fogadják majd be a múzeumban látottakat. Itt persze meg kell jegyezni, hogy ez a terminus technicus a legszűkebb szakmai körökön túl gyakorlatilag ismeretlen, de tapasztalható, hogy a nagyközönség egyfajta ösztönös tisztelettel szemléli a szakrális tárgyakat. Különleges esély az érdeklődők számára, hogy nem egy évszázadok óta kihalt törzsi civilizáció rituális emlékeivel találkoznak egy antropológiai múzeumban, hanem egy élő hit gyakorlatával és tárgyi dokumentumaival ismerkedhetnek meg egy egyházi gyűjteményben. Akire pedig pozitív benyomást tettek a múzeumban tapasztaltak, az rengeteg lehetőséget találhat arra, hogy többet is megtudjon az intézményt fenntartó egyházzal. Sőt, lehet, hogy éppen abból a célból kereste fel a múzeumot, hogy jobban megismerje ezt az egyházat.

A múzeum tehát, ha nem is szószék, és még csak nem is templom, indirekt módon még egy nehezen definiálható, de egyértelmű missziós felelősséggel is rendelkezik. Az egyházba való meghívás lehetőségét azonban nagyon átgondolt és diszkrét visszafogottsággal kell kezelnie, különben könnyen elriaszthatja azokat, akik számára nehézséget jelent az azonosulás az adott egyház bármely tanításával. Itt érdemes megemlíteni, hogy napjainkban is lehet olyan ádáz vallásgyűlölettel találkozni, amely még a semleges kívülálló számára is meglepő. Ilyen beállítottsággal persze kevesen mennek egyházi múzeumba, de a kiállítások és programok előkészítésekor szem előtt kell tartani azt, hogy a „kívülálló” látogatók sora az egyházhoz csatlakozni vágyóktól a vallások iránt több-kevesebb előítélettel viseltetőkig terjed – az utóbbiak leginkább a szervezeten érkező vagy véletlenül be-
toppanó turisták csoportjaival jöhetnek.

Kérdés, hogy az egyházi múzeumok intézményi koncepciójában, arculatában és kommunikációjában a „világi” múzeumoktól való különbözőség mennyire explicit módon és milyen hangsúllyal van jelen. Hogy mennyire akarják meggyőzni a látogatóikat arról, hogy a szakrális tárgyak náluk többet jelentenek, mint például egy helytörténeti múzeum kiállításán.

A hazai egyházi múzeumok között sokféle intézményt találunk, a kiállítás legegyszerűbb eszközeivel dolgozó kismúzeumtól egészen a programkínálatában még az idegen nyelvű élménytúrát is felvonultató látogatóközpontig. Az előbbieket – minden szerénységük ellenére – képesek a szó hagyományos és igazi értelmében

élményt nyújtani az adott egyházhoz tartozó, ezért előzetes ismeretekkel már rendelkező látogató számára. Az utóbbiak viszont az egyházak és a vallás iránt közömbös tömegekben tudják megmoccantani, vagy akár komolyan fel is ébreszteni az érdeklődést a műemlékekben jelenlévő történelem vagy éppen a valláshoz tartozó lelki vonatkozások irányában.

Kérdés, hogy az intézmény felelősei kiket tekintenek az elsődleges célközönségnek. Mert minimálisan háromféle közönségszerepet mindenképpen meg kell szólítani. Kettőről esett már szó, az egyházi közösség saját tagjairól, akik tudásuk elmélyítését várják a múzeumtól, illetve a téma iránt közömbös turistákról, akiknek a legelemibb információkra is szükségük van, hogy értsék, mit látnak a kiállításon. A harmadik csoportba tartoznak azok, akik többet-kevesebbet már hallottak vagy olvastak a múzeumot fenntartó egyházzal, akár azért, mert egy másik egyházhoz tartoznak, akár azért, mert érdekli őket a történelem. Olyan rendszeres kultúrafogyasztók alkotják ezt a csoportot, akik – különféle szempontokból és különféle mélységben – már szert tettek a témához kapcsolódó ismeretekre. E rendkívül heterogén csoport tagjainak a megszólítása valószínűleg a legnagyobb felkészülést igénylő feladat, hiszen tőlük várhatók a legnehezebben megválaszolható kérdések – egy-egy ilyen válasz pedig komolyan befolyásolhatja a kérdezőnek az adott egyházzal alkotott képét.

Módszertani szempontból, a múzeum által kínált információk mélysége és összetettsége szempontjából nézve a feladatokat, az elemi tájékoztatást igénylő turistacsoportok számára valószínűleg a hagyományos tárlatvezetés a legegyszerűsebb – ellentétben az azt kiváltani akaró audioguide-dal. Mindenekelőtt azért, mert a tárlatvezető igény szerint hosszabbra vagy rövidebbre, részletesebbre vagy egyszerűbbre foghatja a mondandóját. Ezenkívül olyan spontán kérdésekre tud lényegre törő választ adni, amelyek valószínűleg nem is szerepelnek az audioguide menüjében. A személyes emberi jelenlét meghatározó jelentőségű egy egyház történetével való első találkozáskor, márpedig sokak számára ezt jelentheti ez a múzeumi látogatás.

Szintén a hagyományos kiállítási eszköztár részei a tárgyfeliratok és tablószövegek, ezeket érdemes a történelmi-egyház-történeti alapismeretekkel rendelkező közönségnek célozni. Mindezen túl mind az alapinformációk, mind a kitekintést nyújtó plusz információk optimális helye egyaránt a számítógépes terminál – annak híján a legfontosabbnak ítélt, rövid tematikus anyagokat ki lehet nyomtatni és kézbe lehet adni. A számítógép a digitális eszközöket otthonosan használó legfiatalabbak megszólításának eszköze, akik a legfontosabb fogalmak és szakkifejezések magyarázatait, összefoglaló táblázatokat, képeket, videókat találhatnak maguknak a felkínált információk között. Itt van a helyük a kiállításhoz közvetlenül vagy áttételesen kapcsolódó témákat részleteseb-

Meszlényi Gyula Egyházművészeti Gyűjtemény, Szatmárnémeti

ben kifejtő, változó terjedelmű szöveges és képi anyagoknak is – az igényesen megírt ismeretterjesztő szövegek elvileg minden korosztály számára érthetőek.

A látogatókat invitálni is kell. A legszélesebb látogatói kör „bevonására” tett kísérletek arra a politikailag korrekt elvre építenek, hogy az egyház által fenntartott gyűjtemény olyan, mint a többi, és mindenki számára egyformán hozzáférhető és megismerhető. A meghívás ugyan valóban mindenkire érvényes, de a túlzott szimplifikáció a gyűjteményt létrehozó egyházzal és a hitről tereli el a figyelmet. Arról a lényegről, amely az egész múzeum létrejöttének alapja, akkor is, ha a gyűjtemény valóban kultúrtörténeti jelentőséggel bíró turistalátványosság. Hazánkban a múzeumi marketing egyelőre nem annyira differenciált és kiérlelt, mint azokban az országokban, ahol ezt már hosszabb ideje művelik. A tapasztalatok óvatosságra intenek, mert a más területeken talán nem is annyira zavaró, de ügyetlenre sikeredett marketingfogások között előfordulhat olyan, amely akár sértheti is a fenntartó egyház és az ahhoz tartozó közösség méltóságát. Ez pedig nem egy apró és felejthető szakmai hiba egy alkalmazott részéről, hanem presztízsvesztés a múzeum mögött álló egyház számára. A látogató ugyanis megkülönböztetett figyelmet és példa értékű fogadtatást vár az egyházi múzeumoktól, mert még ha nem is tudja felsorolni a Tízparancsolatot, annak szellemiségével és elvárásaival tisztában van.

Sokfelé olvasható a múzeumokról, hogy az általuk kommunikált tartalmak mára online könnyen elérhetővé váltak, s így ezek az intézmények a jövőben leginkább közösségformáló és -fejlesztő szerepet látnak majd el. Öszszességében valóban az várható, hogy a történelmi, művészettörténeti, természettudományos (vagy más) tankönyv gazdagabb vagy szerényebb, de többé-kevésbé egy kaptafára készült, háromdimenziós kiadásai helyett a múzeumok saját arculattal rendelkező, egyedi és karakteres helyé válnak, ahol az ember olyasmint kap, amit sehol másutt, és ahová ezért szívesen megy, akár többször is, akár rendszeresen is.

Ezt a tendenciát látva és elismerve arra kell gondolnunk, hogy a kismúzeumok felértékelődését hozza magával. Márpedig az egyházi múzeumok többsége kis stábbal és viszonylag kis épületben működő intézmény, a személyesség minden erényével és problémájával. A kismúzeumok számára sok szempontból eleve adott a közösségi helyé alakulás lehetősége, már csak az ideérkező egyházi kötődésű csoportok látogatása révén is. Itt a nagy feladat a kívülálló érdeklődők és a közömbös turisták megszólítása. A látogatóközpontoknak viszont az egyházi szervezésű csoportok jól felkészült tagjai számára kell olyan információsomagokat összegyűjteniük, amelyek speciálisan az adott helység egyháztörténetéhez, az adott gyűjtemény darabjaihoz kapcsolódnak.

Az időszaki kiállítások és egyéb programok megtervezésénél is figyelembe kell venni, hogy akármelyik célcsoportot szólítják meg a rendezvények, a közönség körében lesznek egészen más beállítottságú és kötődésű résztvevők is. Ha pedig a kínált program témájának kiválasztása és részleteinek kidolgozása nélkülözi azt a körültekintést, empátiát és intelligenciát, ami egy ilyen gyűjteményhez méltó, akkor nemcsak a múzeum, hanem az azt fenntartó egyház presztízse is csökken a közönség szemében. Nemcsak akkor tévesztettek célt a szervezők, ha a látogató azt meséli hazatérve, hogy unalmas volt a kiállítás, hanem akkor is, ha azzal megy haza, hogy a múzeumban ette a legjobbat az utóbbi időben.

Prékopa Ágnes

A szerző művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum munkatársa. Kutatási területe a 19–20. századi iparművészet.

A gondolkodás asztala

Kortárs művészet és egyházi gyűjtemények viszonyáról

A kortárs művészet gyűjteményezése és kiállítása ma világszerte a múzeumi boom egyik motorja. Szakmai szóhasználatban a terület nem általánosan a jelenben létrejövő műalkotásokat fedi le, hanem ezen az időbeli meghatározáson belül azokat, amelyek a korszellem jegyében születnek. A semleges „jelenkori” kategóriához képest tehát a „kortárs” művészet értékfogalom. Az ilyen alkotások kapcsolódása a jelenhez nagyon sokféle lehet. Reflektálhatnak mai társadalmi feszültségekre, az egyéni lét örök dilemmáira, a művészet mibenlétére, határaitra. E tematikus megközelítés mellett kortársiak lehetnek műfajukban, alkalmazott eljárásukban, technikájukban, anyagaikban. Kombinálhatják is e tematikus és műfaji kortárs jelleget és megannyi további opciót. Egyszersmind a kortárs művészettel szemben az is elvárás, hogy ne maradjon a pillanat foglya, ne csupán a mostani idősíkon nyerjen értelmet, ne merüljön ki aktuálpolitikai vagy dokumentációs hatásokban, hanem úgy építse be ezeket, hogy a jövő új időszetei, a maitól óhatatlanul is eltérő felfogású befogadói, művészetfogyasztói önmaguk számára új olvasatokkal is mozgósíthassák e műveket.

Az ilyen kortárs művészet határokat feszeget, a bevett válaszoktól elütő önvizsgálatra sarkall, egyént és közösséget egyaránt kizök kent a sémák-ból, kérdően néz a hagyományokra és azok rutin-szerű, rituális kereteire, s leginkább vitára szólít. Közönségétől nem igenlő nyugtázást, inkább diszkusszióra való hajlamot vár. Pontosan ezért ízesül egyre jobban a múzeumhoz. A múzeum intézménye ugyanis maga is eltávolodott a tudományos objektivitás pózától, s mára fórumként, többféle vélemény ütközőpontjaként határozza meg önmagát. A múzeum feladata egyre ritkábban az, hogy szakmai tényeket, erkölcsi igazságokat deklaráljon, inkább az, hogy minél sokrétűbb közönséget vonzzon be annak érdekében, hogy ők új szempontok szerint nézzenek világuk jelenségeire. Az ilyen nyitott múzeum szívesen használja a kortárs művészetet; ezért a kortársi alkotásokat, intervenciókat, kortárs művészek rendezéseit előszeretettel alkalmazzák nem erre szakosodott múzeumok is. És fordítva: minden intézménykritikai éle mellett a kortárs művészet készséggel bevonul a múzeumba, tudva azt is, hogy polgárpukkasztó installációival és performanszaival, a hagyományosabb társadalmi csoportokat provokáló megnyilvánulásaival olyan médiafigyelmet generál, amely alig árt, sőt ma inkább használ a múzeumnak. A két nagy intézmény – a múzeum és a kortárművészet, így egybeírva, mint art world, szcena – érdekszövetséget alkot, s eseti konfliktusoktól eltekintve egymást építi.

Veszprém, A 18.századi érseki palota a városban a Szentháromság téren.

Fotó: Kövesdi Róka Lajos

Ez a múzeumi szerep azonban távol áll a mai egyházi gyűjtemények többségétől, s így nyitott kérdés, milyen módokon kötődhetnek ezek a kortárs művészethez. Egyik lehetőség, ha egy egyházi gyűjtemény nem tartalmában, hanem csupán fenntartásában tekinti magát egyházinak. Pallérozott országokban egy nemzeti gyűjtemény sem kizárólag a nemzeti kultúrát, „a nemzet” kortárs művészetét képviseli, hanem szélesebben, határokon túlnyúlva merít, s nemzeti besorolását úgy értelmezi, hogy nem magángyűjtemény, hanem egy nemzet érdekében, a köz vizuális neveléséért, adófizetői pénzből tartják fenn. S pontosan ezért nem kizárólag a nemzeten belül születő kulturális javakat képviseli, hanem az egyetemes kultúrát teszi a nemzeti kulturális közvagyon részévé a gyűjtés által. Ugyanígy tekintheti egy egyházi gyűjtemény is küldetésének, hogy nem a szűken az egyházhoz köthető, hanem az univerzálisan értelmezett kultúrát reprezentálja, s ennek fejezeteként a kortárs művészetet, annak akár olyan pozícióit is, amelyek adott kérdéseket az egyházhoz képest más fényben állítanak be. Egy egyház ezzel nyitottságát, szellemi nagyvonalúságát, párbeszédképességét emelheti ki.

Hasonlóan elmondható, hogy a nyugat-európai nagyvárosok, fővárosok az önkormányzatuk által fenntartott és nevében is gyakran városi művészeti múzeumnak besorolt közgyűjteményeiket nem szűkítik az adott város művészeti életére, hiszen ez sem az ott lakókat, sem az oda látogatókat nem elégítené ki. Vagy az Észak-Amerikában olyan elterjedt egyetemi művészeti, régészeti, antropológiai és egyéb gyűjtemények is pont azzal szolgálnak a felsőoktatást, hogy széles horizonton gyűjtenek, nem az adott egyetemre szűkítve. Ezért univerzális egy jó universitas. Az igényes magángyűjtemények esetében is nyilvánvaló világszerte, hogy túllépnek a gyűjtő egyén távlatain. Egy érdemi gyűjtemény tehát csak fenntartóját, elnevezését tekintve állami/nemzeti/városi/egyetemi/magán- vagy éppen egyházi, s tudományos, köznevelési, reprezentációs, örökségmegőrző funkciójában minél átfogóbb.

Egy második megközelítésben ugyanez az érv alátámasztható a célközönség felől is. Az előző bekezdés döntően a fenntartó bölcsességére apellált, hogy intézménye (állam, egyetem, egyház) érdekeit ne a szűken vett értékek gyűjteményi reprezentációjával sulykolja, betonozza be, merevítse dogmává, hanem széles merítéssel a mindenkori „más” szempontokat s ezek fő artikulálójaként az univerzális kortárs művészetet is karolja fel, s ezáltal biztosítson tágabb érvényt, valós kontextust, nem szelektív hitelességet önnön intézményének, prioritásainak. Ez a megcélzott befogadók oldaláról is védhető. Ha egy állami gyűjtemény az ország lakosságát, egy egyetemi a hallgatóit, egy egyházi a hívőket úgy szeretné megszólítani, hogy azok ne kötelességgént, külsőséggént, hanem belső motivációból, visszatérően, szuverén szellemi partnerként jöjjenek a kiállításokra, akkor ugyanolyan élő, változó organizmusként érdemes önmagára tekintenie, ahogyan látogatói is hús-vér emberek, tele kételyekkel, változó világlátással, ellentmondásokkal, az új iránti kíváncsisággal. Az ember akkor érez magáénak egy múzeumot, ha az a szakmai sztenderdjei és a fenntartójából, jellegéből adódó küldetése mellett egyenlő mértékben figyelembe veszi a közönség igényeit, érdeklődését is. S erre a kortárs művészet az egyik legérzékenyebb antenna, amelynek bevonása bármely múzeum gyűjteményi és/vagy kiállítási munkájába talán a leginkább egyértelmű üzenet a látogatóknak, hogy igen, itt, ebben az intézményben ők, az őket foglalkoztató kérdések is számítanak.

Különösen így van ez, ha egy gyűjtemény nem csupán a meglévő, a fenntartójából, elnevezéséből adódó közönséget kívánja elérni, hanem újakat szeretne megszólítani. Egyházi gyűjtemények esetében ez két értelemben is igaz. Ha hívő családok új generációi, illetve a vallás iránt nyitott világiak számára is hitelesen, hihetően kívánják a hithez, transzcendenciához, a mindennapi lét apró-cseprő, e világi céljain túlmutató emberi, közösségi értékekhez, morális választásokhoz kapcsolódó megannyi dilemmát képviselni, akkor ilyen új célcsoportok eléréséhez már önmagában a nyitás jeleként s konkrétan felvetett kérdések révén egyaránt meghatározó gesztus lehet a kiállítás a kortárs művészet mellett. Sőt a meglévő nyáj megtartásához is nagyban hozzájárulhat, ha új társadalmi csoportok kezdenék elfogadni egy egyházi gyűjtemény tevékenységét releváns kulturális, tudományos, közbeszédbeli állásfoglalásként, hiszen gyakori

tapasztalat, hogy egy múzeum törzsközönségét az fordítja újra az intézmény felé, ha annak kiállításai más látogatókat megszólítva szélesebb érvényességre kezdenek igényt formálni. Amennyiben egy egyházi gyűjtemény szeretne magának ilyen tágabb érvényességet, akkor nyitottságát a jövő célcsoportjai tekintetében kézenfekvően mérhetné például azon, hogy nem felekezeti iskolákból jönnek-e a kiállításaira rendszeresen csoportok; a tanárok, szülők, diákok mind úgy érzik-e, hogy egy egyházi gyűjteménybe ugyanúgy érdemes, netán megkerülhetetlen elmenni, mint más múzeumokba, s ott indoktrináció nélkül, a világ komplexitásáról számukra is befogadható képet kapnak-e. Ezt nem fogja garantálni a kortárs művészet, de az adott gyűjteményben megjelenített számos kulturális kifejezésforma egyikeként jócskán elősegíthet egy ilyen közeledést, érzékenyítést.

Egy egyházi gyűjtemény ilyen fokozatos közeledése a kortárs művészet felé okos koncepció esetén bizonyos hívószavak mentén történik. Még a művészeti szakmúzeumok sem csak úgy általában a kortárs művészetet, hanem annak intézményenként eltérő irányait, területeit gyűjtik. Szakgyűjtemények – például egyházi gyűjtemények – esetében még inkább indokolt a szűkítés. Az egyetemesség igényét nem a mindent gyűjtés illúziója, eleve hiú ábrándja, hanem a jól megválasztott művek, azok megfelelő bemutatása s különösen a befogadásukat segítő múzeumpedagógiai programok szellemi horizontja fogja biztosítani. Egy egyházi gyűjtemény nyugodtan lehet érték-központú, még hozzá a saját értékeit centrumba állító a kortárs művészeti vételeiben, időszaki kiállításában, kortárs művészek helyspecifikus installációs felkéréseiben, és így tovább – csak ez semmilyen korlátozást ne jelentsen arra nézve, hogy az adott témát a kortárs művészet hogyan közelíti meg, dolgozza fel. Nem lehet tehát elvárni a kortárs művészettől, hogy egy (egyházi vagy akár nemzeti, ökológiai, gender- stb.) értéket, témát hirdessen, mechanikusan vizualizáljon, „ábrázoljon” – az ilyen alkotás csupán jelenkori lesz, de nem kortárs, és a fent leírt lehetséges pozitív nyitó üzenetekből semmit nem fog közvetíteni. A kortárs művészet melletti kiállítás annak a kockázatnak az elfogadásával jár, hogy az érvényes alkotások egy értéket, hagyományt, intézményi rendet megkérdőjeleznek, a gyenge pontjai felől is közelítenek meg, a vakfoltjait (is) fogják feltárni, s nem a bevett, szabályozott, engedélyezett, cenzúrázott formájában fogják képviselni, terjeszteni.

Ha egy egyházi gyűjtemény kész ezt elfogadni, akkor a kortárs nyitás révén a klasszikus művészeti anyagának történeti folytonosságát a jelenig kiterjesztheti, amint régi művészeti anyag vagy ahhoz kapcsolódás nélkül is, önmagában időszaki kiállítások révén a kortárs művészet új fénytöréseiben mutathatja meg a számára fontos témákat, értékeket. A kortárs művészet jelentős szelete, világszerte igen sok kortárs művész foglalkozik alkotásaiban az egyházak számára releváns kérdésekkel, gyakran ezeket az értékeket osztva, magukat hol az egyház részének vallva, hol vallás és hit tekintetében más, egyéni pozíciót elfoglalva, hol világiként definiálva. Ha egy egyházi gyűjtemény tolerálja ezt, nem önmagában ez alapján szelektál, a művektől nem értékek szolgai reklámozását várja el, hanem nyitott a reflektív nézőpontokra, akkor elsősorban érvényességet nyerhet a kortárs művészettől: a befogadók szélesebb köre fogja úgy érezni, hogy ezek a témák és értékek őt is érintik. Ez akkor működik, ha egy intézmény, állam, egyház, bármilyen autoritás elengedi azt az elvárását, hogy közvetlen ellenőrzést gyakoroljon az általa befogadott kulturális kifejezésformák – például a kortárs

Az érseki palota lépcsőháza. Fotó: Kövesdi Róka Lajos

művészet – üzenetei felett, s bízunk abban, hogy azok a témák, értékek, kérdések vannak olyan feszítőek, elemiek, az alkotók és a befogadók számára egyaránt égetőek, kihagyhatatlanok, hogy a művekben szublimálódó megjelenésük párbeszédet generáljon mai érvényességükről. Ezt lehet s ezt is kell elvárni a kortárs művészettől: helyezzen témákat a beszélgetés, a gondolkodás, a meditáció, a választás asztalára. A többit alkotóra és befogadóra kell hagyni.

Ébli Gábor

A szerző (1970) esztéta, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (MOME) Elméleti Intézetében tanít. *Múzeumánia – egy kulturális élménygyár európai modelljei* című könyve 2016 nyarán jelent meg a L'Harmattan Kiadónál.

A bollingeni torony

Tradíció, közösség, múzeum

Miért van szükség múzeumra, múzeumi kiállításra, miért van szüksége egy egyháznak múzeumi gyűjteményre és bemutatóhelyre? Micsoda ostoba kérdések ezek? – idehallani még a sarki fűszeres értetlenkedését is, akit pedig hidegen hagy minden magasrendű emberi megnyilatkozás, egyedül a csirkepörkölt, a hétvégi bajnoki meccs és a Dankó Rádió tudja elemelni a földtől, de lám-lám, még ő is érzékeli napjaink múzeumi konjunktúráját. Ostobának tűnő kérdések, de talán nem haszontalanok. Az evidenciák arra valóak, hogy időnként megcsipkedjük, felrázzuk, megforgassuk a kezünkben őket, hátha meglepetésekkel szolgálnak. Mert mi sem egyszerűbb, mint belefeledkezni a magától értetődő dolgok nyújtotta kényelembe.

A múzeumok a kultúra megkerülhetetlen bástyaivá váltak a felvilágosodás óta; bennük halmozódik fel, kerül rendszerezésre és interpretálásra az emberiség története. A modern ember vette a fáradságot, s energiát, pénzt nem kímélve olyan messzire merészkedett az elmúlt időben, amennyire csak lehetett. Eközben a távoli és a még távolabbi jövő sem kerülte el a figyelmét. (A jövő múzeuma kifejezés már nem csak a szűk szakma szótárában van jelen.) Mindebből még az is következhetne – igaz, nem mondjuk ki, hiszen a művelt ember kerüli az altáji vicceket az étkezőasztalnál –, hogy a felvilágosodás előtt élt eleinket valamiféle léhaság, érzéketlenség, igénytelenség jellemezte, már ami az elmúlt időt illeti, s megelégedtek a szellemükre roskadó jelennel. Hiszen hol vannak a múzeumaik (még ha a könyvtáraikat gondosan őrizték és csendben gyarapították is)? Hol van a letisztított, bizonyítottan értéket képviselő dolgok lajstroma és raktára? Hol a kíváncsiság, a tudás, a rend igénye? Hogy hol? Alighanem az erdőt eltakaró fa mögött. Paradox módon éppen a múzeumok – a történeti, a néprajzi, a művészeti stb. múzeumok – fogják megválaszolni a feltett kérdéseket és helyre tenni az über-szellemiséget. Az említett múzeumok sok más mellett arról is mesélnek, hogy a múzeumok előtti korokban élő emberek nagyon is karakteres képzetekkel bírtak a maguk mögött hagyott időről, a történelemről, a fontos történetekről, a tudásról, csak azok objektívizációi ahelyett, hogy vitrinek mögé kerültek volna, szerves részét képezték az életnek. Ez annak volt köszönhető, hogy az adott világ keretei között, illetve annak köszönhetően hatékonyabban működött a kulturális DNS: a tradíció (a szó eredeti jelentése 'átadás').

Miután az ember elszakadt a természettől, annak távolságát és mértéket a civilizáció jelölte ki, egyre nagyobb szüksége volt egy új életdimenzióra, amely nem más, mint a fizikai, biológiai élet minden területét körülölelő komplexum, a kultúra.

A kultúra stabilitásáért, kontinuumáért és elevenségéért a hagyomány, a tradíció a felelős, amely leginkább a biológiai fajok tudását szavatoló ösztönjelenséggel rokonítható. Ez a tudás minden egyed számára adott, és a saját szükségletei, igényei, adottságai szerint élhet vele. Ösztönök hiányában az egyedek védtelenek, tradíciók hiányában az ember, az emberi kultúra sérülékenyebbé válik. Nem arról van szó, hogy jelen kultúránk ne a tradíciók hálójában születne, de az tény, hogy tradíció tudatunk a korábbiakhoz képest tompább, kevésbé szervül a mindennapjainkhoz. Múzeumaink elvégzik az egyén és a társadalom amnéziaterápiáját, tájékozódási pontokat jelölnek ki, élményeket generálnak, de egyúttal fejet hajtanak a tradícióhoz fűződő egykor volt kapcsolatunk előtt. Ha ez nincs jelen egy kiállításban, akkor csak képmutató pöffeszkedést látni a felhalmozott kincsek fölött. A „láthatatlan múzeumok” idősza természetsszerűleg nélkülözötte akár a tettelegességig is fajuló vitákat egy múzeumépítés kapcsán – nem úgy például a Liget-projekt esetében –, de ez nem azt jelenti, hogy a tradíció alakváltozásai sokszor ne drámai, tragikus, traumatikus fejlemények következményei lennének.

Tradíció nélkül kisebb határfokkal mennek a dolgok előre, inkább csak döcögnek, vagy teljességgel üzemképtelenné válnak. A tradíció nem üzemanyag, inkább az alkatrészek közötti harmóniáért felelős motorolaj. Esterházy Péter mondta még tavaly a Margó irodalmi fesztiválon: ha egy lakatlan szigetre vetődne egy gyermek, s valami csoda folytán megtanulna írni, akkor sem lenne képes irodalmi művek létrehozására, mert nem lenne kézeben a legfőbb alkotói kulcs, a tradíció. Hogy csak két, nagyon kézenfekvő példát hozzak: miképpen születhetett volna meg James Joyce *Ulyssese* Homérosz *Odüsszeiája* vagy Esterházy *Estije* Kosztolányi *Esti Kornélja* nélkül? Azt hiszem, Esterházy hasonlatát nyugodtan kiterjeszthetjük a kultúra egészére. Az élő tradíció ad keretet az egyéni teremtő mozzanatnak, hogy a teremtett, ha arra érdemes, később maga is a tradíció részévé váljon. A kultúrán belül természetesen nemcsak a különböző művészeti ágak támaszkodnak a tradícióra, hanem az egész kulturális intézményrendszer, a tudomány, a vallás, ahogy a különböző dinamikájú kisebb és nagyobb emberi közösségek. Mert a tradíciónak nincs értelme közösség nélkül, ahogy egy vallási közösség sincs meg az egyén spirituális tapasztalatai nélkül. Ez az egyén pedig, ha keresztény, legalábbis Luther szerint, egyszerre szabad és egyszerre szolgál. „Nincs alávetve senkinek..., és alá van vetve mindenkinek.”

Az említett spirituális tapasztalatban is megvan ez a kettőség, hiszen az egyén joggal vélheti azt kizárólagosnak, másként pedig közös kincs, a Carl Gustav Jung által nevesített kollektív tudattalan egyik különös jelensége. A tradíció így is képes hatni, ilyen észrevétlen, titokzatos, misztikus módon is akár, s általa még a nem hívő ember számára is megadatik, hogy bizonyos pillanatokban az emberi szellem fölül magasodó kategóriával is találkozjon. A nagy svájci pszichiáter munkássága, amelyben tudományos eszközökkel igazolta az emberi élet és természet irracionális oldalát, aligha jöhetett volna létre, ha apja nem a svájci református egyház lelkesze lett volna, és nem Luther Bibliája jelentene számára az első olvasásélményeket. A vallásban is, még ha rigorózusabban konzervatív struktúra is, mint a művészetek, tetten érhető a tradícióhoz való változó viszony, a tradícióváltoztatás igénye. Gondoljunk megint csak Lutherre, aki bátor innovációval reformálta meg a kereszténységét. Búcsút mondott a katolikus egyház felépítményének, dogmáinak és liturgiájának. Búcsút mondott neki, de nem tekintette semmisnek, sőt abból táplálkozott, de tovább és távolabbra is nyúlt, egészen a tiszta forrásig; Luther az evangéliumokra hivatkozva építette fel rendszerét, s teremtett egy új vallási tradíciót. Pröhle Károly a *Luther Márton négy hitvallása* című kötet előszavában fel is teszi a kérdést vele kapcsolatban: konzervatív vagy forradalmi?

Pécs, Püspöki Palota, Titkos átjáró

Az Evangélikus Országos Múzeum hamarosan megújítva várja a közönséget. A vallások az egyházak és a híveik által igazolják a világ létezésének isteni eredetét és értelmét. Igazolnak és igazoltatva vannak. Amikor egy felekezet kilép a közösség biztonságát nyújtó teréből – hiszen nem élhet izoláltan, tanait meg kell osztani azokkal is, akik eddig nem értek hozzá –, több opció közül választhat. Missziót indíthat újtára, karitatív tevékenységeket folytathat, iskolát vagy múzeumot alapíthat. A művésznek is ki kell lépnie a műterméből, s legalább egy olyan galériát kell keresnie, ahová be is invitálják. De ma már ez sem elég. Még a szakmailag igazolt, nagy művészi teljesítmény láthatóvá tételéhez is perfekt infrastruktúrára, hatékony kommunikációs felületekre és minőségi edukációra van szükség. És ez vonatkozik a kultúra minden szereplőjére. Módszertani változtatásokat kell eszközölniük, ha részévé kívánnak lenni a globális forgatagnak.

Ha egy vallási közösség továbbéléséről, láthatóságáról van szó, akkor már nem elég a szószékről megfogalmazott direkt közlés. A társadalmi nyitásra alkalmas eszköz lehet a múzeum, ez a posztmodern kulturális-kommunikációs csomópont. Egyre több jó gyakorlat, példa áll a rendelkezésre, hogy egy múzeumban a látogatóval valami tevőleges, élményszerű dolog történjen, de az evangélikus múzeumban lehetőség van arra is, hogy ott találkozzanak egymással a különböző felekezetek tagjai, a teista az ateistával, a teológiában jártas a hitüggyekben képzetlennel. Amikor Luther törésre vitte a dolgot a pápával, akkor nemcsak a teológiai igazságok, a katolikus egyház képe, önképe izgatta, hanem a környezetében látható aktuális világ, a világ folyása, a világ változó rendje, mi több, a német polgárság érdekei. Éppen ezért lehet adekvát magatartás az evangélikus múzeum részéről, ha a vallási és egyházi tradíciók interpretálása mellett kurrens társadalmi-politikai témákat is felvet. Így bocsáthatja diskurzusra Európa második világháborút követő, az „örök béke” időszaka utáni sorsát, a továbbra is lezáratlan ügynökkérdést, a bevándorlókhoz, a migrációhoz való viszonyunkat, cselekvési lehetőségeinket.

Mindezeket azért említem, mert az evangélikusok már egy ideje párbeszédet folytatnak róluk. Nem vitás, nagy kihívást jelent a jogi kereteken belüli, humánus, a széles tömegek számára is érthető és vállalható válaszok megfogalmazása. Mindenesetre az egyházi, filozófiai, politikai tradíciók „olvasása” segítségünkre lehet a válaszadásban. A kortárs művészeti szcénában dolgozom. A hazai és külföldi művészek számtalan pontos, kritikus/önkritikus, hol érzelmes, hol felkavaró, máskor ironikus alkotással reflektálnak a világunkra. (Figyelmük nem kerüli el a vallási jelenségeket, a hitet, az egyházi működést sem.) De a művészeti kijelentések többnyire „házon belül” maradnak, ami nem csoda, hiszen ez az esztétikum egyik sajátossága: az immanencia. Az egyházak erkölcs- és magatartásformáló szerepe viszont még ma sem elhanyagolható. Egy múzeum jó társ lehet ebben a tevékenységben.

Bollingenben, a Zürichi-tó partján áll egy igen figyelemreméltó épület. Stílusát nehéz lenne meghatározni, de annyi bizonyos: jelentőségteljes. C. G. Jung, aki nemcsak az emberi lélekben s a tudomány világában tett jelentős expedíciókat, a kultúrák iránti vonzalma okán a föld sok országába eljutott. Mindezen tudások és élmények összegzéséként egy olyan kőépületet kívánt építeni a saját két kezével (sic!), amelynek tömbjét, belső tereit, auráját nem a pillanat, hanem az elmúlt időn átívelő emberi szellem, a mítoszok, az ősi emberi tapasztalatok formálták.

Mi más lenne a bollingeni torony üzenete, mint hogy csak a tradíciókkal együtt építhetjük fel önmagunkat?

Hemrik László

A szerző (1963) tanulmányait a JGYTF-en és az ELTE-PPK-n végezte, magyar-népművelés-múzeumpedagógus szakos tanár, a Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum múzeumpedagógiai osztályának vezetője. Óraadóként részt vesz az ELTE múzeumpedagógiai szaktanácsadó képzésben. Rendszeresen publikál glosszákat, kiállításrecenziókat, képzőművészeti és múzeumpedagógiai tanulmányokat. Balla András fotográfusról írt kismonográfiája 2011-ben jelent meg.

A mezei szil éve

Hidasi
Márk

„...Elült a szél s a büszke szil úgy állt:
legyőzte – mindörökre! – a halált...”
(Illyés Gyula)

Csendes létezésük mellett a fák önzetlenül elhalmoznak minket ajándékokkal. Csupán hiányuk némaságával is figyelmeztetnek minket, hogy próbáljuk meg rendbe hozni a természettel és általában a teremtettséggel való kapcsolatunkat.

Mozgalom a fákért

Az Országos Erdészeti Egyesület 1996 óta minden évben megszervezi *Az Év Fája mozgalmat*.¹ Az erdészek közönsége és a szakmán kívüli, érdeklődő közönség szavazással döntheti el egy hónap alatt, hogy ismeretterjesztés révén három versenyzésbe bocsátott őshonos fafaj közül az adott évben melyikkel ismerkedhessünk meg közelebbről. Tavaly a kocsányos tölgy éve volt, idén a *mezei szil* győzött 1531 szavazattal a fehér nyárral (994) és a virágos kőrissel (903) szemben.

Bemutatkozik a mezei szil

A faj tudományos latin nevét Linné rendszerében *Ulmus campestris* megjelöléssel találjuk. A szakirodalomban talán leggyakrabban használt elnevezés Philip Millertől származik: *Ulmus minor*. A mezei szil sajnos nem tartozik leggyakrabban látható fáink közé: köztudottan ritkán lehet vele találkozni. A múlt század elején az egész földrészen terjedő és második hullámban is visszatérő betegség, a szakirodalomban szilfavészként említett gombás fertőzés Európa-szerte megritkította populációját. Hazánkban pedig az erőltetett nyárasítás és korábban egy másik „szilfavész” okozott még jelentős kárt sziles erdeinknek. Átgondolatlan, „nagyüzemi” kitermelésével és elégetésével nyerték a kálium-karbonátot, népi nevén a hamuzsirt (vagy szalajkát). A hutákkal együtt sikerrel működő hamuzsírregetés a szappan, a salétrom és az üveg készítéséhez szolgáltatott Nyugat-Európában is jó hírű, tiszta alapanyagot. Erdőművelési szempontból azért szomorú az említett gazdasági siker, mert az exportra is termelő „ágazat” rengeteg fát igényelt. Társadalmi hasznát, a „foglalkoztatottságot” nem vitatjuk, mégis: az országos erdőterületből már csak alig harmad százaléknyi arányban részesedik ez a faj, és 2013-as statisztikák szerint a legtöbb szil Bács-Kiskun megyében található.² Hazánkban a 19. századra lett különlegesség, ritkán látható és nagy becsben tartott növényünk.

¹ http://www.oec.hu/ev_faja.

² <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/orsz/erdogazd12.pdf>.

A szil tipikus élőhelyéről a következőket olvassuk: az „ártér magasabb szintjein, ahová csak a nagyobb árvizek szállítanak finom hordalékot, iszapot, a vízi növénytársulások fejlődése a szil-köris-tölgy ligeterdőig jut el” (PÉCSI–SÁRFALVI 1960). A keményfás ártéri ligeterdőkben érezné magát otthon kocsányos tölgyek és magyar kőrisek között. A folyószabályozások óta jellemzően mégis inkább dombvidékeken található elszórtan, a gyertyános-kocsányos tölgyerdők elegyfajaként. Az ezredforduló utáni években készült MÉTA program az üde lombos erdők és a fényben gazdag tölgyesek és erdő–gyep mozaikok flóravilágában említi.³ Zárt, üde tölgyesekben is meglephetnek jelenlétükkel az Alföldön. A mezei szil az állandó tápanyagot biztosító, üledékes kőzetten képződötttagyagos talajt szereti.

Igénytelen fa: tűri az éghajlat szélsőségeit, de magasabb, hidegebb helyeken már nem él meg. Leginkább a meleg és a sok fény szükségessége számára. A vadkárók is kevésbé sújtják, ám lehulló lombja valaha jó takarmányként szolgált a kiterelt állatoknak. Jól viseli a szárazságot is, de éppen aszályos időszakokban fenyegetik leginkább betegségek. Fásszárú pionírként fontos szerepe lehet az újraerdősülés során átalakuló parlagokon.

Ma jellemzően peremhelyzetben él a mezei szil. Ha keressük, legkönnyebben lándzsás alakú, érdes tapintású, fűrészszelű leveléről ismerhető fel. Leveleit virágzást követően, április közepére növeszti: felső részük fényes, sötétzöld, fonákjuk világosabb. A laikust talán a cseresznyéére és a meggyére emlékeztetheti, a mezei szil levele azonban feltűnően aszimmetrikus. Hogy biztosabban felismerhessük, érdemes tanulmányozni az éger, a bükk és a gyertyán leveleit, hogy a közöttük észrevett különbségek is segíthessenek a meghatározásban. Kérge magában nem mindig meggyőző, hogy szilt látunk-e: fiatalkorában sima, fényes, idősebb korára repedezik meg, hosszanti barázdák, kiálló bordák jelzik korosodását. Húsos soméra kissé emlékeztető, de sötétvöröses, tömött csomókban ülő virága március–áprilisban nyílik. Lependékes termései kora ősszel világosbarnával színezik koronáját, majd tömegesen lehullanak. Más fa árnyékolása nélkül boltozatos, ovális koronát növeszt, ágrendszere a törzs alacsonyabb részéről villás alakban tör felfelé, öregkorára pedig egyes ágak bókolva lehajlanak. A mezei szil akár 30 m magasra is meg tud nőni. Lombozata csak időskorában szigeteli el a fényt a gypszint vadvirágai elől. Mostohább körülmények között, például árnyékban és homokon inkább nagyobb cserjeként fedezhetjük fel.

A szil továbbélése

Fájával szívesen dolgoznak asztalosok, esztergályosok, kádárok és ácsok. Tartós bútorok, parketták, lépcsők, vízi sporteszközök, játékok, alkatrészek, borászati kellékek készülnek belőle. Jól megmunkálható a népi fafaragó művészek számára is. Már kitermelése előtt elhalt belső részének, gesztjének színe a galagonyáéra hasonlít vörösesbarnás árnyalatával. Bár mézet nem ad nekünk, mint a szelídgesztenye és a hárs, virágpóra miatt fontos méhlegelő és egyben nyersanyag a méhészeknek: hánccsának rostjából méhkas építhető. Faipari jelentőségéről egyelőre mégsem beszélhetünk, mert a közelmúlt eszméléséből éppen a szil gyarapítását tűzik ki célként erdőgazdálkodási koncepcióval – addig energiahordozóként sem gondolhatunk rá, egyébként kitűnő tüzelő lenne. A 19. és 20. század fordulóján élt erdész, Simonkai Lajos írta: „A magyar erdész jól ösmeri a szilfát mint hasznófát; jól tudja, hogy a szilfák, legalább a nálunk őshonosak, kedvező talajviszonyok mellett gyorsan növekedő, sok faanyagot termő fák.” Sőt úgy folytatja, hogy maga „erejéből is biztosan és bőven szaporodhatik [...] a szilfa; könnyebben és bővebben, mint a tölgyfa” (SIMONKAI 1898).

³ A MÉTA Program (Magyarország Élőhelyeinek Térképi Adatbázisa) hivatalos oldala: novenyzetiterkep.hu.

Szil szavunk

A fajt jelölő szavunk olyannyira fontos nyelvi és történelmi emlékünknél, hogy „az ősi finnugor-indoeurópai kapcsolatok bizonyítéka lehet [...] A szil az egyetlen olyan lombhullató fa, melynek eredete teljes bizonyossággal feltehető a finnugor alapnyelv korára.” (ZAI CZ 2006) A *Növénynevek enciklopédiája* bővebben kifejti, hogy „mivel a régi növénynevet eredeti jelentésében csak a szilfát ismerő területeken lehetett megőrizni, a szil finnugor eredetének jelentősége van az őshazakutatásban, a régi szálláshelyek fekvésének meghatározásában” (RÁCZ 2010). A tudomány ismeri a magyar szónak cseremis, mordvin és finn megfelelőit. Nem csak a történelmi eredet kutatásában, származásunk felderítésében fontos emlékünknél. Földrajzi közneveink gyűjtéseiben feltűnően gyakoriak egyrészt a lakatlan határrészeket, dűlőket megnevező *szilfái*, *szijfái*, *szilfák*, *szifás*, *szijfás*, *szilos*, *szilfás* nyelvemlékek. Másrészt pedig a szillel bizonyított kapcsolatot mutató településképző szavakat, folyóvizeket és tájakat, sőt családneveket is hosszan sorolhatnánk: *Szilágyság*, *Szily*, *Szili*, *Szilasi*, *Szilágyi*, *Szilágy* (Baranya), *Szilágy megye*, *Szilas* (patak és Mezőszilas), és *-szil* utótaggal is képeztek helységneveket (Somogyszil). Nyelvemlékeink egészen 1015-től tanúskodnak arról, hogy már korán magyarul kereszteltük el a fajt. 1055-ben a *Tihanyi alapítólevél* is megemlíti, azt követően pedig szótárakban, botanikai forrásokban követhető a szó írásbeli formálódása, mígnem a mai szil alak véglegesül. A nép *venic*, *szúnyogfa* névvel is ismeri a szilt, ám előbbi a tudomány különálló fajként tartja számon. JANKOVICS Marcell szerint a szil szót kapcsolatba hozták etimológiai szempontból a szül szóval is (1998): a római mitológiában Juno fája, de az igével való rokonsága nem bizonyítható.

Kapcsolatok Európával

A rendszertani latin *Ulmus* elnevezéssel rokon a német *die Ulme* és az angol *elm*. Ha germán, szláv és újlatin kapcsolatokat nyelvészeti utakon nem is találunk Európával, ökológiai, természetföldrajzi és művelődéstörténeti vonatkozásban annál inkább. Jóllehet kedves származástörténeti emlékeink miatt kissé sajátunkénak érezhetjük a szilt, valójában szerte Európában, a mérsékelt és melegebb éghajlati területeken, változatos élőhelyeken jelen lévő és a népek által régóta megbecsült fáról van szó: a természetes növényzet már felsorolt tipikus élőhelyeinek megritkult képviselője egészen a Közel-Keletig – de a Szentírás nem említi.

Az ókori és középkori emberek is jól ismerték. Szerepelt a görögök dionizikus kultuszának „kelléktárában”. Az ünneplésre készülők a szőlőt szilfára futtatták fel (a szőlő eredendően erdei kúszónövény!), és a rómaiak is támasztékként használták a szőlőművelésben. Tudunk róla, hogy a görögök Hermésznek és az elesett hősök emlékének tiszteletét kötötték a szilhez, továbbá az ítélet, ítélezés képzele is erősen hozzákapcsolódott. Arról is maradtak forrásaink, hogy Franciaország déli részén ígét hirdettek és ítétek árnyékot adó ágai alatt. A hitvilágban keletkező

képzetek eredete nyilván „funkcionális” mozzanatokkal magyarázható: Hermész gyülekezete, vagyis az úton levők, tolvajok, kereskedők, és a szintén mediterrán területen hosszú prédikációt hallgató közösség – egyéb terebélyes lombhullató faj híján – a szilek óvo árnyékába húzódhattak a tűző napsütés elől.

Ismerünk továbbá a népi hagyományokból szilhez kötődő gyógyító praktikákat. Hazánkban is felfedezték fertőtlenítő, nyugtató, tápláló, könnyen emészthető tulajdonságait: örlemény formájában tejjel vagy vízben keverve csecsemők és betegek kímélő tápláléka volt. A mai természetes gyógyítás gyakorlatában *Ulmi cortex* tudományos névvel szerepel. Végül egy régi ötletes élelmiszer-tartósítási módszert is megemlítünk: a vízben áztatott szilkéregbe tekert hús hosszabb ideig romlatlanul tárolható.

Nevezetes szilfák

Tudunk nevezetes szilfákról, sőt emlékfákról is, amelyeknek jórészt sajnos már csak egykori helyét találjuk. Rákócziét a Balaton keleti szélénél, Béri-Balogh Ádámét Szekszárd Csatár nevű városrészén, közel egy kávézóhoz

a bátaszéki országút mellett. A Margit-sziget élővilágáról készült kutatásban olvasható, hogy „a mezei szil legidősebb példányai a Casinó feletti területen fordultak elő, de az 1900-as évek vége felé a »szilfávesz« betegségől fokozatosan kipusztultak. Az utolsó példányokat az 1960-as években vágták ki. Borostyánnal befuttatott tuskó- és törzsmaradványuk éveken át őrizte emléküket.” (BERCSEK 2012) Maga Arany János is láthatta még az említett szileket, miután a szigetre költözött. Az említett jeles fák emlékét a tuskók konzerválásával, helyükre tett emléktáblákkal őrzik. Szerencsére nem egy fénykép is megőrkítette például a Rákóczi-fát Balatonakarattyán.

Arborétumok felügyelt gyűjteményén kívül a természetvédelmi hatóságok és a helyi önkormányzatok közös, hivatalos oltalommal őrzik a településeken megmaradt, egészséges mezei szileket: Balatonfüreden egy iskola ud-

varán, Karcagon egy temető mellett található fát, Örkényen az Erzsébet királyné tiszteletére ültetett emlékfákat, és Dunaújvárosban közparkban kettőt is.

PÓSFAL György (2005) és a dendromania.hu oldal óriásfákat rendszerező gyűjtése szerint jelentős szileket jellemzően Tolna és Somogy megye folyó menti erdőségében találtak. A Dráva és a Duna fokozottan védett árterében (például a Gemencben, a nemzeti park területén) fejlődtek hatalmas, 400 cm-nél nagyobb törzskörmértű fák. Mezei szilfák országunk lakott részein Kisgörcbön, Vácraátóton, Csákváron, Nagyvátyon, Fenékpusztán, Szönyben nőttek hatalmasra: valamennyien szintén 400 cm feletti adatokkal.

Szilfát a templomkertekbe?

Hogy őshonos fajjunk, a szil mennyire alkalmas arra, hogy közparkok, magánudvarok és templomok kertjének kedves díszje lehessen: vitatható. Több szempont szerint lehet dönteni bizonyos kompromisszumok elfogadásával. A szilfavész komoly veszélyt jelenthet ma is a faj egyedeire. Ha mégis megpróbáljuk nevelni, érdemes erdészettől beszerezni magoncokat, csemetéket, mert a kertészeti kereskedések, faiskolák, dísznövénylerakatok nem mindig bővelkednek őshonos fajok teljes kínálatával. Mag csíráztatásával is próbálkozhatunk. Első évtizedeiben igen gyorsan nő, ebben hasonlít a hársra és a juharra. Akora tavaszi hónapokban mégis kíméletesebb az allergiások számára. Nem okoz magában kellemetlen pollenkoncentrációt: hivatalos közegészségügyi felmérésekben gyengén allergén kategóriában szerepel. Tudatos rendezéssel a beültetésre alkalmas parókia udvarának ékessége lehet rövidebb időn belül, mintegy ellenpontja lehet a puhafás, barkás virágzatú fajoknak, a nyárnak, a nyírnek és a fűznek, valamint a szintén közismert örökzöldeknek. A szil nem igényel sok törődést. Egyedül az árnyékolást nem viseli jól, ültessük a lehető leginkább napfényes helyre. Tavaszi fagyok is kevésbé ártanak neki. Ősszel a tölgyek rozsdabarnaságát, a fenyő és a tiszafa örökzöldjét, a vadszőlő világító vörösét szépen kiegészíti élénk sárga leveleivel.

Turistaként, utazóként, kertészkedőként, parkok visszatérő vendégeként a magunk lehetőségei szerint őrizzük meg emlékeinkben és óvjuk a mezei szilt nemes, de veszélyeztetett növényként.

Hivatkozott művek

- BERCSEK Péter 2012. *Mesélnek a Margitszigeti fák*. Szerzői magánkiadás. Web: <http://mek.oszk.hu/12300/12334/12334.pdf>.
- ILLYÉS Gyula 1993. A szil s a szél. In: *Összegyűjtött versei*. Szépirodalmi, Budapest, 1993. Web: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=906&secId=85662>.
- JANKOVICS Marcell 1998. *Afa mitológiája*. Csokonai, Debrecen. Web: mek.oszk.hu/05000/05091/.
- PÉCSI Márton – SÁRFALVI Béla 1960. *Magyarország földrajza*. Akadémiai, Budapest.
- PÓSFAI György 2005. *Magyarország legnagyobb fái*. Alexandra, Pécs. Web: [http://www.dendromania.hu/index.php?old=falistak&nemzetseg=ULMUS\(SZIL\)](http://www.dendromania.hu/index.php?old=falistak&nemzetseg=ULMUS(SZIL)).
- RÁCZ János 2010. *Növénynevek enciklopédiája. Az elnevezések eredete, a növények kultúrtörténete és élettani hatása*. Tinta, Budapest. (A magyar nyelv kézikönyvei XIX.)
- SIMONKAI Lajos 1898. A hazánkban termő szilfa-félékről. *Természettudományi Közlöny*, 30. évf. 341. sz. Web: http://epa.oszk.hu/02100/02181/00340/pdf/EPA02181_Termeszettudomanyi_kozlony_1898_046-050.pdf.
- ZAICZ Gábor (főszerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta, Budapest.

Hidasi Márk 2007-ben végzett a Petőfi Sándor Evangélikus Gimnáziumban. 2008 és 2012 között az Evangélikus Hittudományi Egyetem hallgatója volt. Amatőr teológus, szabadidejében teológiai, kulturális és helytörténeti témájú írások és interjúk készítésével foglalkozik.

Keserű Makszim lidérces útja

SPIRÓ György: *Diavolina*. Magvető, Budapest, 2015.

Szétnyílik a súlyos, vörös függöny, és ebből a kegyes pillanatnyi résből kilép egy hatalmas hernyóbajszú alak, tartása határozott és a környezetbe illően színpadias. A világirodalmi panoptikumából lehet ismert sokak számára a jellegzetes arc – ő Alekszej Makszimovics Peskov, művésznevén Maxim Gorkij, az orosz irodalom realista korszakának egyik utolsó alkotója. Az eddig leírt kép Spiró György 2015-ös *Diavolina* című regényének borítóján látható. A címben megjelölt cseléd, Olimpiada Csertkova (valós személy) elbeszéléséből követhetjük nyomon az író utolsó bő harminc évét. A cseléd lányból orvosná lett nő később Gorkij ápolójaként kapott munkát; közben beleszeretett az íróba, a *Diavolina* becenevet is tőle kapta, mely név az ördög nőnemű megfelelőjét takarja. A szocialista rezsim idejében járunk, tehát a Spiró-féle (irodalom)történeti regény panorámaképet adhat a korról, annak összefüggéseiről, felépítéséről és mozgatórugóiról, miközben a cseléd lány naplóján keresztül egy világhírű orosz író élete és annak személyes nézőpontú vetülete kapcsolódik össze.

A vékonyka, mindössze alig kétszáz oldalas regény poétikai iránya viszont problematikusnak látszik. Irodalomtörténetről vagy történelemről van szó? Tényeken alapuló próza ez, vagy inkább személyes benyomásokon alapuló memoár? Gorkij élete, pontosabban Spiró Gorkij-regénye kétszférelenül összefonódik a történelemmel. Ha azt a némiképp elavult történelemszemléletet vesszük alapul, amely szerint a tudomány tárgyát a politikai és a katonai akciók képezik, akkor nem feltétlenül beszélhetünk történelemről, de egy modernebb felfogás felől viszont igen, amely szerint a történelem tárgya kibővíthető, beletartoznak a hétköznapok dokumentumai, tárgyai és az egyszerű ember emlékezete is az adott korról.

Diavolina mint cseléd lány/szerető/elbeszélő az utóbbi erősíti. A cím is azt sugallja, hogy a középpontban a női narrátor áll, kinek szubjektív látásmódján át ismerhetjük meg a történelem másik oldalát: egy a szovjet világ struktúráján belüli alternatív konstrukciót, amely mikrotörténetekkel dúsítja fel a kollektív emlékezet hiatusait. A regény azonban teljes mértékben ellentmond mindezeknek a következtetéseknek. A tények, események, személyek és ok-okozatok töméntelen felsorakoztatása ez a rövidke írás, *Diavolina* személyes emlékezete és nyelvezte pedig már-már olyan, mint egy történelemkönyvé, hiányzik belőle az intim közelség. (Hideg állítások halmazával szembesülünk csak: „Éjszaka sírtam”, „Nekem rosszul esett...” stb.) Spiró György olyan szikár és szenttelen szeretőt kreált meg, aki aligha válthat ki az olvasóból bármiféle szimpátiát. Az írói intenció

felől csak találgathatunk. Az elbeszélőre cselédként ragadhatott a szolgálalkúság, a szűkszavú reflektálatlanság, ezért inkább illemtudóan háttérbe vonul?

Diavolina Gorkij iránt érzett szerelmének ugyan csak „gátat szab” a visszafogott stílus. A közöttük lévő kapcsolat jellegére nyelvi az Alekszej megnevezéssel próbál utalni a szöveg, viszont semmilyen epizód, explicit jelentés nem képi meg a bensőséges viszonyt. Természetesen a hosszú, végtelennek tűnő ápolói szolgálat beszédes lehet, hiszen Alekszej haláláig kitart, ilyen mértékű önfeladást pedig csakis egy mély érzelm képes életben tartani. Ezzel ellentétben Gorkij inkább bizalmas ápolót lát benne, aki megakadályozza, hogy az állam által kirendelt dilettáns orvosok megöljék. Az írónak egyébként három felesége volt, *Diavolina* az egyiknek volt a cselédje, így került közel hozzá, de hiányzó lélekrajz nélkül ezek a tények és az esetleges feszültségek teljesen elsikkadnak. A figurák csak említés szintjén jelennek meg, nevük sokszor üresen cseng az

olvasó számára, egy-két szavas jellemzésen kívül nem kapunk többet, emiatt karakterük kidolgozatlan marad. Minden szereplő valamilyen formában kapcsolódik az állami gépezethez, és semmirekellő élősködőként attól retteg, hogy mikor kerül valamelyik Gulágba. Diabolina tűnik a legjózanabbnak Gorkij mellett, bár ő sem kivétel, hiszen áttételesen ő is fontos személy, mert valahogy egyben kell tartania a szovjet propaganda fő emberét. Ez a fajta összefogás, összetartás, a kronológiai pontosság, szigorú rendszeresség jellemzi az elbeszélés jellegét is.

A regény fő csapásirányát nehéz tehát megtalálni. A fókusz talán Maxim Gorkijtól, azaz Alekszej Makszimovics Peskovtól egy karnyújtásnyira lehet megtalálni, mert ő maga kissé homályban marad. Ennek ellenére betekintést kaphatunk abba, hogy egy alkotó személyiség hogyan próbál érvényre jutni egy ilyen társadalmi környezetben, hogy egy tehetséges és befolyásos személy mit tehet egy álságos és hazug rendszerben. Ahogy a magyar alkotók is megszenvedték az ötvenes évek után azt a választást, hogy a „három T” kategóriájából melyikbe kívánnak tartozni (vagy melyikbe kényszerülnek akarataikon kívül), úgy Gorkijnak is ezt kellett tennie. Az ő döntése az volt, hogy nem magát mentette, hanem felismerte azt a tényt, hogy órá szüksége van a szovjet államnak, ahogyan neki is arra, hogy kapcsolatait arra használhassa, hogy a Leninnel és Sztálinnal folytatott levelezései során embereket mentsen meg a kivégzéstől vagy a munkatáborától. Legalábbis a regény egy ilyen Gorkijt mutat meg – amelynek relevanciáját nem tisztünk vitatni –, és alighanem ez a filantróp mozzanat és tulajdonság lesz a leghangsúlyosabb Spiró művében, amely túlmutat az orosz író irodalmi munkásságán.

Gorkij a mindent eltakaró vörös függöny kegyeltje volt, kinek néha megadatott az el-ellibbenő bársony mögül kibújni, hogy el/kijátssza a politikai manővereket, de ez is csak mint póz nyilvánulhatott meg, amelynek eredménye kétes megítélés volt a nagyközönség és kortársai részéről. Kétszínűsége sokakat megtévesztett, még a hozzá közel állók sem voltak biztosak a tettei mögött rejlő motivációkban, jórészt egész életét betöltötte ez a túlélő ösztönre emlékeztető alakosodás. A lenini és később a

sztalini rendszer saját kitüntetett írójának tekintette Gorkijt mint a nép fiát, aki tudja, hogy mit rejt az orosz lélek. Ám ez a kiváltság egyben terhes közelséget is jelentett az író számára; a családján kívül szó szerint a szocializmus csatlósaival, bérenceivel kellett megosztania az otthonát és életének nagy részét. Ahogy a regény írja, nem egyszer kellett a betegeskedő Gorkijnak a részeges Sztálint a barátaival együtt vendégül látni az éjszaka közepén, amit mindig higgadtan tudott kezelni, miközben folyton azon járt az esze, hogyan tudna minél több ember megmenteni a munkatáborokból. A valódi és a művésznév mögött két különböző identitás állt, két különböző elvvel: „Az a bizonyos Makszim Gorkij szellemi jelenség volt a számára, lidérc, elvonatkoztatás, amihez Alekszejt voltaképpen semmi sem kötötte. Amit Gorkij csinált, azért Peskov nem volt felelős. A kritikát nem tűrte, Peskovként hallgatta türelmetlenül, neki ahhoz semmi köze, amit Gorkij művelt” – Diabolina ekképp magyarázza Gorkij életvitelét.

A társadalmi berendezkedés a magyar közönség számára ismert, sokan a saját bőrükön tapasztalhatták az elnyomó rendszerek hatását, de mondhat-e ez a mű újat a számunkra? Emiatt kérdéses a regény időszerűsége, hogy mennyire tud bekapcsolódni a szocialista világról alkotott diskurzusba. A diktatúrák megteremtik a maga gonoszait, aljasaikat, hitványait és talpnyalóikat. Ismeretes az is, hogy a különböző szocialista állami gépezetek az értelmiségieket kifejezetten nem szívték; okkal vagy ok nélkül kivégeztek veszélyes véleményformálónak tekintett embereket. Nem akarok érzéketlennek tűnni, de egy lista a kegyetlenségről nem ébreszti fel az empátiámat egy terror áldozatai felé. Az orosz író tettei is leltárszerűen vannak felsorolva – néhol anekdotikusan adagolva –, így nincs meg a lehetőség az elidőzésre, ami megnehezíti a beleélés aktusát. Egy nagyregény nyugodtabb történetvezetésében talán jobban elfértek volna Diabolina történetei. Mintha sietne a szöveg, bekezdésenként ugrál eseményről eseményre. A cseléd lányból lett író szerető tényleg szerethette Gorkijt, de hogy erről a kapcsolatról így kellene mesélnie, ebben már nem vagyok biztos.

Theisz Gábor

A fák lüktető szíve

GYÖRFFY Ákos: *A hegyi füzet*. Magvető, Budapest, 2016.

Szavak, folyamok, valahonnan a Börzsöny szívéből. Lágú csobogás, olykor az áradás ritmusának ereje ragadja magával az olvasót. Bóklászunk, azaz alig tudatosan ereszkedünk rá a Györffy által kitaposott erdei utakra. Mégis, a határozatlanság, a szavak által jelölt tartalmak homályosságának ellenére és e homályosság által sugallt magányérzet mellett is van vezetőnk. Valaki, aki elindult, kifelé és befelé. Erre járt, jelen volt egyszer: „A nincs a legerősebb jelenlét.” (74. o.)

Györffy Ákos *A hegyi füzet* című kötetének egyes szám első személyű beszédmódja a lírai én belső monológját, önmagának feltett kérdéseit, kételyeit és tapasztalatait artikulálja. A lírai beszéd mint folyam elemi erővel hat az olvasóra, valamilyen módon a tudatalatti és az emlékek működésének mechanizmusára irányítja a figyelmet. Az egymástól csillaggal elhatárolt, cím és dátum nélküli szövegcsoportok (naplóbejegyzések) az énhez való közeledésnek vagy éppen az éntől való távolság realizálódásának momentumaiként foghatók föl; olyan súllyal rendelkező pillanatok lenyomataiként, amelyek valamiképpen a beleereszkedés, az alámerülés dinamikáját őrzik.¹ Az írás folyamatához, ahogyan a kötet lírai éneje reflektál rá, az önmagához való közelebb kerülés lehetőségének gondolata tapad: „Alszik bennem valaki, aki valóban keresztény. Alszik bennem a lélek. Ez a titokzatos idegen csak

ritkán, pillanatokra tér magához. (...) Soha nem érdekelt más, mint ez az ismeretlen részem. Sokáig azt hittem, az írás elvezethet hozzá (...). Azt hiszem, ebben tévedtem. (...) Viszont egyet s mászt azért mégis az íráson keresztül tudtam meg a természetéről.” (46–47. o.) Az írás tehát a kötet beszélője számára lehetőség, az önazonosság megtalálásának kulcsa, a visszatalálásé egy elfelejtett jelenbe, amelynek emléktöredékei alkotják saját lelkének erdejét.

Az íráson keresztül felmerülő közelség és távolság, jelenlét és hiány, kint és bent problematikája azonban az írásban jelen lévő eredendő széttartás és törés tapasztalatára mutathat rá. Arra az alapvető eseményre reflektálnak tehát a lírai elbeszélő mondatai, amely az írás során újra és újra megtörténik: az önmagához való közelebb kerülés, a kötetben számtalanszor megnevezett gyerekkor alapélményéhez (vö. pl. 13–14. o.) való visszatalálás helyett a folyamatos elkülönülés és fragmentáltság lesz az alaptapasztalat. Az írás mindig csak másodlagos lehet a megélt tapasztalattal szemben, amely így csupán a kezdet töredékeit képes újra és újra egymás mellé rakosgatni.

Amennyire azonban az írás a jelenlét megtalálására tett kísérlet, és így egyfajta befelé tartó mozgást köthetünk hozzá, a kötet tanúsága szerint éppen annyira társítható az írási folyamathoz az eltávolodás és kilépés is. Györffy kísérlete, hogy egy szemléletben láttassa a befelé és kifelé tartó mozgásirányokat, a szöveg „hullámlását” eredményezi, amellyel egyszerre bizonytalanítja el az olvasót, és vezeti egy régóta ismerős terepre. A bizonytalanságnak és az ettől való félelemnek, valamint a vonzódásnak egyidejű tapasztalata erős kötetszervező elem.² A jelenlét megtalálásáról

¹ „Amiről én beszélek, az a létezésnek olyan kitüntetett pillanata, olyan intenzív meg- és átélése az adott helynek és helyzetnek, amely messze előresugárzik az időben. Az ilyen pillanatok az időtlenség élményével ajándékoznak meg, egy világon kívüli pont ígéréstével, akár a gyermekkor előtti emlékek.” (63. o.)

² „A csend elviselésére való képtelenség. Holott azt beszélem be magamnak, hogy épp ezt a csendet kerestem mindig. Csakhogy

és elvesztéséről beszélhetünk tehát, ahogyan erről a következő sorok is tanúskodnak: „... sokáig feltett szándékom volt tényleg kiírni magam a világból. Hogy az írás által ne legyek jelen. Amíg írok, ne itt legyek. El innen, ezt viszont csak írás közben, nagyon ritkán sikerült elérni.” (48. o.) Az írás ilyen értelemben bevezet, de el is határol, a fent említett törés tapasztalatát ezen sorokban is érzékelhetjük, hiszen mintha éppen a világból való kilépés és az attól való eltávolodás jelenthetné az önmagára találás egyetlen lehetőségét a szerző számára.³ Többről van tehát szó, mint írói „menekülésről”, a saját fantázia által teremtett világ belakásáról: annak a tudatosítása rögzül a kötetben, hogy az ember szüntelenül a kint és bent feszültségében kénytelen létezni; hogy amit önmagában érzékel, az sokszor valóságosabb, mint az őt körülvevő fizikai világ. Illetve a természetnek és a léleknek egyfajta összekapcsolódása érhető tetten a Győrffy-sorokban, a természetrajz sokszor a lélek ösvényeinek feltárásához segít hozzá.⁴

Az írói pozíció rögzítése a „hegyi füzet” megtalálásához kapcsolódik, illetve a saját térbeli helyzet iránt érzett kételyhez: „Megkezdem ezt a füzetet. (...) Enyhe feszültség bennem, hogy nem lehetnék itt, hogy nem volna szabad itt lennem, mert nem az *enyém* a ház. Nem tudom, kié.” (7. o.) A kötet kezdő sorai így voltaképpen magának az írás gesztusának megkérdőjelezéseként is értelmezhetők. Egy szelíd „eltulajdonításnak” lehetünk szemtanúi, még akkor is, ha a ház és benne a füzet nem tudjuk, kié, jobbára senkié sem. Mégis, a kurzívval hangsúlyossá tett birtokos névmás a tulajdonlás visz-

mindig kívül, kívül kutattam utána, ezekben az erdőkben és ezekben a hegyekben, néha más, távoli erdőkben. (...) hiába vesz körül elemi, időtlen csend, ami persze nem az, sokkal inkább folyamatos zsongás és hullámzás, hiába mindez, ha közben a lélek sebzett és zavarodott, kétségbeesett és türelmetlen. Csak hiányokat érzékel, vágyódik valami után, kutat szünet nélkül. Íme, itt vagy, ezt akartad. (...) Így válik egy dombtető elviselhetlenné, miközben folyamatosan vonz. Így válik az örület terepévé, miközben a tisztánlátás rejtett helyszíne lehetne.” (31. o.)

³ „Ebből a világból kiűt tényleg csak befelé vezet...” (41. o.)

⁴ „...sokat gondolkodom a természetről, ami azt jelenti (...), hogy magamat vizsgálom.” (22. o.)

szavonásaként jelenik meg, amely gesztus az egész kötet tárgyakhoz, személyekhez, természethez való alapvető viszonyulását is meghatározza.

A megtalált ház és füzet, amely majd az írás színterévé és lehetőségévé válik, éppen a megtaláltság folytán lehet az egyetlen hely, ahol a lírai beszélő átadhatja önmagát az emlékek és képek lélekből feltörő áradatának. „Azért kezdek írni ebbe az ismeretlen tulajdonos által itt hagyott, világoskék fedelű füzetbe, hogy megpróbáljak rájönni arra, mit keresek itt. És ezzel együtt persze arra is, miért kerestem egész életemben az ehhez hasonló helyeket. (...) Ez a ház az elképzelt életem egyik helyszíne.” (7. o.) A megtalálás újabb keresésre ösztönöz, valójában ez indítja be az egész kötetben végighúzódo keresés- és emlékezésproblematikát. A ház éppen ennek a kutatásnak a szimbolikus terévé is válik: az erdő mélyén – amelyről a lírai én később megjegyzi, hogy tudatlanjának képe (66. o.) – egy üresen hagyott faház, amely látszólag térhez és időhöz kötött, mégis kívül áll ezeken.

A ház szimbolikus voltát erősíti a tájra való reflexió, amely a lírai én tanúsága szerint megkülönböztethetetlen önmagától. „Ez a ház, mint egy fiktív élet helyszíne. Ez az erdő itt körös-körül, mint egy fiktív élet grandiózus színpada. Az egész elképzelt életem ebben a zárt erdőtömbben, amit Börzsönynek hívnak. A Börzsöny mint egy elképzelt élet helyszíne.” (9. o.) És tovább: „A Börzsöny térbeli elrendezése olyan mélyen belém ivódott, hogy olykor nem tudom megkülönböztetni magam tőle.” (12–13. o.) Ebben a tájban, térben találjuk valahol az elhagyatott házat, amely így, ahogyan korábban láttuk, kitüntetett pontja lesz az egész kötetnek. Centrum, és mégsem az, ahogyan a beszélő sugallja: „mindenben középpont van” (40. o.), azaz: egyedül „*az egész atmoszférája*” létezik. Az az egység tehát, amely a gyerekkorban még átélhető, és amelyet az ember folyamatosan elfelejt. (Itt válik kiélezetté tehát a Győrffy-kötet emlékezetproblematikája, hiszen a lírai én egy olyan tapasztalathoz próbál meg visszatérni az emlékezés által is, amely valamiképpen már kitörlődött az emberi lélekből és tudatból; ezáltal érthetjük meg a fragmentáltságból fakadó fájdalmat, amely a kötet alaphangvételét határozza meg.)

A ház szimbolikus hely továbbá, nemcsak a tudatlattira tett konkrét utalás miatt, hanem mivel a dantei sötét erdő szimbólumára „íródik rá”.⁵ Az egész kötet valójában nem beszél másról, mint a dantei eltévedés tapasztalatáról, amelyet az olasz költő az erdő szimbolikus képével érzékeltet grandiózus művében. És ahogyan Danténál az erdő és a paradicsomkert végeredményben egymást kiegészítő képekként jelennek meg, úgy Győrffy Ákos kötetében is szemben áll egymással az erdő vadsága, kuszasága, az utak és ösvények kiszámíthatatlansága és a kert rendezettsége, otthonossága, amelyhez az erdei faházban felrémlő gyerekkori emlékek köthetők (vö. 40. o.). A kezdethez való visszatalálás kötete is Győrffy lirizált naplója tehát.

A dantei alászállás motívuma több szinten is megjelenik a műben. Nemcsak az erdei bolyongások leírásaiban találkozunk vele, hanem e leírások tükörképeként is olvasható városi történetekben, amelyek a hajléktalanszállón átélt élményekhez, találkozásokhoz kapcsolódnak. A pokol bugyrainak bejárása így a gyerekkori emléktöredékek felidézésével keveredik, amely sajátos atmoszférát kölcsönöz a kötetnek. Mindezt pedig áthatja a szüntelenül ott lebegő kérdés, hogy „van-e Isten?” (26. o.), vagy hogy „mi van a természet mögött?” (22. o.). A pokoljárás nem kimondott tapasztalata azonban a szövegbe ékelődő történetek legmélyebb tanúsága is. A lírai én által idézett történetek és elbeszélői szólamok valójában úgy simulnak bele a belső monológokba, mintha nem lehetne elkülöníteni azokat egymástól. Mégis név és arc társul a felidézett történetekhez, amelyekben gyerekkori fájdalmak, sérülések kapnak hangot – mintha a kötet beszélője önmagára vállalná a kimondás vagy lejegyzés fájdalmát, pontosabban mintha az újra kimondás által azonosulna a traumákkal. Így valójában

⁵ „Arra gondolok, hogy ha nagyapám, akit sosem ismertem, kilépne egyszer csak a fák mögül, s ideülne mellém a rönkre, értené-e egyáltalán, ha elmondanám, mit jelent nekem ez a reggel. (...) Ha azt mondanám neki, valóban létezik az a nagy, sötétlő erdő, amit egy olasz költő idézett meg nyolcszáz éve. Értene az azt az erdőt, azt a nyolcszáz éves erdőt a szavakban.” (11. o.) Lásd továbbá „T. J.” monológját Dantéről (36. o.).

az idézőjel nem elhatárolja a különböző személyeket, akik a megszólalások mögött állnak, hanem csupán kontúrt ad, mintegy keretbe foglalja az arcot. Ily módon a szenvedés látása révén,⁶ miképpen Dante is rálátást kap a bűnökre és az azok következményeit viselő gyötrődő lelkekre, a szemlélet által megfigyelhető az azonosulás vagy a részvétel mindazokkal, akik átéltek és átéltek azt.

Az átélés azonban közvetett. Még a saját fájdalom rögzítése is tárgyilagos, elhatárolt és szinte leválasztott az énről: „Egy korhadt deszkából kiálló rozsdás szög belefűrődött a tenyerembe.(...) Figyelem a szög lyukasztotta sebet a tenyere-men, hátha észreveszek valamit, ami vérmérgezésre utal. Távoli láncfűrész hangja, később hallom, ahogy egy fa recsegve kidől. Arra gondolok, hogy talán tényleg nem kellett volna megszületnem. A hegy árnyéka nemsokára a házig ér.” (25. o.) A szövegrészletben megfigyelhető, ahogyan a saját testen esett sérülésre a természetben bekövetkező pusztulás rímeli: a szög emberi testbe fűrődése a láncfűrész erőszakosságával állítható párhuzamba. Ily módon nem választható el egymástól az emberi test és a természet; valamiképpen közösen szenvedik el a sérülést és valójában az elmúlást. A kötet más helyén is előkerül ez a gondolat, különösen a személytelenség és az éntől való elválás problémaköréhez illeszkedve. „Nem szabad semmiféle fontosságot tulajdonítani magamnak. Az egyetlen feladat a felszámolás, a felszámolása mindannak, amit önmagamnak hiszek. Akármerre nézek, csak a személytelenség, vagy ha úgy tetszik, Isten arca. (...) Szeretnék semmit sem akarni, és akkor talán sikerülne megérintenem azt az egyetlen akaratot, ami a világot tartja.” (27–28. o.)

A személytelenség és az énről való lemondás kérdéskörénél valójában egy olyan tekintettel való találkozás tapasztalatához érkezünk, amely át- meg átjárja *A hegyi füzetet*. Az éntől való megszabadulás folyamata Győrffy szövegében egy új látásmódra való rátalálással azonos; egy olyan idegennek nevezett perspektívába való belehelyezkedéssel, amely az angyaléhoz hasonlítható (vagy más helyen a gyerekkorhoz, a kezdet érzékenységéhez: 14–15.; 68–70. o.) Mert hogyan lehetne a saját test fájdalmára

⁶ „Mindenkori kenyérkereső munkáimból adódóan talán az átlagosnál jobban belelátam az emberi szenvedés bugyriába.” (18. o.)

tárgyilagosan, egyfajta személytelenséggel rátekinteni, ha nem egy újra felfedezett „angyali” perspektívából, amely képes meglátni a „fák lüktető szívét”? Györfly Ákos köteté talán ennek a játéknak is teret ad, a hol önmagára vagy az emberi szenvedésre, hol pedig az e mögött meghúzódó isteni jelenlétre és arca fókuszáló tekintet szüntelen változtatásával. Az emberi létmód éppen ez: hogy a kettő egy-

ségben való megpillantása mindig kegyelmi pillanatnak mondható, hogy a törés szinte testünkben érzékelhető, az átütött tenyér húsának lüktetésében. Ez a „megfeszítettség” – amely a krisztusi áldozatot evokálja – jelenti a kötet tényleges súlyát és a leírtak vertikális dimenzióját.

A kiáltás harangütéssé „tágul”.

Várkonyi Borbála

Köztünk járnak

PETŐCZ András: *A megvénhedt Isten (újabb versek)*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016.

Petőcz András új verseskötete olyan módon gondolja újra a kortárs magyar líra közköltészeti tematikáját, emellett az istenes versek közé is sorolható darabjai úgy beszélnek a líratörténet egyik legfontosabb témájáról, a mindennapokban megtestesülő szakralitás problémájáról, hogy mindez egy pillanatra sem kelti a közhelyesség látszatát.

A kötet központi ciklusának (*Ott, a szomszédban*) kiinduló helyzete a világirodalom egyik legismertebb toposza. A Messiás várása az egész zsidó-keresztény kultúrkör alapja, a megváltás pillanatáról, a megváltó érkezéséről lemaradó közösségek történetei e motívumvándorlás leghatásosabb példái. Az újszövetségi szüzsé alaphelyzete és annak apokrif verziói szerint a keretek alatt lopakodó, újabb és újabb alakokban megtestesülő felkent – az egész közösség számára legalábbis – felismerhetetlen volt és lesz mindig, az esélyeket pedig érkezésekor újra és újra el fogjuk játszani. Mindez nemcsak a világirodalom (a talán legtöbbet idézett szöveghely Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* című regényében a Nagy Inkvizítor legendája), hanem a 20. századi gondolkodástörténet egyik legtöbbször felvillantott reményteli pillanata.

Petőcz új verseskötete megkomponáltságában az Ószövetséget, üzenetében, problémakezelésében, istenképében inkább az „Újat” idézi. A gyűjtemény előbeszéde, a *Meditatív költemény* című vers, ahogy a három ciklus egyenként is (*Idegen tárgyak; Ott, a szomszédban; A lezárult idő*) a Királyok könyve, Jeremiás könyve és a Zsoltarok könyve híres citátumait választja mottójául. Így a haldokló Dávid királyról vagy a Sion-hegyről szóló passzusok a kiválasztott(ak) esendőségét, a hétköznapi világban felvillanó istenit vezetik elő, keretbe foglalva azokat a verseket, amelyek az Isten megtestesülésének, alakváltásainak problémáit helyezik előtérbe.

Hozzá kell tenni, hogy Petőcz különböző műfajokban született szövegeinek elmaradó megváltásokat tematizáló képei nemcsak a keresztény gondolkodás dimenzióiban értékelhetők. A világvége, a bennünket körülvevő kulturális, nyelvi tér átalakulásának, az élet elfogyásának, felrobbanásának, radikális megsemmisülésének lehetősége markáns iránya ennek az életműnek. A korai korszakában az avantgarde szövegépítő technikáit, az ezzel járó felforgató szubverzivitást preferáló szerző elbeszélői, stílusokat, irodalmi és kulturális regisztereket váltva is, az apokaliptikus víziók, a világvége utáni állapot krónikáinak sosem patetikus, inkább higgadt megfigyelő szerepében képelték el gyakran magukat. Az alkotó két

fontos regénye (*Idegenek* – 2007; *Másnap* – 2011) éppen ezt a mai világirodalmi és ösztönművészeti (képzőművészet, film, képregény) térben egyébként is releváns, a populáris kultúrában kiemelten hangsúlyos posztapokaliptikus víziót vázolta.

Mi történik a világot elpusztító ökokatasztrófa, polgárháború vagy más, traumatikus diplomáciai konfliktus után: mindez Petőcznél nem nagyívű, barokkos vagy romantikus stílusjegyeket felvonultató látomás, hanem, ahogy az egyébként a középkori pokoljárásokban, a barokk, a manierizmus vagy a romantika világában is elgondolható volt, hétköznapi történelem, amelynek végső tapasztalata a kataklizmák után is utat törő élet szükségszerű felülkerekedése. Petőcz poétikájának láthatóan a romantika pusztulást jósoló látomásai, ahogy azok transzformációi is sajátjai: az új gyűjteményt azonban a Vörösmarty-lírából (*Előszó*) ismert képek ugyanúgy uralják, mint a klasszikus modernség (Babits, Kosztolányi, József Attila) ismert szöveghelyei.

Az első ciklus (*Idegen tárgyak*) darabjai az utazás, a mozgásban lét dinamizmusát a vakság, a látás elhomályosulása, a sötétség az Őszövetségre valóban erősen reflektáló motívumai segítségével mozgósítják. Mind ezt az olvasó a világok pusztulását apatikusan szemlélő scriptor tekintetén keresztül láthatja meg. Petőcz lírája a retorikai alakzatok közül a leginkább az ismétlést preferálja. A *Szomorú ország* című vers struktúrájában is a Babits-verseket (*Fekete ország; Messze... messze...*) idézi. A kötet egyik legjobb darabja, az Illyés Gyula emblematikus, egy korszak elhallgatástörténetét kontextualizáló szövegét (*Egy mondat a zsarnokságról*) aktualizáló *Mondatok a szabadságról*, amely az hommage, a pastiche, a stílusparódia és a travesztia minden elemét felmutatni kész játékos, jelenkori közéleti következtetéseket halmozó variáció.

„A szabadság ott van
mindenféle tetteben,
a vágyban,
és az ágyban,

hogy nem közli senki,
miképp kell szeretni,

s főleg hogyan,
és boldogan

miként is élhetek.”

A *Mondatok a szabadságról* emellett azt a közéleti megszólalásmódot is sűríti, amely aktuális áthallások érzékelésére ugyan nagyon is alkalmas, ám a benne felvetett kérdések (politikai tüntetések, etnikai feszültségek, a szabadságjogok kivívása, kulturális és nyelvi határok születése és felszámolódása) főként általános dimenzióinkban láthatóak. Eközben a lírai én a történelem és a civilizációk ciklikus működési lehetőségeihez is közel hajol, teszi ezt a költészettörténet korszakaiban lubicoló, játékos kedvét sosem vesztő énekmondóként.

A gyűjtemény első egysége a biblikus és apokaliptikus párhuzamok mellett elsősorban az egzisztencialista líra beszédmódjait és tárgykultúráját idézi. Az idegenség, az intimitás dimenziói az elvesztett, ellopott, kallódó tárgyak, az enteriőrök kapcsolatrendszerében mutatják meg magukat. A gyűjtemény talán legpoétikusabb szövege a *Másnap* című vers, amely a kórházi ágyon fekvő haldokló apa és fia nézőpontváltó szemszögeiből beszél el az élet elfogyásának, a lélek testből való kiszakadásának pillanatait. Teszi ezt úgy, hogy eközben a kórterem berendezése is az életöztön felszámolódásának szimbóluma lesz: „Gurulószéken a fürdőbe tolnak. / Langyos zuhany végigpermetez.” „Dél körül megyek be apámhoz. / Mesélek neki, bohóckodom.” A vers a magánéleti kitarulkozás mélységeivel, a könyv többi darabjánál erősebben láttatott önéletrajzságával ki is lóg a konzekvensen megkomponált verseskötet érzékenységükben is szenttelen elbeszélőinek történeteiből. Ám ez az érezhetően személyes szöveg sem mentes a reminiscenciáktól. Az apját meglátogató fiú vakítóan fehér ingének látványa joggal idézi Petri György *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című nagyívű poémájának hasonló képeit („hol drapp ruhám, fehér ingem világít”).

Petőcz szépirodalmi produktumainak nemcsak a vendégszövegek hálózata, hanem az önidézetek nagy száma is sajátja. Vezérmotívumai (idegen, másnap vagy a versekben és a prózában is újra és újra visszatérő Egészen Kicsi Kis Létező)

rendre a szétírás, a gondos megmunkálás, a cizellálás viszonyrendszerében jelennek meg, vackolódnak be az életműbe. Az avantgarde atmoszférájában nevelődő alkotóként az író egykori indulásának esztétikai bázisához ma is hűséges, ösztönművészeti nyitottságát láthatóan máig őrzi. *A megvénhedt Isten* képzőművészeti elkötelezettségének példái is hosszan sorolhatók, a legkifejezőbb darab talán az Ámos Imre festészetéről szóló költemény (Ámos Imre emlékezete) Kosztolányi-reminiscenciákat konzerváló állásfoglalása: („A festők színes világot álmodnak // Én is színes világról álmodom.”)

Petőcz lírájának a tartalmi, szemantikai bravúrok mellett a forma iránti alázat, a formai kísérletező kedv lankadatlansága is sajátja. Korábbi, ugyancsak a Tiszatáj Könyvek sorozatban megjelent gyűjteménye (*Behatárolt térben* (zárójelversek, 1984–2009), Szeged, 2010) a posztmodern egyik kedvenc gesztusát, a zárójel által határolt versteret választotta terepéül. Az immanencia, az önmagába záródás írásjele, különösen a mögé rejtett Egészen Kicsi Kis Létező nem csak frázisként, öncélú stíluselemként jelentek meg ott. A *Behatárolt térben* számozott opusai az írásjel mögé bújt, annak játékerében megfogalmazódó hiányokat, traumákat, feloldhatatlan ellentmondásokat vezették elő. A színes tintákról álmódó Kosztolányi Desiré, a világvégét jelentő háború után a romok között sétáló öregasszony, a francia tengerparton vagy a pusztítás kulisszái közt tébláboló emberroncokban megtestesülő Isten figurái az írásjel mögé rejtve testesítették meg saját jelenlétüket és eltűnésüket. Az előző kötet szerkezeti megoldásaink felidézése azért is tanulságos, mert a „zárójelverseket” olvasva egyértelmű, *A megvénhedt Isten* darabjaiban nem előzmények nélkül öltönek testet az elfogyó kulturális, nyelvi vagy éppen szakrális tér alakjai.

Az új verseskötet három ciklusa közül mondandójában is a legerősebb a középső (*Ott, a szomszédban*), amely az „isteni” alakváltásait jeleníti meg. A tévészó, a szomszédban lakó, a hajléktalan, a részeg, az ideges, az öregedő, a falusi, a kivándorló, a szorongó Isten figurái személyükben és viselkedési mintáikban is a hétköznapi megváltások lehetőségét hordozzák. Petőcz nyelve, ez a prózákat olvasva is érezhető, elsősorban költői nyelv, amely olyan mértékben alázatos a forma iránt, hogy a keret (zárójel, versforma, ritmus, rím, a retorikai alakzatok, különösen az ismétlés, a helyettesítés és

a felcserélés) mindig maga alá rendeli a jelentéstartalmat. Az Isten a szóban forgó ciklusban pusztán megnevezésével, a köznapi, rutinos szituációkban való elhelyezésével válik erős alakká. Nem hagyomány nélküli persze mindez a magyar irodalomban. Petőcz versciklusa az Ady-féle istenes versekkel, Petri György ismert darabjaival (pl. *Apokrif*), Sziveri János kései költészetének a halállal reflektorfényben szembesülő, szakralitást újragondoló lírai énjével (pl. *Bábel*) mutat távolabbi vagy közelebbi rokonságot. *A megvénhedt Isten* költeményei így egyetlen hatalmas intertextusfolyamként működnek.

A megfejtésre váró rejtvényként is olvasható versek mindannyiunk közös poétikai emlékezetét, szótárát mozgósítják, így az általánosító, apokaliptikus végkövetkeztetés mellett olyan erősen reflektálnak a magyar kulturális hagyományra, hogy nyelvbe vetettségük nem vitatható körülmény. Az *Elnyugszik az Isten*, miközben Radnóti *Tétova ódáját* idézi, az emberarcú Isten portréját skicceli fel: „Péntek este. Nem siet sehova, / *alunni kell*, mert hosszú volt a hét.” A saját megváltásáról lemaradó ember krónikája a *Magányos az Isten*: „Minden csak úgy elrohan mellette! / És a neten is – már rég más az Úr.”

Petri *Apokrif* című versének szituációja pedig („József nem tud elaludni, / keres valami piát. / Nem lel, felkel”) Petőcznél a *Tegnap az Isten* soraiban ölt újra testet: „Kicsit részeg volt tegnap az Isten, / s kikezdett este az Icával is.” Az új verseskötet „profán litániák” sorozata, közülük a *Velem van az Isten* például a Petőfi-féle népies költészet tempójában és ritmikájában mond hasonlót: „Öregebbnek hittem / a Teremtő Urat, / nézem, ahogy csendben, / piros borral mulat.”

A kötet harmadik egysége, *A lezárult idő* a költésztörténet legfontosabb ritmikai formáin és retorikai alakzatain tekint végig. Az időmértékes verselés egyik legszebb, az antik metrumokat híven követő darabja a *Pantitész, spártai harcok szavai a halála előtt*. A verseskönyv utolsó részének elemei a görög esztétikai, filozófiai gondolkodás héjait lehántó darabok, amelyek Pathoszt és Ethoszt, a retorika két alapalakzatát megszemélyesítő sorokkal telnek meg. Petőcz Pathoszhoz írt versei, amelyek ars poeticaként is olvashatók (*Levél Pathoszhoz; Pathosznak írt szonett; Barátom, Pathosz*) ezt a retorémát nem a mai köznyelvi értelmében, hanem eredeti, a szenvedés,

megrázó testi élmény, szenvedély jelentésében használják. A hozzá, az antik retorika fontos, életre kelő figurájához írt versek azért is izgalmasak, mert egy középkori forma, a szonett segítségével beszélnek a posztmodern kor nem különösebben szívderítő lehetőségeiről:

„Háborúban élünk, az ölés
tudományát PhD-fokozaton
oktatják beszűkült agyú
professzorok, és szavaikhoz

Téged rendelnek hozzá, Pathosz...” (*Levél Pathoszhoz*)

A meggyőzés művészete, a szónoklattan lélektani (pathosz) aspektusa mellett az etikai (ethosz) is szerepet kap. Dialógusuk a költő számára kijelölt feladatként tartja evidenciában a világ magyarázatát, a mindenkori és állandó következtetés vágyát, az *Ethosz imádkozik* című versben például így: „A hűvös Ethosz szomorúan nézi / Pathosz látványos pusztításait.”

A kötet jól körülhatárolható csoportját azok a szövegek alkotják, amelyek a gyarmatosítás utáni világokat a felvilágosodás és a korai kapitalizmus viszonyai között utazó „civilizátor” sztereotip tekintetén keresztül láttat-

ják, amelyek a glóbuszt körbejáró, de csak vakfoltokat látó utas attitűdjét elevenítik fel. „Van egy bennszülött nő, / aki olykor kedveskedik velem.” (*Bennszülöttek között*)

„Bennszülött vagyok magam is.

Éppen olyan vagyok, mint ők,
akik Isten nyelvét beszélnek,
hitük szerint.” (*Magam is, miként*)

Petőcz András lírájának versbeszélője *poeta doctus*, a költészetre mint formai és esztétikai problémára mániákusan reagáló versbeszélő, aki bár témaválasztásaiban aktualizál, ám az uralkodó kánonokra és trendekre láthatóan fittyet hány. Évtizedek óta az általa kulcsszavakká tett szótár elemeiből válogat, csak a szeretett, komfortossá tett formák terepén kóborol. Sejthetően nem lesz ez másként a jövőben sem: a *Műhely* legfrissebb (2016/2.) számában olvasható versei (*Istennek tetsző; Jegyzetfüzet; Kicsi Létező*) *A megvénbedt Isten* ciklusában is megtalálták volna a helyüket. A téma megunhatatlanságát e líra variációs potenciálja és a lírikus meggyőző rögtönző készsége szavatolja.

Kovács Kriszta

Eleinkkel énekelni

Evangelikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700). Szerkesztette és a jegyzeteket írta H. Hubert Gabriella. A szövegeket Vadai István, a dallamokat Ecsedi Zsuzsanna rendezte sajtó alá. Balassi Kiadó, Budapest, 2016. (Régi Magyar Költők Tára XVII. század 17.) 1222 (733 + 489) o.

Rendkívüli vállalkozás: egy egész évszázad főleg ismeretlen szerzőktől származó gyülekezeti énekeit összegyűjteni, rögzíteni, forrásaikat megkeresni és dallamaikkal együtt közölni nagy erőfeszítést kívánt a kötet mégoly kitűnően felkészült munkatársaitól is. Türelem, kitar-

tás és nem kevés idő kellett az előkészítéshez: úgy tudom, bő másfél évtizedig tartott a munka. Megjelenése szakmai siker és egyúttal jelentős egyházi esemény: a belső címlapon egy Luther-portré felett azt olvassuk, hogy a kötetet a Magyarországi Evangélikus Egyház *Reformáció és nemzet* tematikus évének (2016) ajánlják a szerkesztők. Hiszen jövőre lesz a reformáció kezdetének 500. évfordulója, több konferencia, ünnepi rendezvény emlékezik majd erre világszerte, de ezek sorában ez a kötet szerintem mostanáig a legméltóbb hazai emlékmű.

Ez immár a tizenhetedik kötete az 1952-ben eltervezett és első kötetével 1959-ben megjelent *RMKT XVII*.

század sorozatnak. A szövegközlés gyakorlata nyilván igazodik a korábbiakban lefektetett elvekhez: „[a] főszövegül választott forrást (...) betűhíven közöljük, és dőlt betűvel emeljük ki azokat a részeket, ahol a többi forrás alapján javítottuk a szöveget”. Mert ezek az énekek valóban több változatban is léteztek: elsősorban istentiszteleti használatra készültek, de a hívek otthon is énekeltek, sőt imádságként is használhatták őket. A kötetben 255 evangélikus és református énekvers szerepel. A kutatásnak több bonyolult kérdése is volt, ezek közül csak néhányat említek: egyes énekek egyaránt éltek protestáns és katolikus környezetben, tehát az sem zárható ki, hogy a protestánsok által használt szövegek közül több éppen katolikus eredetű, illetve a szövegváltozatok és az idegen nyelvű források kölcsönhatása (melyik volt az eredeti, melyik hatott a másikra) még bizonytalanul feltárt. A nagyon szakszerű és gondos szövegkritikai eljárás sem tudott minden kérdésre egyértelmű választ adni, de ez nem is volt cél: mindhárom munkatárs a legkitűnőbb szövegkiadók közé tartozik, és (összhangban a XVII. századi RMKT-sorozat eredeti fő szempontjával) többször figyelmeztettek arra, hogy a kötettel a további kutatómunkát, a jövő retorikai, verstörténeti és himnológiai kutatásait szeretnék szolgálni. A gyülekezeti énekek olykor húsz-harminc kiadásban is megjelentek, erősen variálódtak, felekezeti okokból gyakran szándékosan is változtattak rajtuk. Nem lezárt maga a gyűjtemény, az énekanyag élő kapcsolatban van a jelennel, több ének ma is használatos a protestáns liturgiában.

A forrásul szolgáló nyomtatványok szerkezete alapvetően hasonló, a kéziratok viszont gyakran erősen különböznek. Az énekek sorrendje itt, ebben a kötetben a 17. századi énekeskönyvek felépítését követi, a dallamok kottája az adott énekkel együtt olvasható és tanulmányozható. Ez tehát azt jelenti, hogy az egyházi év ünnepeire írott énekek vannak az első helyen, ezeket követik a káté- és úrvacsorai énekek, a közönséges isteni dicséretetek, valamint az invokációk. A sorrend indokolja, hogy

az előszó a gyűjteményt két nagyobb egységre osztja: az első rész (1–108.) az ünnepekről szól, változatos terjedelemben. Legnagyobb számban a böjtre, nagyhétre és nagypéntekre való énekek szerepelnek (ötvenet számoltam meg), míg például az újesztendei énekeket mindössze kető, a húsvétra írottakat összesen tíz képviseli. Természetesen a második egység (108b–254.) közönséges isteni dicséretei a legszamosabbak: itt ötvenöt „különbféle ének” szerepel. A szerkesztők azt is megjegyzik, hogy az egyes ünnepeken belül laza időrendben közlik az énekeket, de a keletkezési időtől függetlenül egy csoportban adják ugyanazon idegen nyelvű ének különböző fordításait.

Az idegen nyelvű források felkutatása és betűhív rögzítése nagyon jelentős teljesítmény. A munka igazán komoly nyelvi és szövegkritikai felkészültséget követelt, az eredmény kitűnő terpet kínál az összehasonlító verstani, metrikai és elsősorban dogmatikai vizsgálatoknak.

Jól ismert Luthernek a zenéhez való vonzódása, és az is, hogy képzett énekes és lantjátékos volt. Sokszor idézik azt a mondatát, miszerint „Isten egyik legszebb és legsodálatosabb adománya a muzsika, melynek a Sátán dühös ellensége”. Nagyon aktív volt a gyülekezeti ének új témájának és formájának kidolgozásában is: közismert, hogy *pro captu vulgi* egyszerű és népszerű énekeket akart a gyülekezet számára. És mivel szerinte akkor még hiányoztak az erre alkalmas költők, negyven esztendősen, így írta, ő maga volt kénytelen költővé lenni: első éneke, amely ugyan témájánál fogva nem lett alkalmas később az iskolai és gyülekezeti éneklésre, ezzel a szimbolikus sorral kezdődik: *Eyn neues lied wyr heben an*, azaz új éneket mondunk. Az új énekek ismerjük ótestamentumi forrásait (Zsolt 33,3; Ézs 42,10), de ez a szimbolikus tett, az egyház megújításának igénye nyilván Luthertől sem függetlenül szerepel több magyar nyelvű gyülekezeti énekben is, pl.: „Mindnyájan örüllünk, / Istennek hálát adgyunk, / *Uj éneket mongyunk*” (2,1); „*Uj enököt az*

Urnak Enekellyünk elötte, / Ez világnak minden szegletiben” (9,2; mindkettő adventi ének), vagy a 67. számú ének műfajmegjelölése (*Igen szép uy enek*), illetve feltűnő a 147. zoltár parafrázisába éppen *beillesztett* új sor („Diczerjétek az Urat, mert illik ötet / *Uy éneklés*, diczélet és ékes tisztélet”; 154,1). Kérdés ugyan, hogy a hívek vajon értették-e a jámbor és kegyes énekek (*pro captu vulgi*) minden utalását (pl. „Wala Jakob baynoka, / Danielnek oltalma, / Sidrak, Misak tartoia, / Esaias Kirallya, / Moyses bizatoia, / Illyes batoritoia / Hiuek oltalmazoia”; Foktövi János: *Cantio de Adventu Domini*, 6,6). A körültekintő jegyzet éppen hat helyen magyarázza ennek a strófának sűrű bibliai hivatkozásait „Jakob bajnokától Illyés bátorítójáig”. Érdekelne tehát a befogadói értelmezés és magatartás is, ez azonban nyilván más szakmai terület illetékessége.

Az idegen nyelvű énekek kezelése általában figyelmes, magyar nyelvű fordításaik meglepően jó ritmusúak és nyelvileg elegánsak. Tudnék itt mutatványokat hozni, többet is, például hogy milyen lassú és bőbeszédű Szenci Molnár hatodik zoltára az ismeretlen szerzőtől itt közölt parafrázis sodró lendületű bűnvallomásához képest (158), de most csak egy hosszabb (osztrák eredetű, német nyelvű) halotti ének egy topikus strófájának könnyed és már-már szellemes magyar átköltését mutatnám be (*Halotti ének*, 202, német 6., magyar 7. strófa):

Heut ist der mensch schön, iung vnd lang,
sih, morgen ist er schwach vnd kranck,
bald mus er auch sterben:

Gleich wie die blumen auff dem feld,
also wird diese schöne welt,
inn einem huy verderben.

Ma az ember iffú és víg,
Hólnap lásd meg mely rut csig-bik,
Kórbeteg az halálnak vendég,

Mint az mezőn az szép virág,
Igy mulik el ám ez világ,
Hamar minden szomorúság.

A 17/17. kötet nagy nyeresége a hazai összehasonlító irodalom- és egyháztörténeti kutatásnak. Összeállítói kitűnő munkát végeztek, sokszor a legnehezebb forrástörténeti és szövegkritikai problémákat is megoldották, amiért elismerés és köszönet illeti őket. A jegyzetek (743–1156. o.) és a jegyzékek, mutatók (1159–1222. o.) a legkorszerűbb eljárással készültek, informatívak, szakszerűek és használhatóak.

Ötvös Péter

Kiásott kincsek

Sopron – sajnos – nem sokat változott a rendszerváltás óta. Az EU-s pénzekből végrehajtott „főtérfelújítási” lát éppen csak megérintette a várost, a Kádár-kori szürkeség a Várkörön belülre is bekúszik. Sopron kopottassága azért is fáj, mert evangélikus identitásunkban fontos szerepe van. Tudjuk, hogy már évszázadok óta nem evangélikus többségű a város, azonban az ország legrégebbinek tartott gyülekezete mindig érdemes a kitüntetett figyelemre. Ezért különösen szívderítő, hogy az evangélikus templom mellett a régi püspökség megújult épülete kiválik

lerongyolódott környezetéből. A régi iskola új funkciókat kapott: a lelkészi hivatal mellett minden igényt kielégítő, korszerű tanácsterem és a soproni evangélikus gyűjtemények – levéltár, könyvtár és múzeum – letek benne otthonra. A múzeum új állandó kiállítását 2015 októberében nyitotta meg a 2014-ben visszakapott épületben.

Egy állandó kiállítás megrendezésekor először a téma határait kell kijelölni. A soproni kiállítás a gyülekezet történetét mutatja be, az evangélikus iskolákkal azonban nem foglalkozik. Ha a mai gyülekezeti élet, a fenntartó

önreprezentációjának szempontja felől nézzük, akkor elfogadható döntés született. Evangélikus gyülekezetek és iskolák kapcsolata ma korántsem oly szoros és elválaszthatatlan, mint a korábbi évszázadokban volt. Történetileg azonban vitatható a megoldás, hiszen iskolát és gyülekezetet nem lehetett egymástól szétválasztani. Vélhetően azért maradt ki az oktatás története a kiállítástól, mert az Sopronban önmagában is oly gazdag és szerteágazó, hogy nehezen fért volna be az adott keretek közé. Az iskola történetének mellőzését az is magyarázhatja, hogy a rendelkezésre álló műtárgyak nem tették volna lehetővé megfelelő bemutatását. Ezzel együtt a hiányérzet megmarad a látogatóban még akkor is, ha a tárlat végén elhelyezett érintőképernyős adatbankban megtaláljuk az iskolatörténet legfontosabb tudnivalóit.

A műtárgyak összehangolása a narratívával példaértékűen sikerült. Először a lelkész dolgozószobájába lépünk. A 20. század elejét megidéző irodai enteriőr, a térelválasztóként funkcionáló könyvespolc, az értékes étkészletet bemutató üveges tálaló, a fogason lógó Luther-kabát és papi civil, a „békebeli” íróasztalon látható nyomtatványok, úrlapok, régi gyülekezeti kiadványok érzékletesen mutatják be, hogy a „hat nap láthatatlan” lelkészek mivel tölthették mindennapjaikat, milyen életkörülmények között éltek. Fontos ez a kiállítási tér azért is, mert egy olyan korszakát jeleníti meg az egyháztörténetnek, amellyel méltatlanul keveset foglalkozunk. A 19–20. század polgári korszakának egyházi életéről leginkább erősen idejétmúlt közhelyek jutnak eszünkbe. Langyos, hanyatló, hitetlen (horribile dictu liberális) korszaknak tartjuk ezt az időszakot, nem véve tudomást arról, hogy az evangélikus egyház akkor még anyagilag és lélekszámában is gyarapodott, és a társadalom életéhez ezer szállal kötődött. A soproni lelkész dolgozószobájában megérezzük valamit ebből a légkörből.

A kiállítás második, nagyobbik terme is jól gazdálkodott a bemutatható műtárgyakkal. A terem falain a soproni lelkészek portréi láthatók, mintha egy főúri ősgalériában járnánk. A különböző korokból származó, különféle színvonalon megfestett arcképek együtt jóval többet mondanak, mint ha külön-külön látnánk őket. Köztük

járva a látogató részese lehet annak az évszázados hagyománynak, amit a soproni evangélikusok története jelent.

A terem közepén egy jól kitalált és megépített, körbejárható, átlósan elhelyezett nagy tárlórendszer fogadja be a kiállítási anyagot kronologikus rendben. Középen, a tárló vízszintes részében könyveket és iratokat helyeztek el. A könyv és az irat nem a leghálásabb kiállítási anyag. Az általában német és latin szövegeket a mindennapi látogatóknak nem könnyű elolvasni, még nehezebb megérteni. Egy ilyen gazdag könyvtárral és levéltárral rendelkező gyűjteménynek, mint a soproni, azonban mégis kötelessége ezekből a kincseiből is bemutatni a legértékesebb darabokat. A történeti narratíva előadása is elképzelhetetlen a könyvek és iratok nélkül. Nagyon jó megoldás, hogy

ezek a tárgyak egy csoportban, könnyen megközelíthetően, mégsem kikerülhetetlenül helyezkednek el: a jobban elmélyülni kívánó látogató kedvére tanulmányozhatja a kiállított írásokat, akit ez kevésbé köt le, nem tartja fel.

A tárlórendszer szélén, oszloptárlókban mutatja be a kiállítás a gyülekezet legszebb kegytárgyait. Olyan műtárgyakról van szó, amelyekért önmagukban is érdemes felkeresnünk a soproni múzeumot. Arra sajnos már nem jutott pénz, hogy restaurálják is a kiállított tárgyak nagyobb részét. Néhány esetben, mint például a kiállítás egyik legszebb darabjánál, az 1676-ból származó részben

aranyozott ezüst keresztelői garnitúránál megtörtént a restaurálás, de ez csak még feltűnőbbé teszi a többi tárgy elhanyagolt állapotát. A soproniaknak szurkoló látogató csak reménykedhet abban, hogy fokozatosan lesz lehetőségek az elmaradt munka mielőbbi elvégzésére.

A tájékoztató szövegek, néhány táblázat és térkép is a tárlórendszer külső részén kapott helyet. A magyar és német (nem angol, mégiscsak Sopronban vagyunk) szövegek tökéletesek. Jól tagoltak, nem túl hosszúak, de informatívak, segítségükkel el lehet igazodni a kiállításban. A kiállítási tárgyak így nem egy száraz történeti tanulmány háromdimenziós illusztrációi, de azt is sikerült elkerülni, hogy csak egyház- és helytörténeteszek legyenek képesek értelmezni a látottakat. Fontos és érdekes információkat közlő térképből és táblázatból is éppen annyi van, amennyit egy ekkora kiállítás elvisel.

A terem négy sarkát is kihasználták a kiállítás rendezői. A bejáratától balra „gyereksarkot” találunk. Kis nézőablakokon bekukucskálva a gyűjtemény legszebb és legérdekesebb könyveinek illusztrációit lehet látni. Kifejezetten gyerekbarát megoldás, hogy a legszebb képek tényleg csak a gyerekeknek vannak fenntartva: a felnőttek csak akkor láthatják, ha leguggolnak (megéri ez a kis testmozgás.) A terem távolabbi sarkaiban egy 17. századi festett, nagyméretű perselyládát, illetve egy barokk üvegezett szekrényt láthatunk, amely egyben kegytárgyak tárlójaként is szolgál.

Restaurálásra ezek esetében sem került sor. A terem végigjárva, az utolsó sarokban található az a már említett érintőképernyős felületet, amelynek segítségével az érdeklődő látogató jobban elmélyedhet a soproni gyülekezet és iskola múltjában szövegek és képparchívumok segítségével.

A kiállítóterben halk zene szól. Bár jelen sorok írója sem tud jobbat és méltóbbat elképzelni Bach zenéjénél, a soproni evangélikus gyűjteményben mégis ki kellene használni azt az egyedülálló lehetőséget, hogy olyan barokk zeneszerzők – Johannes Wohlmuth, Andreas Rauch – szolgáltak a soproni gyülekezetben, akiknek megmaradt darabjai, amelyekről elérhető hangfelvételek is vannak. E barokk „kismesterek” művei mellett akár a szintén evangélikus és soproni kötődésű Szokolay Sándor zenéje sem hatna idegenül a kiállítóterben.

A soproni evangélikus gyűjteményeknek jelenleg egy teljes és egy részmunkaidős munkatársa van. Ilyen adottságok mellett minden dicséretet megérdemel, hogy a hét négy napján látogatható a múzeum. Előre jelentkező csoportokat nyitvatartási időn kívül is tudnak fogadni. Ha levéltári kutató, könyvtári olvasó és múzeumi látogató egyszerre érkezik, akkor szinte megoldhatatlan helyzetet kell kezelnie az egyetlen jelen lévő munkatársnak. Molinó, szórólap, új honlap és a városi hivatalos idegenvezetési programba való bekerülés is segíti, hogy minél több látogató felkeresse a kiállítást. Ez azonban még így is kevésnek tűnik. A múzeum helyzete a türelmi rendelet idején épült templomokéra emlékeztet: létezik, de kívülről azért nem túl feltűnő, főutcára nyíló, önálló bejárata sincsen. Kell hozzá elszántság, hogy a látogató odataláljon.

A kiállítás készítői jól oldották meg a feladatukat. A rendelkezésre álló (a szükségesnél ezúttal is szűkösebb) forrásokat okosan felhasználva korszerű, élvezhető, látogatóbarát kiállítást hoztak létre. Lehetőségeikhez képest (sőt még azon túl is) biztosítják a múzeum látogathatóságát. Mindez reményt ad arra, hogy ha lehetőségeik bővülnek, akkor azt jól fogják felhasználni. Bízunk benne, hogy a gyülekezet és az egyház is felismeri, a kincset nem azért találtuk a szántóföldben, hogy újra elássuk.

Kertész Botond

A tiszta fény megfestése

Üresség. Festmények 2006–2016. Molnár Sándor festőművész kiállítása. Pesti Vigadó, 2016. okt. 3. – 2017. jan. 8.

Mi adhatja Molnár Sándor művészetének aktualitását? „Na de kit érdekel ez a kérdés?” – hallok máris a Mester hangját. Igen, magam is pusztán provokációnak szánom a fölvetést: lehet aktuális Molnár festészete? Természetesen nem lehet, amennyiben a világforgatag felszíni eseményeire, mulandóságára és változásaira gondolunk. Ha azonban a mélyben húzódó örök kérdések érdekelnek bennünket, semmi sem frissebb és élőbb, mint ez a piktúra.

Mintha kívül állna az időn, de valójában nem áll kívül az időn, csak éppen a hétköznapi nem érintik meg. Mert nem az egyéni és kollektív tudat napi eseményei érdeklik, hanem a kollektív tudatalatti világa, az „absztrakt és egyetemes igazság”, amelynek *A festészet tanítása* című könyvében külön fejezetet szentel. Mert olyan, tisztán szellemi jellegű festészet létrehozása volt mindig is a célja, amely az illúzióktól megszabadított valóságot képes megvalósítani a művészetben, ha szabad ezzel a tautológiával élnem.

Molnár Hamvas Béla tanítványaként a metafizikai tradicionalizmus filozófiájának tanulmányozása során jutott el festőjógának nevezett élet- és festői programja megfogalmazásához az 1960-as években. Ebben a koncepcióban a föld-, a víz-, a tűz- és a kristályképek fokozatait a levegőképek követik, végső állomásként, a halál előtti végső önküresítés fázisában – erről szól ez a kiállítás. A telített ürességeként értelmezett lelki és továbblépve szellemi „üresség” azonban nem tartalomnélküliséget jelent, hanem művészi gazdagságot és transzcendens festői élményt. Ahogyan Lajta Gábor, – e kiállítás létrehozásában kurátortársam – írta a Mester hetvenötödik születésnapja alkalmából: „Nem láttam még a molnárinál kidolgozottabb ürességet. Paradoxon, de igaz: ebben az ürességben minden a helyén van, mintha forma lenne, holott csak a forma emléke, vagy még az sem (a tükrözés) – fény, fénysugárzás, robbanás, áttűnés, visszatekintés a tükröződés nélkülire.”

A színes üres képek után, amelyeket a Budapest Galériában mutattunk be éppen tíz esztendővel ezelőtt, most a tiszta fény megfestésének paradox feladatával foglalkozó, fehérnek szánt, valójában varázslatosan színes festményeket látjuk. De hogyan is jeleníthető meg a tiszta fény bármiféle pigment segítségével? Az itt kiállított képek a napnál világosabban mutatják: utalásként, rámutatással, nem megjelenítéssel. Olyan valóságként, amit nem testi, hanem lelki szemünk lát. Hamvas Béla nevezte „imaginatív művészek” a modern művészet alapaxiómájának megfelelően dolgozó művészt, akinél a reprodukáló és passzív nézést a produktív, teremtő látás váltotta fel (HAMVAS–KEMÉNY 1989, 35. o.). Ezek a képek teremtő látás gyümölcsei, amelyek a nézőt is teremtő látásra hívják. Ezt a képfajtát a modern absztrakt festészet új fejleményének tartotta Hamvas Béla és Kemény Katalin.

Fontos, hogy ezek az üres és fehér képek mégsem sorolhatók a monokróm festészet körébe, mert, amint Molnár rámutat, személyes imagináción alapulnak, és nem személytelenek, miként az úgynevezett monokróm festészet nagyobbik része.

Molnár életműve a magyar absztrakt festészet egyik kiemelkedő teljesítménye, méltó társa Gyarmathy Tihamér, Hortobágyi Endre, Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc, Molnár László és Veszelszky Béla életművének.

Molnár festészete a keleti művészet és filozófia legközvetlenebb hatását mutatja a 20. századi magyar képzőművészetben, s ez annál is inkább figyelemre méltó, mert nem formai, hanem valóságos szellemi hatásról beszélhetünk. Nem valamiféle orientalizálásról van itt szó, hanem a Hamvas Béla művészetén és filozófiáján keresztül érkező keleti hatások teljesen eredeti feldolgozásáról. Ezt egyébként éppen Buji Ferenc mutatta ki különleges elemző erővel kiállításunk katalógusában, és két évvel ezelőtt az *Új Forrás* 2014/5. számában. Ugyanakkor a világ szellemi örökségének, beleértve az ókori kultúráknak, a kereszténységnek és az európai

filozófiának a tanulságait Hamvas nyomán olyan széles merítéssel dolgozta föl Molnár, hogy az párját ritkítja a magyar képzőművészek között. A legkülönösebb ta-

Molnár Sándor: *Sunjata No 154 (Szív)*. 2009 (olaj, vászon)

lán az, hogy mindez nem terhelte meg művészetét, az tökéletesen friss, intuitív és kreatív maradt. Életműve mindvégig belső út maradt, külső megfelelés sohasem térítette le róla.

Művészetének belső erejét az adja, hogy számára élet és művészet egy. Festészetét csak élete megoldása árán tudja megoldani, és viszont, életét csak festészetével tudja megvalósítani. Élet és művészet viszonya a modern művészet egyik alapkérdése, ami a valóság mibenlétének problémáját is fölveti. Élet és művészet csak akkor lehet egy, ha egyikük sem pusztán önmagára vonatkozik, az élet nem pusztán a földi javak megszerzéséből áll, a művészet pedig nem külsődleges esztétizálásként működik, hanem mindkettő egy magasabb valóságból nyeri értelmét.

„Amiben Közép-Európa művészete a legerősebb, az az élet tragikus voltának felismerése, a katarzis átélése és megjelenítése” – írja MOLNÁR *A festészet tanítása* című könyvében (2007, 95. o.). Korábbi korszakaiban, különösen a víz- és a tűzkorszakban a szenvedés elvont megjelenítése éltette képeit, most a megtisztulás, elengedés, megnyugvás hatja át ezeket a festményeket.

Hamvas Béla és Kemény Katalin írják *Forradalom a művészetben* című könyvükben, hogy „[a] magyar festészet sokkal inkább a Kandinszkij–Chagall–Klee-vonalhoz tartozik, mint a franciához [Manet–Cézanne–Picasso], mert nálunk a »tremendum« megalkotásáról van szó, sokkal inkább, mint a jelenkortudat megalkotásáról.” (HAMVAS–KEMÉNY 1989, 33. o.) Ez a tremendum, a megborzongató, a magasabb hatalom Molnár festészetének is mindvégig jellemzője volt és maradt.

Molnár a 20. századi absztrakt festészet spirituális vonulatának szinte egyetlen magyar képviselője. A 20. század elején Kandinszkij és Malevics voltak azok, akik a modern absztrakt festészet spirituális irányzatát kezdeményezték. Mert ugyan túl kívántak lépni a 19. századi akadémikus historizmus kiüresedett képzőművészetén, de nem tagadták a magasabb rendű szellemi valóság létét, még ha nem is nevezték Istennek a kereszténység értelmében. A 20. században azután a teljes ateizmus került túlsúlyba az avantgarde művészetben, de a század más irányzataiban mindig is továbbélt a transzcendencia irányában tájékozódó szemlélet.

Kiállításunk a nyolcvanéves festőt ünnepli. Jelen életszakaszát ő maga így határozza meg: felkészülés a halálra.

Nem mindennapi lelki és szellemi erő kell ahhoz, hogy az ember végigcsinálja életét ezzel a rendszeres munkával, a festőjoga szakaszainak öt évtizedes végigdolgozásával. Micsoda tudatosság, ha a halálra készülést művekben ki tudja fejezni egy művész! „A teli kelyhet szépen üríteni ki, ugyan kinek sikerülne ez?” – kérdi Jung. Molnár önmagához való hűsége, kapott talentumának okos forгатása láttán elmondhatjuk, szépen üríti ki az élet kelyhét. De úgy látom, ebben a kehelyben van még bor számára, amit a Teremtő tartogat újabb áldomásokra.

Hivatkozott művek

HAMVAS Béla – KEMÉNY Katalin 1989. *Forradalom a művészetben*. Pannónia Könyvek, Pécs.

MOLNÁR Sándor 2007. *A festészet tanítása*. Magyar Képzőművészeti Egyetem – Semmelweis Kiadó, Budapest.

Sulyok Miklós

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Zászkaliczky Zsuzsanna: *Hány év, hány tárgy, hány történet?* 1

IRÁNYTŰ

Benkóczy Péter: *Kincskereső* 3

ISTEN MŰHELYE

Szabó Ferenc SJ: *Ecclesia semper reformanda. Változások a katolikus egyházban* 5

Szabó B. András: *Az érem két oldala. A pénz a teológia mérlegén* 15

ESSZÉ

Béres Tamás: *A szavak rendbetételéről* 22

Papp Máté: „*A szél ott fúj, ahol...*” Fülöp Péter 100 Blues és 100 Csend című fotóalbumairól 33

IDÉZŐJEL

Györfly Ákos: *The Witch* 25

SZÓBIRODALOM

Palkovics Beáta: *Nomen est omen. Név és metafora Bartis Attila A nyugalom című regényében* 27

TÁRGY – KULTÚRA

Monok István: *Az evangélikus közgyűjtemények szerepe a magyar művelődésben* 35

Körkérdés az egyházi múzeumokról 47

Szemerei János: *Kincseink – közkincsek* 47

Harmati Béla László: *Egyházi múzeumok a rendszerváltás után. Sikerek, kudarcok és lehetőségek* 49

Prékopa Ágnes: *A közösség tagjai, a kívülálló érdeklődők és a közömbös turisták* 52

Ébli Gábor: *A gondolkodás asztala. Kortárs művészet és egyházi gyűjtemények viszonyáról* 55

Hemrik László: *A bollingeni torony. Tradíció, közösség, múzeum* 58

A TEREMTETT VILÁG

Hidasi Márk: *A mezei szil éve* 61

SZEMLE

Theisz Gábor: *Keserű Makszim lidérces útja* 66

Várkonyi Borbála: *A fák lüktető szíve* 68

Kovács Kriszta: *Köztünk járnak* 71

Ötvös Péter: *Eleinkkel énekelni* 74

Kertész Botond: *Kiásott kincsek* 76

Sulyok Miklós: *A tiszta fény megfestése* 79

BENKÓCZY PÉTER • BÉRES TAMÁS • ÉBLI GÁBOR • GYŐRFFY ÁKOS • HARMATI BÉLA
LÁSZLÓ • HEMRIK LÁSZLÓ • HIDASI MÁRK • KERTÉSZ BOTOND • KOVÁCS KRISZTA
• MONOK ISTVÁN • ÖTVÖS PÉTER • PALKOVICS BEÁTA • PAPP MÁTÉ • PRÉKOPA
ÁGNES • SULYOK MIKLÓS • SZABÓ B. ANDRÁS • SZABÓ FERENC SJ • SZEMEREI
JÁNOS • THEISZ GÁBOR • VÁRKONYI BORBÁLA • ZÁSZKALICZKY ZSUZSANNA

